

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Σπουδών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών “Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία”
Ρεΐσης Ιωάννης – Α.Μ.: 1108M012
Επιβλέπων: Σεφεριάδης Σεραφείμ

Διπλωματική Εργασία

Το εργατικό συγκρουσιακό
κίνημα της προδικτατορικής
περιόδου στην Ελλάδα

Η συμβολή οργανώσεων και ομάδων
πέραν και αριστερά της ΕΔΑ

Παρίσι, 2012

Γνωρίζω ότι δεν τους υπολογίζετε γιατί η Αυλή είναι οπλισμένη· σας ικετεύω όμως να μου επιτρέψετε να σας αναφέρω ότι πρέπει να τους υπολογίζετε πολύ, κάθε φορά που οι ίδιοι θεωρούν ότι είναι το παν. Να σε ποιό σημείο βρίσκονται: κι αυτοί αρχίζουν να μην υπολογίζουν τα στρατεύματά σας γιατί το κακό είναι ότι η δύναμή τους υπάρχει μέσα στη φαντασία τους· και μπορεί να ειπωθεί με απόλυτη σιγουριά ότι, εν αντιθέσει προς όλα τα άλλα είδη ισχύος, όταν φτάσουν σε ένα ορισμένο σημείο, μπορούν να κάνουν ότι νομίζουν ότι μπορούν να κάνουν.

Καρδινάλιος του Ρετζ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

• Επεξηγηματική λίστα αρκτικόλεξων.....	6
• Πρόλογος.....	7
• Εισαγωγή.....	10

Κεφάλαιο Α΄

Το ιστορικό πλαίσιο

• Χρονολογική οριοθέτηση.....	14
• Από το 1958 ως το 1967.....	15
• Οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη.....	17
• Η περιοχή Αθήνας – Πειραιά.....	19

Κεφάλαιο Β΄

Εργατικό κίνημα και συνδικαλισμός

• Εργατικός συνδικαλισμός.....	23
• Για τον κορπορατισμό.....	24
• Κυβερνήσεις, κόμματα, παρατάξεις, ΓΣΕΕ.....	25
• Οι διεθνείς επεμβάσεις στον συνδικαλισμό.....	28
• Αποτελέσματα του κορπορατισμού στον συνδικαλισμό.....	29
• Εναλλακτικές διέξοδοι.....	31

Κεφάλαιο Γ'

Κόμματα, οργανώσεις και ρεύματα αριστερά της ΕΔΑ και η συμβολή τους στο εργατικό κίνημα

- 115 Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις.....34
- Άκρα αριστερά και αριστερές αντιπολιτευτικές δυνάμεις.....39
- Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας.....41
- Ένωση Διεθνιστών Ελλάδας.....46
- Η τάση του επαναστατικού ντεφρετισμού.....47
- Μασοϊκό ρεύμα / “μαρξισμός – λενινισμός”.....50
- Ξεχωριστά ρεύματα εντός/εκτός ΕΔΑ.....51
- ΕΔΑ και οι σχέσεις της με οργανώσεις της αριστεράς και άκρας αριστεράς.....55

Κεφάλαιο Δ'

Συγκρουσιακές εκφάνσεις του εργατικού κινήματος του 60'

- Πολιτικές ευκαιρίες/απειλές.....64
- Μορφές δράσεων και ρεπερτόρια.....66
- Κινηματικά δίκτυα και οι “υπερδραστήριες κινηματικές μειοψηφίες” 73
- “Υπερδραστήριες μειοψηφίες” ή “μειονοτικές ομάδες κοινωνικής επιρροής”;.....77
- “Αυθόρμητο” κίνημα και συνειδητή διεύθυνση.....79
- Μετά το συγκρουσιακό κύκλο.....81

Συμπεράσματα – Ερωτήματα

- Η αξιοποίηση της κοινωνιολογικής θεωρίας και της μεθοδολογίας της ιστορίας.....86
- Προβλήματα και ανεπάρκειες του παρόντος κειμένου.....87

Παράρτημα

- Σχεδιάγραμμα Α.....89
- Σχεδιάγραμμα Β.....90

Παραθέματα

- Τεκμήριο 1, ΕΔΑ για ΚΔΚΕ.....92
- Τεκμήριο 2, Μαρξιστικό Δελτίο / Ζενγκακούρεν.....93
- Τεκμήριο 3, Κόκκινη Παντιέρα [Στίνας Α.].....94
- Τεκμήριο 4, Νέο Ξεκίνημα [Στίνας Α.].....96
- Τεκμήριο 5, “Εργατικά” κράτη - “Εργατικά” κόμματα [Στίνας Α.].....97
- **Βιβλιογραφία**.....99
- **Αρχεία**.....106

Επεξηγηματική λίστα αρκτικόλεξων

“115” - ΣΕΟ	“115” Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις
ΑΚΕ	Αρχιομαρξιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΑΟΔΑ	Ανανεωτική Ομάδα Δημοκρατικής Αριστεράς
ΔΕΑ	Δημοκρατικές Επιτροπές Αντίστασης
ΔΕΚΕ	Διεθνιστικό Επαναστατικό Κόμμα Ελλάδας
ΔΚΕΛ	Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
ΔΚΝΓΛ	Δημοκρατική Κίνηση Νέων “Γρηγόρης Λαμπράκης”
ΔΝΛ	Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη
ΔΣΚ	Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα
ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΔΕ	Εργατική Διεθνιστική Ένωση
ΕΔΝΕ	Ενιαία Δημοκρατική Νεολαία Ελλάδας
ΕΔΚΕ	Επαναστατικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΕΚ	Ένωση Κέντρου
ΕΣΚΕ	Εργατική Συνδικαλιστική Κίνηση Ελλάδας
ΚΑΚΕ	Κομμουνιστικό Αρχιομαρξιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΔΚΕ	Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΕΔ	Κίνηση Εργατικής Δημοκρατίας
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΟΜΛΕ(Α)	Κομμουνιστική Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας
ΟΚΔΕ	Οργάνωση Κομμουνιστών Διεθνιστών Ελλάδας
ΟΜΛΕ	Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας
ΠΑΝΔΗΚ	Πανσπουδαστική Δημοκρατική Κίνηση
ΣΑΚΕ	Σοσιαλιστικό Αρχιομαρξιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΣΚ-ΕΛΔ	Σοσιαλιστικό Κόμμα – Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας
ΣΠΑΚ	Συνεπής Πολιτική Αριστερή Κίνηση
ΦΝΧ-ΚΑΛ	Φίλοι των Νέων Χωρών - Κίνηση Αντικαπιταλιστικής Αλληλεγγύης

Πρόλογος

Ξεκινώντας αντίστροφα, αναφέρομαι στο τί δεν είναι η παρούσα εργασία. Το παρόν κείμενο, δεν είναι μια ιστορική καταγραφή της άκρας αριστεράς στην Ελλάδα του 60', ούτε ένα αμιγώς κοινωνιολογικό κείμενο της θεωρίας των κοινωνικών κινήματων, στο οποίο χρησιμοποιείται το εργατικό κίνημα ως ιστορικό παράδειγμα, αναλυόμενο αυστηρά υπό το πρίσμα της.

Μέχρι σήμερα, χρειάστηκαν τέσσερα χρόνια περίπου, ενασχόλησης με το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα του 60', προσέγγισης μέσω της διδαχθείσας μεθοδολογίας, ιστορικής έρευνας κ.ο.κ. Μεσολάβησαν παύσεις, έρευνα στην ήδη υπάρχουσα ιστορική βιβλιογραφία, στα αρχεία, συζητήσεις και άτυπες συνεντεύξεις, επιστροφή στα ερμηνευτικά σχήματα και πάλι στο αρχείο, αλλαγές στο τίτλο του κειμένου, που αντιστοιχούσαν σε νέα ευρήματα και συμπεράσματα και σε αλλαγές στο περιεχόμενο του.

Οι διαθέσιμες ιστορικές αφηγήσεις, που προκύπτουν μετά την δεκαετία του 60' και είχαν αυτήν για αντικείμενο, τα περιλαμβάνουν λίγο – πολύ όλα. Κείμενα δεξιών, αριστερών, “συμμετεχόντων στα γεγονότα”, αναλύσεις, νοσταλγίες και συναισθήματα, υποκειμενισμούς και “αντικειμενικότητα”, ήταν “αφηγήσεις της κυριαρχίας”, αλλά και των από “τα κάτω”, αναμνήσεις από εργάτες, σταχυολόγηση τεκμηρίων κλπ. Ο σημερινός ερευνητής, μπορεί να τα βρει όλα αυτά πολύ ενδιαφέροντα και να εξάγει αρκετά συμπεράσματα, μόνο και μόνο, από την επανάγνωση της δεδομένης γραμματείας, ως ένα παλίμψηστο συνολικά.

Από τα ερωτήματα : ποιός, πώς, πού και γιατί, υπάρχουν επαρκείς απαντήσεις κυρίως για τα δύο τελευταία. Μεγάλο μέρος από αυτά τα υπάρχοντα κείμενα, φαίνεται να καταλήγουν σε κάποιο αδιέξοδο - δικαίως άλλωστε καθώς όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω η Ιστορία δημιουργεί τα δικά της παράδοξα - τουλάχιστον όταν πρόκειται για τα συγκρουσιακά γεγονότα: “οι μάζες αυθόρμητα...”, “ο λαός με μια φωνή...”, “το πλήθος απάντησε...”, “ο κόσμος της Αθήνας στα Ιουλιανά...”. Παρατίθενται οι παραπάνω φράσεις, επίτηδες με αυτόν τον τρόπο, ώστε να υπογραμμιστεί ακριβώς, πως η δεκαετία του 60' στην Ελλάδα, τετριμμένη (;) ιστοριογραφικά, εξαντλημένη (;) κοινωνιολογικά, κρατάει ακόμα κάποια μυστικά και διατηρεί πτυχές προς περαιτέρω έρευνα.

Ίσως, ούτε το παρόν κείμενο να απαντάει ικανοποιητικά και πειστικά σε αυτά τα κενά, τα οποία κέντρισαν το ενδιαφέρον της ενασχόλησής μου. Κινείται όμως, σε αυτήν την κατεύθυνση και αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση.

Ερευνώντας το συγκεκριμένο εργατικό κίνημα και ειδικότερα τις συγκρουσιακές εκφάνσεις του, σύμφωνα με την θεωρία των κοινωνικών κινημάτων, βρέθηκα σε σχετικά αχαρτογράφητες περιοχές, όπου μέχρι στιγμής δεν κατονομάζονταν τα υποκείμενα ή οι ομαδοποιήσεις και οι δικτυώσεις τους, που ανέβαζαν τον πήχη της κοινωνικής αντί-βίας, ενώ δεν αναλυόταν επίσης κάπου και ο τρόπος με τον οποίο “υπερδραστήριες μειοψηφίες” (ο όρος θα αναλυθεί παρακάτω), ασκούσαν επιρροή σε πολιτικά μορφώματα, κόμματα, συλλογικότητες, δομές και διαμόρφωναν ίσως καταστάσεις. Ακόμα και η μεθοδολογία της συγκρουσιακής πολιτικής, με τα πολλά παραδείγματα κοινωνικών κινημάτων, δεν κατάφερνε να πλαισιώσει ερμηνευτικά τέτοιου είδους σχήματα και δραστηριότητες.

Το ιστορικό κομμάτι του κειμένου, καταλήγει σε ορισμένα ευρήματα και συμπεράσματα, έστω και “δια της ατόπου”, ύστερα από σταθερή δουλειά στην αρχειακή έρευνα, αξιοποίηση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, μαρτυριών, συζητήσεων, συνεντεύξεων ή άτυπων συνομιλιών, αυτοβιογραφιών, φωτογραφικού υλικού κλπ. Ταυτόχρονα η συγκρουσιακή πολιτική, σχηματοποιεί και περιγράφει την πορεία και τις διαδικασίες του κύκλου της σύγκρουσης της δεκαετίας του 60' και τον βασικό του ιμάντα που είναι το εργατικό κίνημα.

Για το τελευταίο θα εξεταστούν, από τις ήδη υπεραναλυμένες του όψεις, όπως η συνδικαλιστική, έως τις οργισμένες παρέες εργατών. Παρέμεινε ένας από τους σκοπούς, η ανεύρεση υποκειμένων δράσης και λόγου και οι σχέσεις τους, που να δικαιολογούν τα επί μέρους χαρακτηριστικά του κινήματος, την εξέλιξη του, τον εμπλουτισμό κινηματικών – διεκδικητικών πρακτικών, την οργάνωση των διαδικασιών με τις οποίες εφάρμοσαν αυτές τις πρακτικές και τους δικτυακούς συσχετισμούς, από προσωπικά ή πολιτικά δίκτυα.

Καθώς χρησιμοποιήθηκαν ετερόκλητες μέθοδοι προσέγγισης του θέματος, στο ιστορικό αλλά και στο κοινωνιολογικό του κομμάτι (τα οποία και από μόνα τους προϋποθέτουν την ισορροπία μιας διαλεκτικής σχέσης), χρειάστηκε να προηγηθεί και μια μελέτη πάνω σε μετα-θεωρητικά και επιστημολογικά ζητήματα (η οποία δεν θεωρείται σκόπιμο και λόγω οικονομίας χώρου να αναφερθεί εδώ), ώστε να απαντηθούν τα ερωτήματα που εγείρουν οι αντιφάσεις των δεδομένων που το κείμενο περιέχει, αλλά και στον χειρισμό των δυσκολιών που προέκυπταν, βάση του χρησιμοποιηθέντος υλικού. Μερικές από αυτές τις δυσκολίες, ήταν για παράδειγμα η ταυτόχρονη χρήση κλασσικών στατιστικών και οι πηγές τις “προφορικής ιστορίας”, οι κορυφώσεις των συγκρουσιακών στιγμών, με τις ανάλογες μαρτυρίες να τις περιγράφουν και η παράβλεψή τους (ή και αναίρεση) από επίσημες καταγραφές κομμάτων. Επειδή ίσως ο αναγνώστης, όπως και ο

γράφων, δυσκολευτεί από το πλήθος των ομάδων και των διασπάσεων που αναφέρονται (χαρακτηριστικά τα παραδείγματα κυρίως των τροτσκιστικών οργανώσεων), γι' αυτόν το λόγο, στο τέλος του κειμένου, στο παράρτημα, βρίσκονται δύο βοηθητικά σχεδιαγράμματα που δείχνουν σχέσεις και δικτυώσεις, των οργανώσεων και των κομμάτων της εποχής.

Υπογραμμίζω, πως αυτό το κείμενο δεν είναι απαραίτητα τεκμηριωτικό, καθώς εξαιτίας των δυσκολιών που προανέφερα, υπάρχουν ακόμα αμφιβολίες και κρατώ κάθε επιφύλαξη μιας και πρόκειται για μια πρώτη προσέγγιση, ενώ ταυτόχρονα, δεν τελειώνει εδώ, η πλήρης και ακριβής καταγραφή των εργατικών συγκρούσεων της δεκαετίας του 60' και των καταστάσεων από τις οποίες αυτές εμφανίστηκαν. Από τη μία όμως, ενυπάρχει η φιλοδοξία, ώστε τα υπό μελέτη υποκείμενα να αποκτήσουν φωνή και να καταγραφούν στα πλαίσια μιας αφήγησης και ερμηνείας. Από την άλλη, είναι δεδομένη η επιθυμία, το παρόν κείμενο να προκαλέσει το ενδιαφέρον σε ερευνητές, ώστε αυτή η έρευνα να επεκταθεί.

Εισαγωγή

Η κοινωνιολογία των κοινωνικών κινημάτων, αποτελεί ξεχωριστό πεδίο των κοινωνικών επιστημών, εκεί που η πολιτική επιστήμη διασταυρώνεται με την κοινωνιολογία και τη μοντέρνα και σύγχρονη ιστορία, με πλήθος δημοσιευμένων εγχειριδίων, κειμένων, άρθρων και με ειδικευμένους τομείς.¹

Το εργατικό κίνημα είναι ίσως η σημαντικότερη μορφή, αυτού που ονομάζεται « κοινωνικό κίνημα ». Ο Ch. Tilly, μας επισημαίνει πως το κοινωνικό κίνημα, προκύπτει μέσα από παρατεταμένες διεκδικήσεις προς τις αρχές, από την ποικιλία και την εναλλαγή των “νεωτερικών συλλογικών δράσεων” και από τις συλλογικές δυνατότητες οργάνωσης και δράσης των ομάδων. Προκύπτει επίσης, πως τα κινήματα είναι συνυφασμένα με κρίσιμες πολιτικές διαδικασίες της νεωτερικότητας, δηλαδή τον εκδημοκρατισμό, την πολιτική γεφύρωση και τη γενικευμένη πύκνωση της επικοινωνίας στις ανθρώπινες κοινωνίες.²

Βάσει των παραπάνω, καταλαβαίνουμε πως είναι δόκιμο, να χρησιμοποιηθούν τα μεθοδολογικά και ερμηνευτικά εργαλεία, από τις θεωρίες των κοινωνικών κινημάτων και των συλλογικών δράσεων.

Επίσης, σύμφωνα με τον Tarrow, οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις μετατρέπονται σε συγκρουσιακούς κύκλους, όταν “λόγω της εμφάνισης πολιτικών ευκαιριών (ή απειλών), κομβικά τοποθετημένοι “πρωτοπόροι” κλάδοι ξεκινούν κινητοποιήσεις με αιτήματα που απηχούν τις επιδιώξεις και άλλων κοινωνικών ομάδων”.³

Υπάρχουν ερωτήματα που μου κίνησαν ειδικότερα το ενδιαφέρον για το παρόν θέμα και είναι τα κλασσικά πλέον που παρατίθενται στο βιβλίο των McAdam - Tarrow - Tilly: Κάτω από ποιες συνθήκες οι - "κανονικά" - απαθείς, φοβισμένοι ή μη-οργανωμένοι άνθρωποι “εκρήγνυνται” στους δρόμους, αφήνουν κάτω τα εργαλεία τους ή στήνουν οδοφράγματα. Πώς οι διάφοροι δρώντες και ξεχωριστές ταυτότητες, αναδύονται, εμφανίζονται και μετασχηματίζονται μέσα σε

---

1 Fillieule Olivier - Agrikoliansky Éric - Sommer Isabelle, *Penser les mouvements sociaux - conflits sociaux et contestations dans les sociétés contemporaines*, εκδ. La Découverte, Παρίσι 2010, σ. 7.

2 Σεφεριάδης Σ., *Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση*, στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 27 (5/2006), σ. 10.

3 Στο ίδιο, σ. 32, από το Tarrow S., *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1998, σ. 144.

συγκρουσιακά επεισόδια. Τέλος, τί είδους τροχιές ακολουθούν αυτές οι διαδικασίες. Το κυριότερο ενδιαφέρον, δεν βρίσκεται στην στρατολόγηση στατικών και αμετάβλητων υποκειμένων σε ένα ενιαίο κίνημα, αλλά στις δυναμικές διαδικασίες, μέσω των οποίων νέα πολιτικά υποκείμενα, νέες ταυτότητες και μορφές δράσεων, προκύπτουν, αλληλεπιδρούν, συγχωνεύονται και εξελίσσονται κατά τη διάρκεια σύνθετων συγκρουσιακών επεισοδίων.⁴ Τα παραπάνω ερωτήματα προσπαθώ να διερευνήσω στη βάση της επιλεγμένης ιστορικής περιόδου και ενδεχομένως να απαντηθούν.

Επιπλέον, όπως επισημαίνει και ο Σεφεριάδης, γράφοντας για την δεκαετία του 60' ως συγκρουσιακού κύκλου, κάποια από τα βασικά γνωρίσματα των “συγκρουσιακών κύκλων”, είναι “η εμφάνιση νέων διεκδικητικών οργανώσεων ή η συγκρουσιακή διεκδίκηση/τροποποίηση των παλαιών, σε συνδυασμό με την δραματική αύξηση της πολιτικής συμμετοχής, είτε αυτή είναι οργανωμένη, είτε άτυπη, η γρήγορη γενίκευση και διάχυση της συλλογικής δράσης από περισσότερο σε λιγότερο δραστήριους κλάδους, η ενίσχυση και επέκταση υφιστάμενων ή η ανάδειξη νέων διεκδικητικών συμβόλων και αξιακών πλαισιώσεων και η τροποποίηση/ανανέωση διεκδικητικών ρεπερτορίων και μορφών συλλογικής δράσης”.⁵ Τα τελευταία βασικά γνωρίσματα, θα επιχειρηθεί να διερευνηθούν στη συνέχεια της εργασίας πιο συγκεκριμένα και να λάβουν τη θέση τους στο ιστορικό πλαίσιο μέσα από κάποια τεκμήρια και μαρτυρίες.

Η παρούσα εργασία, διατηρεί την ιδιότητά της ως ένα ιστορικό κείμενο στα περισσότερα μέρη της. Όπως αναφέρθηκε και στον πρόλογο, από τη μία θεωρήθηκε χρήσιμη και εφαρμόσιμη η μεθοδολογία της συγκρουσιακής πολιτικής, από την άλλη όμως υπήρχε η εγγενής δυσκολία σύζευξης των διαοφρετικών επιστημονικών πειθαρχιών.

Το συγκεντρωμένο ιστορικό υλικό, από την βιβλιογραφία, έως τα ιστορικά τεκμήρια και τις προφορικές μαρτυρίες, ήταν αρκετά μεγάλο σε όγκο και ετερόκλητο, ενώ εντοπιζόταν πολλές φορές αναντιστοιχία δεδομένων και ιστορικές αντιφάσεις. Αυτό συνέβαινε αφενός γιατί δεν υπήρχε μέχρι στιγμής μια συνολική αφήγηση για τα αριστερά μορφώματα πέραν της ΕΔΑ, ενώ αρχεία τέτοιου είδους οργανώσεων (πχ 115 ΣΕΟ), βρίσκονται διάσπαρτα σε διάφορες αρχειακές συλλογές ή απλά δεν διασώζονται.

Έχοντας υπ' όψιν ότι η έρευνα έχει ήδη μετατοπιστεί προς μια θέση εξωτερική ως προς

4 McAdam D. -Tarrow S. -Tilly Ch., *Dynamics of Contention*, εκδ. Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2003, σ. 38.

5 Σεφεριάδης Σ., *Συλλογικές δράσεις - κινηματικές πρακτικές*, στο Ρήγος Α. - Σεφεριάδης Σ. - Χατζηβασιλείου Ε., *Η “σύνομη” δεκαετία του 60'*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ. 59 και Σεφεριάδης Σ., *Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα...*, σ. 31.

το αντικείμενό της (ιστορικά λόγω χρονικής απόστασης)⁶, ταυτόχρονα όμως, έπρεπε να εξεταστεί υλικό το οποίο μετατρέπει την έρευνα σε οικεία, και αναφερόταν στη συλλογική μνήμη μάλλον, παρά στην ιστορική⁷ : προφορικές μαρτυρίες, προσωπικές αρχειακές συλλογές, άτυπες συνεντεύξεις, εισηγήσεις σε εκδηλώσεις μνήμης κ.α.

Η προφορική ιστορία, σχετίζεται από τη μια, με έναν σκοπό της ιστορίας, ο οποίος εξηγεί και ερμηνεύει την εξέλιξη του πολιτικού, κοινωνικού συστήματος και το ρόλο της εξουσίας και των συγκρούσεων. Από την άλλη όμως επιδιώκει, το να θέσει ξανά σε “κεντρική θέση τους ανθρώπους που δημιούργησαν και βίωσαν την ιστορία” : «...επιτρέπει μια δικαιότερη εκτίμηση του παρελθόντος, μπορούν να επιστρατεύονται μάρτυρες από τις κατώτερες τάξεις, τους μη-προνομιούχους και τους ηττημένους...ο ιστορικός της εργατικής τάξης μπορεί για πρώτη φορά να προσεγγίσει ερευνητικά τη μη-συνδικαλισμένη πλειοψηφία των αντρών, τις εργαζόμενες γυναίκες κ.ο.κ. »⁸

Από την πλευρά του ερευνητικού αντικειμένου, κανένα κοινωνικό κίνημα δεν έχει δείξει παρόμοιο δεσμό με την ιστορία του, ούτε τέτοια ανάγκη να συνδέει το παρελθόν με το παρόν, όσο το εργατικό κίνημα, αναφέρει ο Haupt, επαναλαμβάνοντας τα λόγια του Johan Jacoby: « Οι μέλλοντες ιστορικοί του πολιτισμού, θα δίνουν μεγαλύτερο βάρος στην ιστορία και της πιο μικρής εργατικής ένωσης, απ’όσο σε μια μεγάλη ναπολεόντεια ήττα.»⁹ Εν προκειμένω όμως, οι διαθέσιμες πηγές, η καταγεγραμμένη ιστορία, η “ιστορική μνήμη” όπως σημείωσα παραπάνω, αναφέρονται στις μεγαλύτερες οργανώσεις του 60', στα κόμματα, σε όσους πολιτικούς σχηματισμούς και χώρους που κατάφεραν να κληροδοτήσουν ένα ιστορικό αρχείο πλήρες και τακτικό, οι οποίοι είχαν την δυνατότητα ακόμα και να “παραγγείλουν” μια γραπτή ιστορία γι' αυτούς. Τα “αυθόρμητα” κινήματα όμως, δεν αφήνουν συνήθως επιβεβαιωμένα ντοκουμέντα, καθώς είναι και αυτό ένα χαρακτηριστικό της ιστορίας των κατώτερων τάξεων και των περιφερειακών τους στοιχείων που «δεν έχουν αποκτήσει συνείδηση της τάξης “για τον εαυτό της”, και που γι'αυτό ούτε καν υποπτεύονται ότι η ιστορία τους μπορεί να έχει οποιαδήποτε σημασία ή αξία για να αφήσουν αποδεικτικά ίχνη»¹⁰.

6 Boltanski Luc, *De la critique - Précis de sociologie de l'émancipation*, εκδ. Gallimard, Παρίσι 2009, σ. 24.

7 Όπου ο Halbwachs, κάνει αυτόν τον διαχωρισμό σε συλλογική και ιστορική μνήμη, όταν η πρώτη είναι παραγμένη, κερτημένη, προφορική, κανονιστική, βραχεία και η δεύτερη δανεισμένη, διδαγμένη, γραπτή, πραγματιστική, μακρά και ενιαία, από Candau Joël, *Anthropologie de la mémoire*, εκδ. Armand Colin, Παρίσι 2005, σσ. 58-59.

8 Thompson E. P., *Φωνές από το παρελθόν - προφορική ιστορία*, επιμ. Μπούσχοτεν P. - Μπάδα K., εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, σσ. 29-39.

9 Haupt G., *Για την ιστορία του εργατικού κινήματος*, μτφρ. Φραγκουδάκη A., Ο Πολίτης, τχ. 14, 11/1979, σ. 59.

10 Γκράμσι A., *Παρελθόν και παρόν*, μτφρ. Αθανασίου Θανάσης, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1974, σσ. 25-29.

Έτσι, για την αφήγηση και την ερμηνεία περί των “πο μικρών εργατικών ενώσεων”, που δεν είχαν αφήσει παρά ελάχιστα ίχνη – πέραν των αποτελεσμάτων της δράσης τους – και μάλιστα στο συγκρουσιακό επίπεδο του κινήματος, χρειάστηκε η επανανάγνωση της ιστορίας της δεκαετίας του 60', η αναζήτηση σε ερευνητικές λύσεις που μπορούν να κομίσουν για παράδειγμα οι μέθοδοι της προφορικής ιστορίας και κυρίως οι “θεωρίες των κοινωνικών κινήματων”. Οι τελευταίες αν και δεν έχουν συμπεριλάβει στα υπό μελέτη παραδείγματά τους επαρκώς το ρόλο τέτοιων μικροσχηματισμών, μας κατατοπίζουν στις δομές και στις λειτουργίες αυτού που ονομάστηκε συγκρουσιακός κύκλος.

Ξεχωριστή σημασία θα δοθεί στην επίδραση των δομών, στη διαμόρφωση του εργατικού κινήματος στον ελλαδικό χώρο, γι' αυτό το λόγο, προηγείται μια συνοπτική αναφορά του ιστορικού πλαισίου της δεκαετίας του 60', με επιλογή συγκεκριμένων πολιτικών γεγονότων και οικονομικών στοιχείων. Ύστερα γίνεται μια βραχεία γενική αναφορά, στο εργατικό κίνημα, την οποία ακολουθεί μια παράθεση των χαρακτηριστικών και των προβλημάτων ύπαρξης επίσημου συνδικαλιστικού κινήματος. Θα επιχειρηθεί να γίνει μια συνοπτική σταχυολόγηση μερικών οργανώσεων της “αριστερής αντιπολίτευσης”, της “άκρας αριστεράς” και αριστερών αντιπολιτευτικών οργανώσεων, όπως οι “115” ή ατόμων/ομάδων ακόμα και εντός ΕΔΑ με φραξιονιστική δουλειά, σύμφωνα με χαρακτηριστικά που αφορούν την συνεισφορά τους στο συγκρουσιακό εργατικό κίνημα, σε επίπεδο δράσης, ριζοσπαστικοποίησης της θεωρίας και νέων οργανωτικών προτάσεων. Τέλος, από τη σκοπιά της συγκρουσιακής θεωρίας, θα περιγραφεί ο συγκρουσιακός κύκλος της δεκαετίας του 60' και θα δοκιμαστεί να αναλυθεί – ερμηνευτεί ο τρόπος με τον οποίο συνέβαλαν στην διαμόρφωση αυτού του ιστορικού φαινομένου και να πάρουν την θέση τους στο ψηφιδωτό της ιστορικής αφήγησης.

Κεφάλαιο Α'

Το ιστορικό πλαίσιο

Χρονολογική οριοθέτηση

Ένα πρώτο ζήτημα που χρήζει αιτιολόγησης, είναι η επιλογή της συγκεκριμένης χρονολογικής περιόδου. Πρώτα από όλα, αυτή η δεκαετία, οριοθετείται στην αρχή και στο τέλος της, από δύο πολύ σημαντικά γεγονότα: Ξεκινώντας από το 1958, η ΕΔΑ στις εκλογές “βγαίνει” ενισχυμένη, κατακτώντας το 25% του εκλογικού σώματος, εκλέγοντας 78 βουλευτές και αναδεικνύεται αξιωματική αντιπολίτευση καθώς “η οργανωτική φυσιογνωμία της Αριστεράς στην Ελλάδα αρχίζει να αλλάζει” και με αυτήν την επιτυχία δημιουργείται ένα “τεράστιο ρεύμα προς τις γραμμές της Αριστεράς, όπου παλιοί Εαμίτες, Ελασίτες, Επονίτες, ως τότε ξεκομμένοι και αποτραβηγμένοι από τη ζωή του κόμματος και γενικότερα την πολιτική, συνδέονται οργανωτικά με την ΕΔΑ, δημιουργώντας ένα τεράστιο δίκτυο κομματικών οργανώσεων και αιμοδοτώντας δήμους, κοινότητες, συνδικάτα, ενώσεις, πολιτικές κινήσεις”.¹¹ Συμβολικά και ιστορικά, μπορούμε να πούμε πως, αυτή η περίοδος τελειώνει, την ημέρα του πραξικοπήματος των Συνταγματαρχών την 21η Απριλίου 1967¹².

Από την απελευθέρωση και μέχρι τις αρχές της α' μετεμφυλιακής δεκαετίας, η Ελλάδα προσπαθεί να ανοικοδομηθεί, ενώ μεσολαβεί και ο εμφύλιος πόλεμος. Από το 1947, τα βρετανικά στρατεύματα αποχωρούν από την Ελλάδα, η οποία προσχώρησε στη σφαίρα επιρροής των Η.Π.Α. Οι Η.Π.Α., βάσει του σχεδίου Τρούμαν και των οικονομικών βοηθειών προς την Ελλάδα (σχέδιο Μάρσαλ), μπορούσαν να επεμβαίνουν με οποιονδήποτε τρόπο για κάθε ζήτημα του ελληνικού κράτους, αλλά και να παρεμβαίνουν, ώστε να ανατρέπονται οποιεσδήποτε απειλές από την Αριστερά.¹³ Έτσι από τότε, η Δεξιά με τη βοήθεια των αμερικανικών υπηρεσιών μπόρεσε να “μονοπωλήσει” την εξουσία.¹⁴

---

11 Ελεφάντης Α., 1951-1967: ΕΔΑ-ΚΚΕ – Τα δύο οργανωτικά πρόσωπα της Αριστεράς (δημοσιευμένο και στο περιοδικό *Ο Πολίτης*, τχ 83, Δεκ. 2000, σσ. 42-46), στο *Η Εκρηκτική Εικοσαετία 1949-1967*, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2002, σσ. 34-35.

12 Βουρνάς Τ., *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας – Από τα πρώτα μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια ως την ημέρα του στρατιωτικού πραξικοπήματος των συνταγματαρχών*, Τόμος Ε', εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2004.

13 Τσουκαλάς Κ., *Η Ελληνική Τραγωδία – Από την Απελευθέρωση ως τους Συνταγματάρχες*, εκδ. Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1982, σσ. 93-94.

14 Σβορώνος Γ. Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 144.

Σημαντικότερο θέμα της εποχής, ήταν και το πιστοποιητικό νομιμοφροσύνης, απαραίτητο και για την πρόσληψη σε οποιαδήποτε εργασία,¹⁵ ενώ κεντρικός άξονας του συστήματος ελέγχου ήταν η ΚΥΠ, η οποία διέθετε πληροφοριοδότες και πράκτορες στους περισσότερους κλάδους του κρατικού μηχανισμού και δεσμούς με παρακρατικές αντικομμουνιστικές ομάδες.¹⁶

Η ΕΔΑ, (της οποίας η ανάδειξη σε αξιωματική αντιπολίτευση σηματοδοτεί σε γενικές γραμμές το ξεκίνημα της επιλεγμένης περιόδου), ως πολιτικός οργανισμός εμφανίστηκε το 1951, ενώ μετεξελίχθηκε σε κόμμα το 1956 και “καθιερώθηκε στο πολιτικό σύστημα και στον κοινωνικό χώρο ως ο νόμιμος εκπρόσωπος της κομμουνιστικής Αριστεράς”. Η δημιουργία κομματικών πυρήνων ή οργανωτικών στοιχείων στους τόπους εργασίας, δεν διαφαινόταν πραγματοποιήσιμη από τις αρχές του '50, εξ'αιτίας φαινομένων όπως η προσκόμιση του πιστοποιητικού για την πρόσληψη, η δυνατότητα απόλυσης λόγω κοινωνικών φρονημάτων και ο έλεγχος από τις αρχές.¹⁷

Από το 1958 ως το 1967

Τη δεκαετία του '60, αρχίζει να αμφισβητείται η κυρίαρχη πολιτική εξουσία, ανοιχτά πλέον (και όχι μόνο όπως θα δούμε και παρακάτω στο κείμενο), κάτι που είχε να συμβεί από τον εμφύλιο, ενώ τα κόμματα της Ένωσης Κέντρου και της ΕΔΑ, συνεισφέρουν λιγότερο ή περισσότερο το καθένα, σε αυτήν την αμφισβήτηση και επιδοκιμάζουν το κίνημα και τους αγώνες στους οποίους συνδράμουν. Η ακραία κοινωνική ανισότητα, η οποία συνήθως συνοδεύει την γοργή εκβιομηχάνιση που τροφοδοτείται από ξένες επενδύσεις, συνδυάστηκε με τις μακρόχρονες πολιτικές παραδόσεις της έντονης πολιτικής ζωής.¹⁸ Από το 1958 επίσης, ίσχυσαν διάφορες μορφές ενισχυμένες αναλογικής, οι οποίες παραχωρούσαν την κοινοβουλευτική πλειοψηφία και κάποια αντιπροσώπευση σε μικρότερα κόμματα.¹⁹

Σημείο καμπής αυτής της τόσο σημαντικής ιστορικής περιόδου, είναι οι βουλευτικές εκλογές βίας και νοθείας του 1961, το “εκλογικό πραξικόπημα” όπως ονομάστηκε, οπότε και χρησιμοποιήθηκαν ομάδες παρακρατικών στις πόλεις και στην επαρχία τα ΤΕΑ (Τάγματα Εθνικής

---

15 Meynaud J. - Μερλόπουλος Π. - Νοταράς Γ., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Α' Τόμος 1946 – 1965, μτφρ. Μερλόπουλος Π., εκδ. Σαββάλα, Αθήνα 2002, σσ. 211-212.

16 Close D., *Ελλάδα 1945-2004 – Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία*, εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 142.

Παράδειγμα τυχαίο, τέτοιας ομάδας, η “Αντικομμουνιστική Σταυροφορία Ελλάδος”, που είχε τα γραφεία της στην οδό Βασιλέως Γεωργίου στον Πειραιά και συμμετείχε σε διάφορες επιθέσεις σε γραφεία της ΕΔΑ και στις λέσχες της ΔΚΝΓΛ, ΑΣΚΙ, αρχείο ΕΔΑ, φακ. 590.

17 Παπαθανασίου Ι., *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά – Αρχείο 1951 – 1967*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2001, σσ. 26-28.

18 Close D., *Ελλάδα 1945-2004 ...*, όπ.π., σ. 169.

19 Στο ίδιο, σ.152, από το Clogg R., *Parties and elections in Greece – The search for legitimacy*, σσ. 193-194.

Ασφάλειας). Σύμφωνα με τον Η. Νικολακόπουλο, το 5% των αγροτών ψηφοφόρων, υποχρεώθηκαν να ψηφίσουν τη Δεξιά αντί για την Αριστερά. Αναφέρεται ότι πάνω από εκατό χιλιάδες δεξιοί ψηφοφόροι, γράφτηκαν παράνομα στους εκλογικούς καταλόγους της Αθήνας. Αυτή η κατάσταση οδήγησε μετεκλογικά σε έναν παράλληλο αγώνα του Κέντρου και της Αριστεράς. Απαιτήθηκε να ξαναγίνουν νέες εκλογές, να σταματήσει η υποταγή στις αμερικανικές επιθυμίες και να σταματήσουν οι διορισμοί σε σημαντικές θέσεις των συνεργατών των δυνάμεων Κατοχής.²⁰ Υπήρξαν και νεκροί εξαιτίας της βίας της αστυνομίας και των παρακρατικών, ένας εκ των οποίων και ο Γρ. Λαμπράκης, ο οποίος δολοφονήθηκε στη Θεσσαλονίκη το Μάιο του 1963 από παρακρατικούς.²¹

Με τις εκλογές του 1964 η Ένωση Κέντρου, εξασφαλίζει την απόλυτη πλειοψηφία και σχηματίζει κυβέρνηση. Παρά τις προσπάθειες για φιλελευθεροποίηση του πολιτεύματος, δεν επήλθε κάθαρση στους κρατικούς τομείς και στα σώματα ασφαλείας, από τα φιλοφασιστικά στοιχεία που κρατούσαν τις καίριες διοικητικές θέσεις. Μετά την περίφημη υπόθεση Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α., ο βασιλιάς επεμβαίνει και αναγκάζει σε παραίτηση τον Γ. Παπανδρέου στις 15/7/1965. Ακολουθεί η αποστασία ομάδας βουλευτών της ΕΚ και η προσπάθεια σχηματισμού κυβέρνησης από την ΕΡΕ. Όλα αυτά εν μέσω δυναμικών διαδηλώσεων από κεντρώους, αριστερούς και ακροαριστερούς, οι οποίοι προσπαθούσαν να υπερασπιστούν δημοκρατικούς θεσμούς, ενώ έναντι των συντεχνιακών, οικονομικών, εργατικών αιτημάτων, υπερίσχυαν τα πολιτικά. Φάνηκε πως η ρητορική του αντικομμουνισμού και η καταστολή δεν είχαν πετύχει τους στόχους τους. Έτσι το 1966, σχηματίζεται υπηρεσιακή κυβέρνηση. Μετά την απόσυρση της υποστήριξης του Γ. Παπανδρέου από τον σχηματισμό αυτό, ο βασιλιάς, δίνει εντολή σχηματισμού νέας κυβέρνησης στον Π. Κανελλόπουλο της ΕΡΕ, ο οποίος χωρίς να έχει την πλειοψηφία στη Βουλή, διατάζει την διάλυση της. Το έδαφος, βάσει της σχηματισμένης συγκυρίας, είχε γίνει πρόσφορο για ένα πραξικόπημα. Τελικά στις 21/4/1967, με τη συνεργασία της CIA, μια χούντα συνταγματαρχών, αναλαμβάνει την εξουσία με τα όπλα.²²

---

20 Ο αγώνας αυτός, ο οποίος ονομάστηκε και ανένδοτος, συμπεριλάμβανε “συλλαλητήρια σε όλη τη χώρα, φοιτητικές διαδηλώσεις, απεργίες με πολιτικά αιτήματα...υπήρξαν περιπτώσεις όπου δεκάδες χιλιάδες διαδηλωτές περικύκλωναν τους αστυνομικούς που προστάτευαν τις κεντρικές αθηναϊκές συνοικίες...”.

21 Στο ίδιο, σσ.170-171.

22 Σβορώνος Γ. Νίκος, όπ.π. σσ. 150-153.

Οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη

Ένας από τους πιο σημαντικούς δείκτες επενδύσεων, είναι οι δημόσιες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου. Αυτές διπλασιάστηκαν από το '54 μέχρι το '59 και τετραπλασιάστηκαν μέχρι το 1968. Αυτή η επιτάχυνση των επενδύσεων με ρυθμούς διπλάσιους από αυτούς της κατανάλωσης, δημιουργεί ένα σημαντικό οικονομικό δυναμικό. Σε ότι αφορά τώρα τις ξένες επενδύσεις αυτές έδειξαν μια δυναμική από τις αρχές της δεκαετίας του '60, αλλά κορυφώθηκαν κυρίως στα τέλη της. Αυτές αποτελούσαν το 30% των συνολικών βιομηχανικών επενδύσεων. Η ανάπτυξη των βιομηχανικών κλάδων μεγάλης κλίμακας, βασίστηκε σε αυτές τις επενδύσεις.²³

Μέσω της κρατικής πολιτικής, επιδιώχθηκε μια αναδιάρθρωση ως προς το δυναμικό της παραγωγής νέων βιομηχανικών τομέων και πιο συγκεκριμένα για αυτούς οι οποίοι θα εξασφάλιζαν την ανάπτυξη (μηχανολογικός εξοπλισμός κλπ). Κάποιοι κλάδοι (χημική βιομηχανία, βιομηχανία μη μεταλλικών ορυκτών κλπ), “αύξησαν τη συμμετοχή τους στο σύνολο της βιομηχανικής παραγωγής από 23,5% (1949-1951) σε 34,6% (1959-1961)”. Σε ότι αφορά την βαριά βιομηχανία (κατασκευή εργαλειομηχανών κλπ), με βάση το ξένο κεφάλαιο, οι επενδύσεις ήταν σχεδόν ανύπαρκτες. Περιορίστηκαν στις συναρμολογήσεις και στην πρώτη βασική επεξεργασία μεταλλευμάτων.²⁴ Ο υπουργός Οικονομικών της ΕΡΕ το 1962, ανακοίνωσε πως οι μεταπολεμικές βιομηχανικές επενδύσεις, έφταναν στο σύνολο τους τα 632 εκατομμύρια δολάρια, “από τα οποία μόνον τα 220 εκατομμύρια προέρχονταν από τις 447 μεγαλύτερες ελληνικές επιχειρήσεις”.²⁵

Για τις ιδιομορφίες του οικονομικού περιβάλλοντος στον ελλαδικό χώρο εκείνη την εποχή, αναφέρονται μερικά παραδείγματα σε σχέση με την κατάσταση του οικονομικά ενεργού (και δυνητικά ενεργού) πληθυσμού. Για αρχή, οι περισσότερες μεταποιητικές βιομηχανίες στην Ελλάδα, ήταν προσωπικές επιχειρήσεις. Οι δραστηριότητες τους, περιορίζονται στην κάλυψη

---

23 Σταθάκης Γιώργος, “ Η απρόσμενη οικονομική ανάπτυξη στις δεκαετίες του '50 και '60: Η Αθήνα ως αναπτυξιακό υπόδειγμα”, στο *Η Εκρηκτική Εικοσαετία 1949-1967*, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2002, σσ.54-57.

24 “...απόδειξη των διαπιστώσεων αυτών αποτελεί η εξέλιξη της προστιθέμενης αξίας, σαν ποσοστό επί της αξίας της ακαθάριστης βιομηχανικής παραγωγής στην περίοδο 1958-1969 που θεωρείται η “πιο παραγωγική”, τόσο από την αύξηση της εκβιομηχάνισης της χώρας, όσο και από την άποψη του όγκου των ξένων επενδύσεων. Σε αυτήν την περίοδο το ποσοστό της προστιθέμενης αξίας ανέβηκε από 32,3% σε 38,3%.” στο Καραγιάννη Στέλλα – Νικολάου Αγγελική, “*Βιομηχανική Πολιτική στις πρώτες Μεταπολεμικές Δεκαετίες: Χωρικές και κλαδικές διαστάσεις*”, στο *Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, Αθήνα 1994, σσ.108-109, από το Μπενάς Δ., *Η εισβολή του ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα, β' έκδοση*, Αθήνα 1978, σσ. 146-214.

25 Τσουκαλάς Κ., όπ.π., σ. 127.

εγχώριων αναγκών καθώς στην πλειοψηφία τους είναι υφαντουργίες, καπνοβιομηχανίες και βιομηχανίες τροφίμων. Αξίζει να τονιστεί η σημασία των περιοχών της Αθήνας και του Πειραιά, καθώς εδώ συγκεντρώνονται κατ' αρχήν οι περισσότεροι οικοδόμοι, βασικός οικονομικός κλάδος της δεκαετίας του 60', εξ' αιτίας των πρωτοφανών οικοδομικών εργασιών, αλλά και εργατικό δυναμικό με ξεχωριστό και σημαντικό ρόλο στο συγκρουσιακό εργατικό κίνημα. Στους οικοδόμους, συγκεντρώθηκε ένα εργατικό δυναμικό από πολλά κατατρεγμένα άτομα, καθώς ήταν πολύ εύκολο να βρεθεί μεροκάματο, εξ' αιτίας της μεγάλης εργατικής ζήτησης, αλλά και γιατί δεν χρειαζόταν πιστοποιητικό φρονημάτων²⁶.

Κατόπιν, το 60% περίπου των εργατών που απασχολούνται σε βιομηχανικές επιχειρήσεις (άνω των δέκα υπαλλήλων), βρίσκονται στο αστικό συγκρότημα της πρωτεύουσας. Στο τελευταίο, το 1962, υπήρχαν 95 μονάδες άνω των διακοσίων υπαλλήλων, ενώ οι πρώτες 8 απασχολούσαν πάνω από χίλια άτομα (πχ Παπαστράτος, ναυπηγεία Νιάρχου, λιπάσματα Δραπετσώνας κλπ)...επομένως η αττική περιοχή « διαθέτει στοιχεία μιας ευρείας εργατικής συγκέντρωσης ». Σημειώνεται επίσης ο μεγάλος αριθμός απασχολούμενων σε δραστηριότητες διανομής και υπηρεσιών, ο οποίος είναι περίπου όσο και ο αριθμός των απασχολούμενων σε μεταποιητικές δραστηριότητες (443.000 και 481.000 αντίστοιχα).

Σημαντικό ρόλο στην σύνθεση αυτού του μέρους του πληθυσμού και των χαρακτηριστικών που απέκτησε πλέον όλη η ελληνική επικράτεια και ο ενεργός πληθυσμός της, είχε και η μετανάστευση εκατοντάδων χιλιάδων ατόμων (ήδη 200 χιλιάδες πριν ξεκινήσει η δεκαετία του 1960), οι οποίοι έφυγαν κυρίως από την επαρχία. Μεγάλη ήταν και η εσωτερική μετανάστευση, από την επαρχία προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, σε νούμερα αντίστοιχης αυτής της εξωτερικής, ενώ είχε προηγηθεί και η βίαιη μετατόπιση πληθυσμού από την επαρχία (κυρίως την Πελοπόννησο) προς την Αθήνα κατά την διάρκεια και στο τέλος του εμφυλίου. Τέλος, δεν πρέπει να παραληφθεί η παρουσία, μιας μικρής, αλλά ισχυρότατης αστικής τάξης, κυρίως κομπραδόρων, με χαρακτηριστικά "τον γρήγορο πλουτισμό, την επιδεικτική κατανάλωση και τον οικονομικό παρασιτισμό." ²⁷ Η συγκεκριμένη αστική τάξη, είχε προκύψει από τις ταξικές ανακατατάξεις και

---

26 Πέτσας Δημήτρης, συνέντευξη στο ντοκιμαντέρ: *Οι λαχειοπώλες του ουρανού*, εκδ. Διάδοση, Αθήνα 2010.

27 Meynaud J. - Μερλόπουλος Π. - Νοταράς Γ., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα...*, όπ.π., σσ. 190-198 και ενδεικτικά: Αρχεία Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας, *Αποτελέσματα Βιομηχανικής Ερεύνος 1958-1961*, Βιβλιοθήκη ΕΣΥΕ-Εθνικό Τυπογραφείο, 1961, Πίναξ I:5 « Ποσότητες και αξία προϊόντων, παραχθέντων κατά το έτος 1960 », σ. 32-37 και για το έτος 1961, σσ. 40-45. Επίσης ΕΣΥΕ, *Στατιστική Έρευνα Βιομηχανίας Έτους 1963*, Αθήνα 1967, Πίναξ 2: Αριθμός καταστημάτων και των εν αυτοίς απασχολούμενων κατά κλάδον βιομηχανίας (Σύνολο χώρας – σύνολο βιομηχανίας), Έτος 1963, σσ. 58-60, Πίναξ 32: παραγωγή ενίων βιομηχανικών προϊόντων (σύνολο χώρας-σύνολο βιομηχανίας) Έτος 1963, σσ. 180-185 καθώς και ΕΣΥΕ, *Στατιστική Έρευνα βιομηχανίας 1964-1968*, Αθήνα 1967, πίναξ 18: παραγωγή ενίων βιομηχανικών προϊόντων για τα έτη 1964-1967, σσ. 80-91.

διεργασίες που συνέβησαν κατά την περίοδο της Κατοχής περισσότερο, αλλά και του Εμφυλίου, από αυτούς δηλαδή που ανάγνωσαν τις συγκεκριμένες περιόδους, σαν χρονικές στιγμές πρόσφορες για γρήγορο πλουτισμό και κοινωνική ανέλιξη με κάθε μέσο. Πολιτισμικά, τους χαρακτήριζε ο νεοπλουτισμός, ενώ διατήρησαν έναν αδίστακτο και λούμπεν χαρακτήρα, λόγω του πρότερου “έντιμου” βίου τους. Αυτά τα στοιχεία, θα μας βοηθήσουν αργότερα να κατανοήσουμε λίγο καλύτερα τη μορφή και την βιαιότητα της κυρίαρχης εξουσίας.

Η περιοχή Αθήνας - Πειραιά

Η έρευνα περιορίζεται χωρικά, στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά. Ο Κ. Τσουκαλάς αναφέρει για την δωδεκαετία 1952-1963, πως ο αστικός πληθυσμός αυξήθηκε χωρίς προηγούμενο και ότι “για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία, ξεπέρασε τον αγροτικό πληθυσμό”. Στις αρχές της δεκαετίας του '60, η ευρύτερη περιοχή, απορροφούσε πάνω από τους μισούς βιομηχανικούς εργάτες, δεχόταν το 80% των εισαγωγών, κατέβαλλε το 75% και το 65% της άμεσης και της έμμεσης φορολογίας αντίστοιχα και κυκλοφορούσαν οι περισσότερες από τις μισές εφημερίδες. Μεταξύ 1956-1961, έφθασαν στην Αθήνα 220.000 άτομα από την ελληνική επαρχία εκ των οποίων τα 2/3 περίπου από αγροτικές περιοχές. Στην πρωτεύουσα από τον αρχικό πληθυσμό και από τους νεοαφιχθέντες το 1/3 περίπου αντίστοιχα απασχολούνταν στη βιομηχανία²⁸.

Ο Τ. Φωτόπουλος, αναφέρει, πως “το 73% των βιομηχανικών μονάδων και το 49% της δευτερογενούς απασχόλησης, συγκεντρώνεται στην περιοχή της πρωτεύουσας²⁹. Η “χωροταξική συγκέντρωση” της βιομηχανίας στην περιοχή Αθήνας – Πειραιά, από την αρχή της εκβιομηχάνισης, ήταν αποτέλεσμα ουσιαστικά της ανάπτυξης βιομηχανικών μονάδων υποκατάστασης των εισαγωγών, οι οποίες συγκεντρώνονταν στα μεγάλα αστικά κέντρα, ώστε να έχουν δίπλα τους μεγάλες κοντινές αγορές για την διάθεση των προϊόντων τους, αλλά και της εκμετάλλευσης των “εξωτερικών οικονομιών” η οποία έχαιρε βοήθειας, από τις υποδομές των αστικών κέντρων Αθήνας – Πειραιά³⁰.

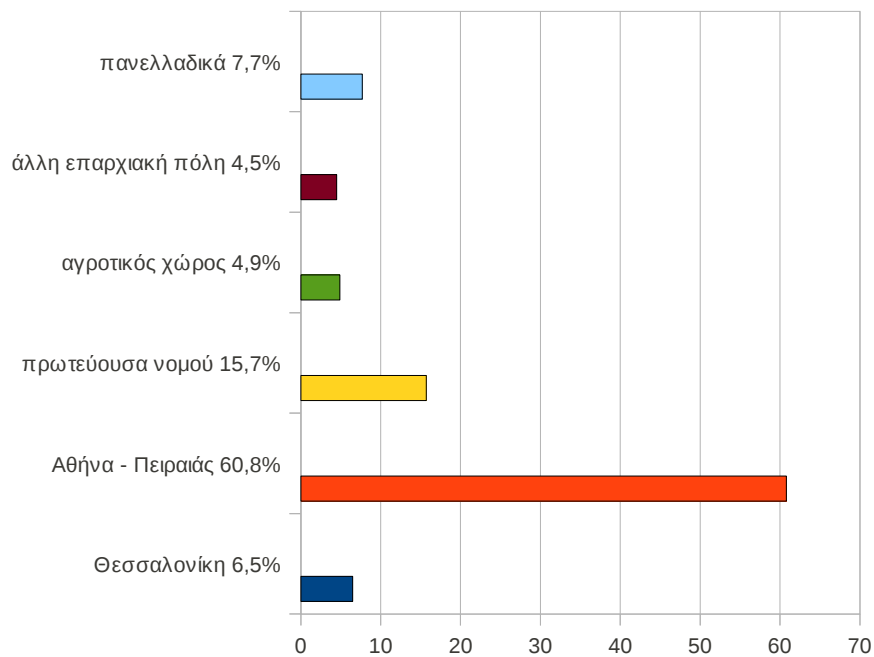
---

28 Τσουκαλάς Κ., *Η Ελληνική Τραγωδία...*, όπ.π., σσ. 115-116.

29 Καραγιάννη Στ. - Νικολάου Α., όπ.π., σ.111, από το Φωτόπουλος Τ., *Εξαρτημένη ανάπτυξη – Η Ελληνική περίπτωση*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985, σσ. 153-154.

30 Στο ίδιο, σ. 111.

Έναν ακόμη λόγο για την επικέντρωση του ενδιαφέροντος στα τεκτονόμενα επί του λεκανοπεδίου Αττικής, αποτελεί και η συγκέντρωση των συμβάντων διαμαρτυρίας. Εξαιρετικά διαφωτιστικό είναι και το κάτωθι γράφημα:

Γράφημα 1: Τόπος εκδήλωσης των συμβάντων διαμαρτυρίας³¹

31 Σερντεδάκης Ν., *Συλλογική δράση και φοιτητικό κίνημα την περίοδο 1959 – 1964: δομικές προϋποθέσεις, πολιτικές ευκαιρίες και ερμηνευτικά σχήματα*, στο (επιμ.) Ρήγος Α. - Σεφεριάδης Σ. - Χατζηβασιλείου Ε., *Η “σύντομη” δεκαετία του 60’*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ. 253.

Κεφάλαιο Β'

Εργατικό κίνημα και συνδικαλισμός

Σύμφωνα με τα γενικά χαρακτηριστικά τα οποία περιγράφηκαν συνοπτικά παραπάνω και αφορούν ένα γενικό ιστορικό πλαίσιο της εποχής μετά τον Εμφύλιο, αλλά κυρίως της εποχής η οποία μας κεντρίζει το ενδιαφέρον (1958-1967), καταλαβαίνουμε πως τρεις βασικοί άξονες την χαρακτηρίζουν: ο ένας αφορά το ξεκίνημα της ανάπτυξης του ελληνικού καπιταλισμού και της επακόλουθης βιομηχανικής ανάπτυξης (η οποία τροφοδοτήθηκε όπως προείπαμε από ξένα κεφάλαια κυρίως), ο δεύτερος περιγράφεται από την ανωμαλία της πολιτικής κατάστασης όπου πρωταγωνιστικό ρόλο έχει η επαναφορά στο πολιτικό προσκήνιο των “Μεταξικών” και των “Κατοχικών” και οι συνεχείς διώξεις κάθε δημοκρατικής ή αριστερής αντιπολίτευσης και τρίτος πολύ βασικός άξονας, είναι αυτός της παρεμβατικότητας των ξένων παραγόντων στα κάθε λογής ελληνικά ζητήματα με διάφορους τρόπους (οικονομική εξάρτηση, ξένες υπηρεσίες, ανώτεροι κρατικοί λειτουργοί “ανδρείκελα” κλπ) και σε διάφορους τομείς (Κοινοβούλιο, Κράτος, Πολιτισμός, Συνδικαλισμός κ.ο.κ.).

Από τους τρεις βασικούς χαρακτηριστικούς άξονες καθορισμού εκείνης της περιόδου, αντανakλώνται επιρροές και στις δομές και λειτουργίες του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Αρχικά, η ταχεία οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη, έχει ως αποτέλεσμα, αφενός τη συγκέντρωση πληθυσμού σε Αθήνα και Πειραιά, αλλά και τη δημιουργία ενός μεγάλου πληθυσμού απασχολούμενου στη Βιομηχανία. Προστίθεται εδώ η υπόθεση, πως σε περιπτώσεις καπιταλιστικής και βιομηχανικής ανάπτυξης και όξυνσης των αντιθέσεων, μπορεί παράλληλα η εργατική τάξη να διεκδικήσει περισσότερα και να παρατηρηθεί άνοδος του εργατικού κινήματος.

Βεβαίως, να συμπληρωθεί εδώ, ότι η σχέση ανάμεσα στη συλλογική δράση και την οικονομική συγκυρία, δεν είναι ένα καθολικό γεγονός για την μεταπολεμική περίοδο. Σε πολλές εργασίες ιστορικών, επισημαίνεται αυτή η σύνδεση, από τις απαρχές ήδη του συνδικαλιστικού κινήματος. Μια ισχυρή οικονομική δραστηριότητα, ευνοούσε συχνές συλλογικές κινητοποιήσεις. Η σχέση μεταξύ των απεργιών και των οικονομικών συνθηκών, βασιζόταν στις πρακτικές κατανομής του κέρδους της παραγωγικότητας, αλλά ποτέ δεν αφορούσε τις πιθανές παρεμβάσεις των εργαζομένων σε επίπεδο αποφάσεων ή οικονομικής διαχείρισης. Το δίπολο "απεργίες – οικονομική

κατάσταση", διέπεται από κανόνες μιας μη-μηχανιστικής ανταλλαγής.³²

Σημαντικό ρόλο στην γενίκευση ενός κλίματος απογοήτευσης και αγανάκτησης (που εν δυνάμει μετατρέπεται σε θυμό, οργή κλπ) είναι και ο κοινωνικός, εργατικός, συνδικαλιστικός αποκλεισμός. Ένας εργάτης για παράδειγμα για να έχει δικαίωμα πρόσβασης στη Ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη Περάματος και να διεκδικήσει μεροκάματα, έπρεπε να προμηθευτεί το σχετικό πάσο από το λιμεναρχείο, για το οποίο χρειαζόταν το πιστοποιητικό φρονημάτων από την Ασφάλεια. Ακόμη, ο στιγματισμός στη γειτονιά, η στοχοποίηση συνδικαλιστών από τους εκπροσώπους σωματείων ή εργατικών κέντρων³³, προστίθενται ως παραδείγματα. Η αναφορά του κοινωνικού αποκλεισμού, δεν έχει νόημα από μόνη της. Ένα άλλο παράδειγμα που μπορεί να ορίσει τέτοιου είδους αποκλεισμό, δεν είναι η μόνο η θέση που καταλαμβάνει κάποιος/α στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, αλλά και η μοναδική θέση του ατόμου με την αγορά εργασίας. Αυτή είναι μια σχέση πρόσωπο με πρόσωπο, όπου το άτομο είτε καταφέρνει να αυτοαξιολογηθεί ως μοναδικός πωλητής των δικών του εργασιακών και δημιουργικών δυνατοτήτων, είτε αποτυγχάνει. Τέτοιου είδους διαδικασία, μπορεί να τον αποκλείσει κοινωνικά. Αυτή η μετάθεση αυξάνει τις αβεβαιότητες και διαχέει μια γενικευμένη απογοήτευση.³⁴

Ακόμη, όπως θα αναπτυχθεί και παρακάτω, τα επίσημα συνδικαλιστικά όργανα αντί να γίνουν θεσμικοί φορείς εργατικών διεκδικήσεων ή εκφραστές του κοινωνικού ανταγωνισμού απέναντι στις αποφάσεις των κυβερνήσεων και των εργοδοτών, μετατρέπονται σε διωκτικούς μηχανισμούς παρακολούθησης κάθε αντιπολιτευόμενης κίνησης ή γίνονται το μέσο για κοινωνική – οικονομική ανέλιξη διάφορων. Βέβαια όλα αυτά, δεν θα μπορούσαν να γίνουν, χωρίς την σημαντικότητα ως προς αυτές τις εξελίξεις, ξένη παρέμβαση (αγγλική αρχικά, αμερικάνικη την περίοδο που εξετάζουμε και μερικές φορές ευρωπαϊκή) σε πολλά επίπεδα.

---

32 Groux Guy, *Le conflit en mouvement - débat avec Wieviorka Michel*, εκδ. Hachette, Baume-les-Dames 1996, σ. 37.

33 Ενδιαφέρουσες είναι οι επιστολές του Κασσιμάτη, εκπροσώπου για χρόνια του Εργατικού Κέντρου Πειραιά, προς τον Φ. Μακρή, όταν του ανέφερε ποιους υποπευδύονταν για “ύπουλους κομμουνιστές” ή για “αντεθνική δράση”, οι οποίες βρίσκονται σε μη αριθμημένο αρχειακό κουτί στο Ιστορικό Αρχείο Εργατικού Κέντρου Πειραιά και χρονολογούνται κατά κύριο λόγο στην δεκαετία του 60'.

34 Vakaloulis Michel, “*Antagonisme social et action collective*”, στο Vakaloulis M. (επιμ.), *Travail salarié et conflit social*, εκδ. Presses Universitaires de France, Παρίσι 1999, σ. 232.

Ο εργατικός συνδικαλισμός

Μιλώντας για τον ελληνικό συνδικαλισμό της δεκαετίας του 60', αναπόφευκτα θα αναφερθούμε στο σύστημα που τον χαρακτήριζε για δεκαετίες, τον κρατικό κορπορατισμό. Αυτός λειτούργησε με δύο τρόπους. Από τη μία, αναχαίτισε τις προσπάθειες για ανάπτυξη θεσμικού - διεκδικητικού συνδικαλιστικού κινήματος και όπως θα δούμε στη συνέχεια, ώθησε τις διαδικασίες δημιουργίας ενός συγκρουσιακού εργατικού κινήματος, σε εξωθεσμικές εναλλακτικές. Ένα καθεστώς τέτοιου τύπου, εάν θέλει να διαρκέσει χρονικά, οφείλει τουλάχιστον να αφήσει μερικές από τις λεγόμενες «βαλβίδες ασφαλούς αποσυμπίεσης» της συσσωρευμένης οργής, της αγανάκτησης, ενός μελλούμενου ανεξέλεγκτου συγκρουσιακού εργατικού αγώνα. Σαν ένα πρόχειρο παράδειγμα, σημειώνεται και μια παρατήρηση της Μαργαρίτας Παπανδρέου : « Η άποψη του Λευκού Οίκου ήταν ότι προοδευτικά, μεταρρυθμιστικά κινήματα έπρεπε να υποστηρίζονται σαν το πιο αποτελεσματικό μέσο για την καταπολέμηση του κομμουνισμού. »³⁵ Με αυτόν τον τρόπο, με την ύπαρξη συγκεκριμένων συνδικαλιστικών (ακόμα και διακριτικά ελεγχόμενων από το κράτος) στοιχειωδών δομών, θα μπορούσε να οριοθετηθούν μερικά επικίνδυνα για το καθεστώς εργατικά πλάνα και να ελεγχθούν καλύτερα παλιοί και ανήσυχοι συνδικαλιστές και αγωνιστές. Όμως το κορπορατιστικό σύστημα, έπνιξε δια ασφυξίας την ούτως ή άλλως, αδύναμη ως τότε θεσμική εργατική/συνδικαλιστική οργάνωση, ωθώντας την εργατική διεκδίκηση σε νέες – για τα μέχρι τότε δεδομένα – ατραπούς, όπου η από τα πάνω οργάνωση, η θεσμική υπόσταση, η αναγκαστική πρόσδεση σε κομματικούς μηχανισμούς έστω και προοδευτικούς, πέρασε σε δεύτερη μοίρα, στην καλύτερη περίπτωση. Αυτή η τόσο ιδιότυπη σχέση και διαδικασία δεν μπορεί να είναι κανόνας ούτε ιστορικά, ούτε στο πεδίο της θεωρίας των κοινωνικών κινήματων.

Αυτός ο ιδιότυπος κρατικός κορπορατισμός ως περιοριστική πολιτική δομή, συμπληρώνεται από την γενικότερη αυταρχικοποίηση του καθεστώτος, για το οποίο ο Ηλιού το 1962, στο Παρίσι, λέει:

« παράλληλα προς το δημοκρατικό Σύνταγμα του 1952, υφίσταται ένα παρασύνταγμα, που τελικά επικρατεί πάνω στο πρώτο. Κατά τη γνώμη του, η Ελλάδα δεν είχε φτάσει βέβαια σε έναν φασισμό κλασσικού τύπου, παρουσίαζε όμως "το πρωτότυπο θέαμα" μιας "δημοκρατίας κυριαρχούμενης από το πνεύμα του φασισμού που αποδέχεται θεσμούς οι οποίοι στην πράξη καταλύουν όλες τις συνταγματικές εγγυήσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη". »³⁶

---

35 Τρίκκας Τάσος, *ΕΔΑ 1951 – 1967 – Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, τ. Β' *Η δεκαετία των άκρων*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2009, σ. 908.

36 Από Réunion de juristes d' Europe Occidentale pour la restauration des libertés publiques en Grèce, Παρίσι 26

Για τον κορπορατισμό

Δύο διαφορετικές αναλύσεις, της Ζαμπαρλούκου³⁷ και του Μαυρογορδάτου, χρησιμοποιούν και αναφέρονται στον ορισμό και την ανάλυση του Ph. Schmitter. Σύμφωνα με αυτόν, ο κρατικός κορπορατισμός είναι ένα σύστημα εκπροσώπησης συμφερόντων, που έχει συγκροτηθεί από “περιορισμένο αριθμό μοναδικών, υποχρεωτικών, μη ανταγωνιστικών, λειτουργικά οριοθετημένων και ιεραρχημένων οργανώσεων, που έχουν κρατική αναγνώριση ή άδεια (όταν δεν δημιουργούνται εξ αρχής από το κράτος) και στις οποίες απονέμεται σκόπιμα μονοπώλιο εκπροσώπησης των αντιστοίχων κατηγοριών, με αντάλλαγμα ορισμένους περιορισμούς στην επιλογή ηγεσίας και στην άρθρωση αιτημάτων”. Ένας αντιθετικός ιδεότυπος του κορπορατισμού, που μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση του όρου, είναι ο πλουραλισμός. Σε αυτό το σύστημα εκπροσώπησης, συνυπάρχουν πολλές ομάδες πίεσης, στελεχωμένες εθελοντικά, μπορούν να ανταγωνιστούν άλλες παρόμοιες ομάδες πίεσης και δεν ελέγχονται ή αναγνωρίζονται από το κράτος.³⁸

Ο Leo Panitch επισημαίνει ότι στη γενική προσέγγιση των υποστηρικτών της θεωρίας του κορπορατισμού, υπονοείται ότι αυτός είναι μια έννοια που περιλαμβάνει τα πάντα, δηλαδή εντάσσονται σ’ αυτήν οι δραστηριότητες όλων των κοινωνικών ομάδων συμφερόντων. Περιγράφεται, δηλαδή, ο κορπορατισμός όχι με δομικούς αλλά με ιδεολογικούς όρους. Αντιθέτως, ο Panitch προτείνει μια ταξική ανάλυση για τη μελέτη του κορπορατισμού η οποία περιορίζεται μόνο στις ομάδες εκείνες που σχετίζονται με την οικονομική πολιτική και τις εργασιακές σχέσεις. Ο κορπορατισμός θεωρήθηκε ως «περιοριστική πολιτική δομή» που αναπτύχθηκε από το καπιταλιστικό κράτος για την προστασία του καπιταλισμού και την ενίσχυση της καπιταλιστικής κερδοφορίας.³⁹

Ο Σεφεριάδης ακόμα, αναφέρει για τη σχέση συνδικάτων - κομμάτων, την άποψη ότι οι

Μαΐου 1962, Εκδόσεις της Διεθνούς Ένωσης των Δημοκρατικών Νομικών, σ. 9, στο Meynaud J. - Μερλόπουλος Π. - Νοταράς Γ., Οι πολιτικές δυνάμεις..., όπ.π., σ. 214.

37 Ζαμπαρλούκου Σ., Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός παρεμβατισμός στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: μια συγκριτική προσέγγιση, στο: Λυριντζής Χ. - Νικολακόπουλος Η. - Σωτηρόπουλος Δ., Κοινωνία και πολιτική - όψεις της Γ’ ελληνικής δημοκρατίας (74’ - 94’), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 91-118, από το: Schmitter C. P., *Still the century of corporatism?*, στο: Schmitter C. P. - Lehmbrunch G. (επιμ.), *Trends towards corporatistic intermeditation*, εκδ. Sage, Λονδίνο 1979, σσ. 7 - 52.

38 Σωτηρόπουλος Δ., *Η εγγαστρίμυθη εξουσία: κοινωνία πολιτών και κεντρικό κράτος στην τρίτη ελληνική δημοκρατία*, στο: Λυριντζής Χ. - Νικολακόπουλος Η. - Σωτηρόπουλος Δ., όπ.π., σ. 125.

39 <http://greekunions.wordpress.com/2009/04/07/oi-θεωρίες-του-κορπορατισμού-και-του-πλουραλισμού/> , πρόσβαση 28/06/2010.

συμμαχίες γίνονται τόσο πιθανότερες όσο λιγότερο θεσμοθετημένος είναι ο ρόλος του συνδικαλιστικού κινήματος στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος. Ο νεοκορπορατισμός της μεταπολεμικής περιόδου στην Ευρώπη, “επιδίωξε περιορισμό της κοινωνικής διαμαρτυρίας όχι μόνο επειδή εξασφάλισε ικανοποίηση των εργατικών αιτημάτων”.⁴⁰

Κυβερνήσεις, κόμματα, παρατάξεις, ΓΣΕΕ

Κάτι πολύ σημαντικό (και διαχρονικό) για το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, είναι η εμπλοκή των πολιτικών κομμάτων και η σχέση τους με τις συνδικαλιστικές παρατάξεις. Η οργάνωσή τους, στο εσωτερικό των συνδικάτων, δεν περιλαμβάνει την ανάπτυξη για παράδειγμα των ιδεολογικών ρευμάτων που εκπροσωπούν, ενώ τις περισσότερες φορές λειτουργούν ως ιμάντες μεταβίβασης πολιτικής κατεύθυνσης από τα πάνω. Δημιουργούνται μορφώματα που δεν λειτουργούν ως συνδικαλιστικές οργανώσεις, αλλά “μεταφέρουν ειλημμένες παραταξιακές αποφάσεις με τη μορφή προτάσεων στα συνδικαλιστικά όργανα προς επικύρωσή τους, περιορίζοντας τα τελευταία σε μια καθ’ όλα μεν νομιμοποιημένη, όμως συχνά τυπική και όχι ουσιαστική δημοκρατική λειτουργία”.⁴¹

Η έλλειψη αυτονομίας ή υποτυπώδους ανεξαρτησίας, οφείλεται σε ένα μεγάλο ποσοστό στην έντονη παρέμβαση των κυβερνώντων κομμάτων και των παρατάξεων τους στα συνδικάτα. Όταν δηλαδή το κόμμα βρίσκεται στην κυβέρνηση ή όταν έχει την δυνατότητα να ελέγχει τις όποιες παρατάξεις μέσω της κυβερνητικής εξουσίας του. Άλλος ένας λόγος λοιπόν, για τον οποίο ο συνδικαλισμός χάνει το κύρος του στις συνειδήσεις των εργαζομένων, με σύνηθες επακόλουθο τη μείωση της συνδικαλιστικής πυκνότητας.⁴²

Από τα μεταπολεμικά χρόνια κι έπειτα, το λεγόμενο “ρεφορμιστικό” κίνημα, με ηγέτη τον Φ. Μακρή, ο οποίος αναδείχθηκε μετά τα γεγονότα και την ακύρωση του 8ου Πανεργατικού Συνεδρίου της ΓΣΕΕ, “συνέχισε την προπολεμική παράδοση (που θέλει τη ΓΣΕΕ κατεχοχόν κρατικό μηχανισμό αστυνομικού χαρακτήρα, με εντολή τη διάσπαση του συνδικαλιστικού κινήματος), και λειτούργησε ως υπηρεσία διώξεως του κομμουνισμού και ως οχυρό – χωρίς

---

40 Σεφεριάδης Σ., Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση..., όπ.π., σ. 13.

41 Κουζής Γ., *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος* - αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2007, σσ. 33-34, από το: Κουκουλές Γ., Ο σιδηρούς νόμος του διορισμού προσωρινής διοίκησης στη ΓΣΕΕ, “Συνδικαλιστική Επιθεώρηση”, τχ. 55-56, 1989, σ. 193.

42 Κουζής Γ., *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος (...)*, όπ.π., σ. 215, από το: Βερναρδάκης Χ. - Μαυρέας Κ. - Παγώνης Β., *Συνδικάτα και σχέσεις εκπροσώπησης στην Ελλάδα 1990 - 2004*, Εισήγηση στο 10ο Συνέδριο Ι.Σ. Καράγιωργα, “Εργασία και πολιτική - συνδικαλισμός στην Ελλάδα (1974 - 2004)”, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 18-21/5/2005.

εθελοντές αλλά με μισθοφόρους – κάθε αντιδημοκρατικής κίνησης”.⁴³

Όπως σημειώσαμε και παραπάνω, από το 1950, γίνεται σημαντική συσσώρευση κεφαλαίου και πραγματοποιούνται έργα υποδομής και έτσι από το 1960 και έπειτα υπάρχουν κατάλληλες συνθήκες για περαιτέρω εκβιομηχάνιση. Κάτι τέτοιο όμως για να συμβεί χρειάστηκε πρώτα να συρρικνωθεί το αγροτικό και εργατικό εισόδημα. Ο Γ. Κουκουλές αναφέρει πως “για να επιτευχθεί αυτή η συγκέντρωση υπεραξίας, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η καταπολέμηση οποιασδήποτε μορφής αντίστασης των εργαζομένων. Το κράτος της εποχής εκείνης το πέτυχε με την πρόφαση του κομμουνιστικού κινδύνου και με τη δημιουργία της πλασματικής ΓΣΕΕ”⁴⁴.

Η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος, είναι ο “επίσημος κεντρικός οργανισμός”, του οποίου το “συμβούλιο εκλέγεται από τους αντιπροσώπους των κλαδικών ομοσπονδιών και των τοπικών εργατικών κέντρων. Επίσημα χρηματοδοτείται από το σύστημα της υποχρεωτικής εισφοράς, ενώ πόροι μπορούσαν να αντληθούν και από τη Διεθνή Συνομοσπονδία Ελεύθερων Συνδικάτων (CISL), η οποία πολεμούσε τις “κομμουνιστικές απειλές” στα συνδικάτα διεθνώς και της οποίας μέλος ήταν και η ΓΣΕΕ. Ο Μακρής κύριος αντιπρόσωπος της ΓΣΕΕ τότε, χρησιμοποιούσε μέρος της οικονομικής βοήθειας της ΔΣΕΣ για να ισχυροποιηθεί, για να χτυπήσει όσους τον αντιπολιτεύονταν και για να αποκλείσει όσο μπορούσε, τις αριστερές δυνάμεις στο εσωτερικό της ΓΣΕΕ και των διάφορων Εργατικών Κέντρων της δύναμής της (αυτό γινόταν όχι απαραίτητα πάντα εκ μέρους του Φ. Μακρή)⁴⁵.

Στη δύναμη της ΓΣΕΕ εντάσσονταν αρκετά πρωτοβάθμια σωματεία, δευτεροβάθμιες ομοσπονδίες και εργατικά κέντρα. Η κυβέρνηση εξασφάλιζε τη “συνεργασία μιας κάστας προστατών, τους εργатоπατέρες, πληρώνοντας τους, μισθούς, συντάξεις και επιδόματα ανεργίας”. Τα τεχνάσματα για την ποδηγέτηση της ΓΣΕΕ ήταν απλά, αλλά σκληρά, καθώς υπήρχε το Συνδικαλιστικό Τμήμα της Ασφάλειας, το οποίο μπορούσε να παρέμβει άμεσα, ενώ αν εκλεγόταν κάποιος σε συνδικαλιστική ομοσπονδία ή κάποιο εργατικό κέντρο και αυτός αντιπολιτευόταν την κυβέρνηση, τότε πολύ απλά οι δικαστές ακύρωναν την εκλογή του. Ο D. Close αναφέρει πως “το σύστημα λειτουργούσε έτσι ώστε να καθιλώνει το επίπεδο των μισθών και να ικανοποιεί τις επιθυμίες των συντηρητικών κυβερνήσεων και τα συμφέροντα των εργοδοτών, ενώ δεν ήταν καθόλου περίεργο το ότι τα συνδικάτα έχασαν έτσι κάθε κύρος στα μάτια των εργαζομένων, οι

---

43 Κουκουλές Φ. Γ., *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις 1944 - 1948*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995, σ. 15.

44 Κουκουλές Φ. Γ., *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου 1964 - 1966*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2000, σσ. 66-67.

45 Τα ζητήματα που αφορούν τους οικονομικούς πόρους εργατικών ομοσπονδιών και εργατικών κέντρων και την εξάρτηση η οποία προκύπτει από τέτοιες σχέσεις, καλύπτεται από το βιβλίο του Κουκουλέ Φ. Γ., *Ελληνικά Συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994.

οποίοι θα κατέφευγαν στις ανεπίσημες “άγριες απεργίες” του '60”.⁴⁶ Προσθέτει πως περισσότεροι από 70% δεν ήταν οργανωμένοι, ενώ όσοι οργανώνονταν, απασχολούνταν κυρίως σε επιχειρήσεις κοινής ωφελείας, στο δημόσιο, στις τράπεζες και τις μεγαλύτερες βιομηχανικές επιχειρήσεις.⁴⁷

Υπήρξαν σχηματισμοί που αντιπολιτεύτηκαν ή και απείλησαν τη μονοκρατορία του Μακρή, όχι στα πλαίσια κάποιου συνδικαλιστικού πλουραλισμού, αλλά ανάλογα με τα εκάστοτε προσωπικά και οικονομικά συμφέροντα των αρχηγών τους, τα συμφέροντα των κυβερνήσεων και των ξένων επιτηρητών. Τέτοιοι ήταν το “Πανελλήνιο Συμβούλιο Εργασίας”, ιδρυμένο από τον Α. Δημητράτο (παλιός γ.γ. της ΓΣΕΕ και υφυπουργός Εργασίας της δικτατορίας Μεταξά) το 1953 ή η “Νέα ΓΣΕΕ”, ιδρυμένη από τον Ελ. Γονή το 1954⁴⁸, η οποία χρηματοδοτούνταν από την Εργατική Εστία και το υπουργείο Εργασίας, ενώ αργότερα τέθηκε στις υπηρεσίες της χούντας και εξακολουθούσε να χρηματοδοτείται και μετά τη μεταπολίτευση, από τον ΟΔΕΠΕΣ και την Εργατική Εστία. Επίσης υπήρχε και η “Επιτροπή Οργανώσεων της Δημοκρατικής Λειτουργίας της ΓΣΕΕ”. Ήταν ξενοκίνητη ουσιαστικά και η χρηματοδότηση της προερχόταν από αντίστοιχες πηγές των προηγούμενων σχηματισμών. Κατάφερε να διασπάσει αρκετές φορές τις κινήσεις του συνδικαλιστικού κινήματος, ήταν πρωτοπόρα σε αστυνομικές μεθόδους διώξεων και καταστολής στον συνδικαλισμό σε συνεργασία με το κράτος, συνεργάστηκε με την Ε.Κ. όταν ήταν υφυπουργός Εργασίας ο Μπακατσέλος, συνεργάστηκε με τους αποστάτες του 1965, ενώ τέλος προσχώρησε και αυτή με τη σειρά της στη χούντα.⁴⁹

---

46 Close D., όπ.π., σσ. 154-155.

47 Στο ίδιο, σσ. 86-88, από τα: Katsanevas K. Th., *Trade Unions in Greece – an analysis of factors determining their growth and present structure*, Αθήνα 1984· Ζαμπαρλούκου Στ., *Κράτος και εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα 1936-1990 – μια συγκριτική προσέγγιση*, εκδ. Σάκκουλας Αντ. Ν., Αθήνα 1997, σσ.58-96· Lavdas A. K., *The europeanization of Greece – Interest Politics and the crises of integration*, εκδ. St. Martin's Press Inc., New York 1997, σσ. 82-83, 91-92.

48 Ο Γονής είχε δηλώσει το 1962 ότι “ίδρυσε την Νέαν ΓΣΕΕ κατόπιν κυβερνητικής πρωτοβουλίας και δια την εξυγίανσιν του συνδικαλισμού”.

49 Κουκουλές Γ., *Το συνδικαλιστικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου...*, όπ.π., σσ. 12-16.

Οι διεθνείς επεμβάσεις στον συνδικαλισμό

Οι βάσεις για δραστικές επεμβάσεις, από τον διεθνή χώρο και πιο συγκεκριμένα από τις ΗΠΑ, στον ελληνικό συνδικαλισμό, είχαν τεθεί από προηγούμενες δεκαετίες, με το Δόγμα Τρούμαν, την άφιξη των Αμερικάνων εμπειρογνομόνων, την έκθεση Μπράουν, το σχέδιο για την “αποκατάσταση της συνδικαλιστικής ομαλότητας” και με το στόχο “της ενοποίησης της εθνικής εργατικής ρεφορμιστικής παράταξης”. Ένας από τους στόχους που υπερίσχυσαν, ήταν μέσω του αντικομμουνισμού, η επικράτηση “ενός οπισθοδρομικού συνδικαλιστικού κινήματος, με τη ΓΣΕΕ υπέρμαχο της καθεστηκυίας τάξης, ως κυβερνητικός οργανισμός εξαρτημένος και ελεγχόμενος από το κράτος”.⁵⁰

Με τη στήριξη και την αρωγή του κράτους τις περισσότερες φορές, γίνονταν οι Διεθνείς παρεμβάσεις. Όταν το κράτος κρατούσε για λόγους συμφερόντων διαφορετική στάση σε κάποια ζητήματα τότε εθελotuφλούσε στις παρεμβάσεις της Διεθνούς Συνομοσπονδίας των Ελεύθερων Συνδικάτων. Ακόμα και σε περιπτώσεις που το κράτος προσπαθούσε να επέμβει με κάποιον διαφορετικό τρόπο στον συνδικαλισμό, τότε η ΔΣΕΣ συνέχιζε να προασπίζεται τους προστατευόμενούς της, συμμορφώνοντας μέσω πιέσεων το κράτος, ως προς τη θέληση των αμερικανικών επιτελείων.

Ο Κουκουλές σημειώνει χαρακτηριστικά πως “στον εξευτελισμό των συνδικαλιστικών θεσμών απολύτως αποφασιστική ήταν η συμβολή της ΔΣΕΣ, η οποία υπό την υψηλή καθοδήγηση του “συνδικαλιστή” Ι. Μπράουν προωθούσε τα αμερικανικά επιτελικά σχέδια περιορισμού του κομμουνιστικού κινδύνου στη Δυτική Ευρώπη:

«Κάθε φορά που οι “δοσίλογοι εργατοπατέρες” είχαν δυσκολίες με τις εκάστοτε κυβερνήσεις οι οποίες για λόγους τακτικής δεν ικανοποιούσαν τα ατομικά συμφέροντά τους, η ΔΣΕΣ ήταν ο διαμεσολαβητής και διέσωσε πολλές φορές τους εργατοπατέρες ασκώντας πιέσεις στο κράτος.»

Ακόμα και όταν η Ε.Κ. στην κυβέρνηση προσπάθησε να εξυγιάνει, τρόπον τινά, το συνδικαλιστικό κίνημα η ΔΣΕΣ διέσωσε και πάλι τους προστατευόμενούς της.

---

⁵⁰ Παντελόγλου Γρ., *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στην περίοδο 1945-1950, στο Η ελληνική κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994, σσ. 528-529.

Αποτελέσματα του κρατικού κορπορατισμού στον ελληνικό συνδικαλισμό

Η συνδικαλιστική ηγεσία, όντας υποχέριο του κράτους, αναπτύσσει αναπόφευκτα πελατειακές σχέσεις με αυτό. Σε τέτοια συνθήκη, βρίσκει πρόσφορο έδαφος, να αναπτυχθεί και να αναπαραχθεί ο εργατοπατερισμός, ειδικά όταν γίνονται δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ εκπρόσωπου μισθωτών και κρατικού λειτουργού. Στη συνέχεια το κράτος, μπορεί πλέον μονομερώς να ορίζει το περιεχόμενο των αμοιβών και να υποχρεώνει στο θεσμό της διαιτησίας, καθώς δεν υφίστανται ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις μεταξύ εργοδοτών και συνδικάτων (στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού νόμου 3239/55).⁵¹

Αποτέλεσμα επίσης, του ακραίου κρατικού κορπορατισμού και των ως άνω περιγραφόμενων χαρακτηριστικών του, είναι η δημιουργία και ύπαρξη του “Ταμείου Ασφάλισης των Υπαλλήλων των Εργατικών Επαγγελματικών Οργανώσεων”. Η χρησιμότητά του ήταν να παρέχει συντάξεις σε άτομα που είχαν διατελέσει στελέχη συνδικαλιστικών οργανώσεων και ο ρόλος του ήταν η “εξαγορά συνειδήσεων με πολλαπλές αρνητικές επιδράσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα”. Έτσι από τη μία παρατηρείται έντονος πολυκερματισμός των συνδικάτων (και άρα “έλλειψη ενιαίας οργανωτικής έκφρασης και συντονισμένης δράσης), ενώ ενισχύεται η θέση και η αναπαραγωγή του φαινομένου του εργατοπατερισμού.⁵²

Από την άλλη, όσο οι μηχανισμοί καταστολής και διωγμών είναι κεντρικές επιλογές της κρατικής εξουσίας, είναι αρκετά πιθανό, οι ταξικές συνδικαλιστικές δυνάμεις να συγκρουστούν με αυτήν. Αυτό συμβαίνει ιδίως, όταν καταστρατηγούνται οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες, με την ταυτόχρονη ενδυνάμωση του κρατικού κορπορατισμού και του εργατοπατερισμού. Τα δύο τελευταία, όπως διαπιστώνεται και από τα παραπάνω, ισχύουν και σε περιόδους “τυπικής” λειτουργίας κοινοβουλευτικών θεσμών, όπως η μετεμφυλιοπολεμική και προδικτατορική. Έτσι, οι πολυετείς και επίμονες παρεμβάσεις του κράτους, ο έλεγχος, η κατάργηση της συνδικαλιστικής αυτονομίας, μπορεί να οδηγήσουν και στην ανάπτυξη συγκρουσιακών λογικών από μερίδα του συνδικαλιστικού κινήματος, καθώς και στην έντονη πολιτικοποίησή του και στην άμεση φυσική σύγκρουση με τις δυνάμεις κρατικής καταστολής.⁵³

Υπήρχαν και περιπτώσεις (τα παραδείγματα είναι κυρίως από την ελληνική επαρχία), όπου με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, εργατικά σώματα, ενώ πληρούσαν τις προϋποθέσεις για την διαγραφή τους από το εργατικό κέντρο (πχ επικράτηση αριστερών συνδικαλιστών), ο διωκτικός

51 Κουζής Γ., όπ.π., σ. 40, από το Λεβέντης Γ., *Συλλογική Αυτονομία και κρατικός παρεμβατισμός*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα 1981.

52 Κουζής Γ., *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος...*, όπ.π., σ. 107.

53 Στο ίδιο., σ. 107, και από το Κουκουλές Γ., 70 χρόνια πρόσφατης συνδικαλιστικής ιστορίας, “Συνδικαλιστική Επιθεώρηση”, τχ 45 (1986), σσ. 224-225.

μηχανισμός δεν κατάφερνε να ενεργοποιηθεί έγκαιρα. Έτσι προ τετελεσμένων, βαλτοί συνδικαλιστές προσπαθούν να βγάλουν μόνοι τους “το φίδι από την τρύπα” και διαγραφές εκ των υστέρων, συνδικαλιστών ή και σωματείων ολόκληρων. Διαφωτιστικό είναι το παράδειγμα από την μαρτυρία του συνδικαλιστή οικοδόμου Λ. Αγουρίδη, όπου στην Καβάλα μετά το 63', απειλήθηκε με αλλαγή διοίκησης το εργατοπατρικό Εργατικό Κέντρο, παρά το γεγονός ότι ήδη εφτά σωματεία ήταν διαγραμμένα. Εδώ περιγράφει μεθόδους διαγραφών και χρήσης βίας ως προς συνδικαλιστές, ενώ υπάρχει και αναφορά περί του κοινωνικού αποκλεισμού λόγω συνδικαλισμού:

«Αφορμές για διαγραφές έβρισκαν, διότι τη μία έλεγαν δεν πειθάρχησες, την άλλη έβρισες, την άλλη γιατί διώχναμε από τις συνελεύσεις μας τον ασφαλίτη που ερχόταν να παρακολουθήσει. Ούτε τον εκπρόσωπο της πλειοψηφίας της διοίκησης του Εργατικού Κέντρου δεχόμασταν, γιατί δεν ερχόταν σαν συνάδελφος, αλλά σαν συνεργάτης της Ασφάλειας. Πολλές φορές μας διέγραψαν σαν αναρχικούς, επειδή τους διώχναμε. Επειδή όμως το εργατικό κίνημα άρχισε να δυναμώνει, η τρομοκρατία αναγκάστηκε να περάσει σ' άλλη φάση, πιο ραφιναρισμένη. Για παράδειγμα δεν χρειαζόταν πια να κάνουμε αίτηση στην ασφάλεια, ούτε ερχόταν έτσι απροκάλυπτα στις εκδηλώσεις μας.

Το θέμα όμως του ποιος πιάνει δουλειά, πού πιάνει δουλειά, το αν θα πάρεις δάνειο ή ένα στεγαστικό δάνειο ή αν θα μπεις στα προγράμματα εργατικής κατοικίας, ήταν τομείς που ήταν αποκλεισμένοι εκ των πραγμάτων, για όσους εργάτες ήταν “εκτεθειμένοι” για συνδικαλιστική δράση. Το βασικό σωματείο της Καβάλας, ήταν αυτό των καπνεργατών, όποιος το είχε, περίπου είχε και τον έλεγχο του Εργατικού Κέντρου. Όταν γίνονταν εκλογές στο σωματείο αυτό, κρατούσαν για μια βδομάδα και η αντιδραστική κλίκα του Μακρή, του Θεοδώρου, έφερναν τραμπούκους απ' όλες τις πόλεις που είχαν σχέση με τον καπνεργατικό κλάδο (Αγρίνιο, Βόλος, Θεσσαλονίκη). Έφερναν μισθοφόρους και δίνανε μάχη, από τη μία αυτοί και από την άλλη όχι μόνο οι καπνεργάτες, αλλά όλος ο εργατόκοσμος της Καβάλας. Εγώ σε τέτοιες περιπτώσεις είχα φάει ξύλο με το τσουβάλι.

Αυτόν τον μηχανισμό τον κινούσε η ασφάλεια. Φανταστείτε ότι την κάλπη την φρουρούσαμε μέρα - νύχτα και μας απειλούσαν ότι θα μας σκοτώσουν κλπ. Μέχρι και στα χρόνια της Ένωσης Κέντρου, παρέμεναν διαγραμμένα τα εφτά σωματεία. Η δικτατορία του 1967 διέλυσε τα δικά μας σωματεία και έστειλε πολλούς συνδικαλιστές στην εξορία. »⁵⁴

Η ασφυκτική και βίαια κατασταλτική κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, δεν άφησε πολλά περιθώρια στον κόσμο για την ανατροπή της. Το θεσμικό συνδικαλιστικό κίνημα την δεκαετία του 60', ανταποκρίνεται στις παραπάνω περιγραφές περί πλήρους εξάρτησης των επίσημων συνδικάτων από το κράτος και συνεργασίας με το παρακράτος. Τέτοιου είδους κρατικός

---

54 Μπράτσος Ν., *Εργατικές Ιστορίες - Συνεντεύξεις με πρωταγωνιστές του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα από το 1920 έως το 1967*, εκδ. BUX, Αθήνα 1998, σσ. 136-137.

κορπορατισμός παρατηρείται συνήθως σε χώρες με ισχυρή κομμουνιστική παράδοση και όπου η αριστερά ήταν διαιρεμένη σε κομμουνιστικό και σοσιαλιστικό στρατόπεδο ⁵⁵. Από την άλλη, το εργατικό κίνημα θα έπρεπε να βρει εναλλακτικές οδούς, να δώσει απαντήσεις και να βρει λύσεις τόσο στα προβλήματα που αντιμετώπιζε η κοινωνία και οι εργάτες, αλλά και λύσεις στο πως θα δημιουργηθεί ένα κίνημα, με ποιούς τρόπους θα διοχετευθεί η συσσωρευμένη απογοήτευση και οργή.

Εναλλακτικές διέξοδοι

Τον Μάιο του 1955, το Κίνημα Ελεύθερου Συνδικαλισμού, ενοποιείται με το Εργατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα Ελλάδος (συνδικαλιστική παράταξη της ΕΔΑ, ιδρυμένο από το Μάιο του 1950). Έτσι προκύπτει το Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα.⁵⁶ Ο στόχος του νέου σχήματος, ήταν μέσω του συντονισμού, η αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών, η ενότητα του κινήματος, η ανάπτυξη ταξικής συνείδησης και η βελτίωση των αποδοχών των εργαζομένων. Τέτοιες κινήσεις, καθώς και οι συνεχιζόμενοι αγώνες των εργαζομένων έδιναν μια ώθηση στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα.⁵⁷ Στην 5η της ολομέλεια, η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, θα υπογραμμίσει τη σημασία της ύπαρξης του ΔΣΚ για το εργατικό κίνημα, ενώ θα αναφέρει πως από το 1955, στην Αθήνα και τον Πειραιά, συνασπίζονται δεκάδες συνεργαζόμενα σωματεία.⁵⁸

Από το 1956 ως το 1961, αναπτύσσεται σημαντικό απεργιακό κίνημα στην Ελλάδα, με αιτήματα όπως: αύξηση των μισθών, μείωση της ανεργίας, αποζημίωση σε περίπτωση απόλυσης και εκδημοκρατισμός του συνδικαλιστικού κινήματος⁵⁹.

Μια εξαιρετικής σημασίας εξέλιξη ήταν η δημιουργία των “115 ΣΕΟ” (Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις). Από τον Μάη του '55, μετά την πανεργατική συγκέντρωση συνδικάτων από την Αθήνα και τον Πειραιά, δημιουργήθηκε ένας πρώτος πυρήνας, ο Συνασπισμός των Συνεργαζόμενων Σωματείων. Περίπου ένα χρόνο αργότερα ύστερα από μια σύσκεψη διοργανωμένη από τον Συνασπισμό Συνεργαζόμενων Σωματείων “αποφασίστηκε από αντιπολιτευτικές ως προς τον Μακρή κινήσεις, “ο συντονισμός των ενεργειών για την προώθηση των εργατικών αιτημάτων”,” έτσι αυτά τα πρώτα 40 περίπου σωματεία, αργότερα έγιναν 115 (από

---

⁵⁵ Ζαμπαρλούκου Σ., όπ.π., σ. 95.

⁵⁶ Ιδρυτική επιτροπή: Στρατής, Αράπης, Τσαγγαράκης, Αμπατζόγλου, Μίχας.

⁵⁷ Κατσορίδας Α. Δ., *Βασικοί σταθμοί του Εργατικού – Συνδικαλιστικού Κινήματος στην Ελλάδα*, εκδ. Αρ.Ιστο.Σ. - ΓΣΕΕ, Αθήνα 2008, σσ. 117-121.

⁵⁸ Αρχείο της Κ.Ε του ΚΚΕ, “*Η 5η ολομέλεια της Κ.Ε του ΚΚΕ*”, Εκδόσεις της Κ.Ε του ΚΚΕ, Δεκέμβρης 1955, σσ. 14 – 15.

⁵⁹ Κατσορίδας Α. Δ., όπ.π., σσ. 117-118.

όπου πήραν και το όνομα τους), ενώ “λίγο πριν την δικτατορία έφτασαν τα 720” .⁶⁰

Κατά την περίοδο '64-'66, πλέον έχει οργανωθεί ένα σημαντικό αντιπολιτευτικό συνδικαλιστικό κίνημα, το οποίο “απειλεί σοβαρότατα τον Φώτη Μακρή και τις διάφορες φατρίες της ΓΣΕΕ που επιβιώνουν ελέω των διωκτικών αρχών και της αμέριστης κυβερνητικής αρωγής”.⁶¹

Γενικότερα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, οι εργατικοί αγώνες πληθαίνουν, τίθενται πολιτικά αιτήματα μαζί με τις διεκδικήσεις των εργατών. Πάγια αιτήματα αυτής της περιόδου είναι και ο εκδημοκρατισμός του συνδικαλιστικού κινήματος και η θέσπιση πολιτικών ελευθεριών. Οι αγώνες κατά την διάρκεια της συγκεκριμένης δεκαετίας, είχαν αρκετά αποτελέσματα και επιτυχίες.⁶² Όμως, από την άλλη πλευρά, σε ότι αφορά την θεσμικά επίσημη συνομοσπονδία, τη ΓΣΕΕ, κατάφεραν να συντηρηθούν στην ηγεσία, ακόμη και μετά το 15ο Συνέδριο του 1966, εκείνοι που την διατήρησαν ως έναν μηχανισμό δίωξης και ελέγχου, την περίοδο που εξετάζουμε, οι οποίοι τελικά δεν άργησαν να υποδεχτούν και “με ενθουσιασμό τη δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967.”⁶³

---

60 Κουκουλές Φ. Γ., *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου...*, όπ.π., σ. 22.

61 Στο ίδιο, σ. 11.

62 Οι μισθοί αυξήθηκαν κατά το 1/3 από το 1964 ως το 1966, δια νόμου μειώθηκαν τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης για βαριά και ανθυγιεινά επαγγέλματα και η Πρωτομαγιά αναγνωρίστηκε επίσημα ως αργία, ενώ καθιερώθηκε και το επίδομα αδείας. Από το Κατσορίδας Α. Δ., όπ.π., σ.123

63 Από το Λιβιεράτος Δ., *Τα συνέδρια της ΓΣΕΕ*, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1997, σ. 126 στο Κατσορίδας Α. Δ., όπ.π., σσ.123-124.

Κεφάλαιο Γ'

Κόμματα – οργανώσεις και ρεύματα αριστερά της ΕΔΑ και η συμβολή τους στο εργατικό συγκρουσιακό κίνημα

Από αυτό το σημείο και παρακάτω στο κείμενο θα αναφερθούν, η δράση και οι επιλογές επιμέρους ομάδων και οργανώσεων, ριζοσπαστικών κατά κύριο λόγο και ενίοτε φορέων σύγκρουσης, οι οποίες ανέπτυξαν ξεχωριστές και ιδιαίτερες “αξιακές πλαισιώσεις”. Ο Σεφεριάδης σημειώνει πως: «Η ίδια η έννοια της αξιακής πλαισίωσης (συνεκτικά ερμηνευτικά σχήματα που απλοποιούν και συμπυκνώνουν την πραγματικότητα μέσω επιλεκτικών τονισμών και κωδικοποιήσεων) στρέφει την προσοχή μας στη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους φαινομενικά ήπια σύμβολα, συνθήματα ή αναπαραστάσεις μπορούν να γίνουν αγωγοί και ιμάντες μεταβίβασης συγκρουσιακών μηνυμάτων και διαθέσεων. Η θεωρία περιγράφει πως επιτυχείς είναι οι πλαισιώσεις που καταφέρνουν να πλοηγούν μεταξύ δύο αντίθετων, αλλά εξίσου ατελέσφορων άκρων: της οικείας αλλά άνευρης παραδοσιακότητας από τη μια και του ρηξικέλευθου, αλλά ανοίκειο νεωτερισμού από την άλλη».⁶⁴

Το συγκεκριμένο κίνημα, παρουσίασε αρκετές ιδιοτυπίες οι οποίες δεν επιτρέπουν την εύκολη και ασφαλή κατάταξη του σε κάποια παραδοσιακή τυπολογία. Όχι τόσο για τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά: από τη μια υπάρχουν οι παραδοσιακές οργανώσεις και επίσημα κόμματα, τα οποία μέχρι και το τέλος της δεκαετίας θα καταφέρνουν να συσπειρώνουν εκλογικά τον περισσότερο κόσμο · από την άλλη, καταγράφηκε ένα φάσμα δικτυακών οργανώσεων (οι οποίες ουσιαστικά υπήρξαν οι φορείς αυτού του συγκρουσιακού κινήματος) μικρών σε μέγεθος, αλλά πολύ δυναμικών σε ότι αφορά την κινηματική πράξη. Ταυτόχρονα, εντοπίστηκαν αρκετές “πολλαπλές εντάξεις” (στον όρο θα γίνει αναλυτικότερη αναφορά στην τελευταία ενότητα), και υβρίδια που συνδύαζαν τις παραπάνω δύο όψεις πολιτικής οργάνωσης. Μεταξύ των παραπάνω, παρατηρήθηκε αυξημένη ανταγωνιστικότητα, ενώ δεν έπαψαν μεταξύ τους οι χώροι και οι οργανώσεις να αντιπολιτεύονται στην πράξη και στην θεωρία.

---

64 Σεφεριάδης Σ., Συλλογικές δράσεις - κινηματικές πρακτικές..., όπ.π., σ. 64.

“115 ΣΕΟ”

Η παρούσα υποενότητα, ενώ κανονικά θα μπορούσε να υπάρξει σε προηγούμενο κεφάλαιο, ειδικότερα εκεί που αναπτύσσεται η υπόθεση του συνδικαλισμού, παρατίθεται εδώ, μιας και και το μόρφωμα των “115”, αποτελεί από μόνο του ξεχωριστή κατηγορία συνόλου οργανώσεων, υποτυπωδών συνδικάτων, από το σύνολο των ατόμων και των συνδικάτων που είχαν διαγραφεί από την επίσημη ΓΣΕΕ. Οι “115”, υπήρξαν μια πρωτοτυπία για τα συνδικαλιστικά δεδομένα και ακριβώς επειδή επίσημα δεν βρίσκονταν υπό την απόλυτη επιρροή κάποιου κόμματος (ΕΚ, ΕΔΑ, ΚΔΚΕ κλπ), ούτε κάποιου ρεύματος απαραίτητα (κέντρο, αριστερά κοκ), αποτέλεσε από μόνη της μια δομή, η οποία συνεργαζόταν με την επίσημη και ανεπίσημη αριστερά, αλλά και ασκούσε κριτική ή την αντιπολιτευόταν από τα αριστερά πολλές φορές, μέσα από τους εργατικούς – συνδικαλιστικούς αγώνες. Ακριβώς εξ'αιτίας του ιδιότυπου ρόλου της, παρατίθεται εδώ, ως ξεχωριστός πόλος κινηματικής επιρροής και ριζοσπαστικοποίησης της εργατικής οργάνωσης στην Ελλάδα.

Στο μοναδικό βιβλίο για τις “115 Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις”, ο Δ. Λιβιεράτος, αναφέρει πως «...η συγκρότηση των “115 Συνεργαζόμενων Εργατοϋπαλληλικών Οργανώσεων”, περί το 1962, ήταν αποτέλεσμα της αγωνιστικής έκρηξης με αιτήματα οικονομικά και ασφαλιστικά, απειλούμενα από την κυβερνητική πολιτική. Παράλληλα με τις πολιτικές εξελίξεις, η ανάγκη της εξυγίανσης της δομής του Συνδικαλιστικού κινήματος έχει γίνει επιτακτική.»⁶⁵

Οι “115”, ανέπτυξαν σημαντική διεκδικητική πολιτική, χωρίς ισχυρούς πόρους και αποτελούνταν κυρίως από ανεξάρτητα ή διαγραφέντα, από την ΓΣΕΕ, σωματεία. Επίσης οργανώθηκαν και προέβαλλαν τις διεκδικήσεις τους σχετικά μακριά από τους θεσμούς, ενώ παράλληλα ανέπτυξαν δικά τους ισχυρά δίκτυα επικοινωνίας και οργάνωσης. Ταυτόχρονα, είχαν σημαντικό ρόλο στη γενίκευση των συλλογικών δράσεων, από περισσότερο δραστήριους κλάδους σε λιγότερο δραστήριους.

Ενώ προϋπήρχαν, ήδη περίπου από το 1955, η πραγματική και δυναμική τους ενίσχυση, ξεκίνησε από το 1963. Τα αιτήματα που προώθησαν “απηχούσαν τις επιδιώξεις και άλλων κοινωνικών ομάδων” και αναπτύχθηκαν από μέρους τους συγκεκριμένα ρεπερτόρια δράσεων. Αυτά τα ρεπερτόρια δράσεων, επεκτάθηκαν σε ποικιλία και ανανεώθηκαν, καθώς στο εσωτερικό των “115” υπήρχαν προσπάθειες για ανεξάρτητη εργατική δράση, απεμπολώντας την εξάρτηση από κόμματα ή κομματικές πειθαρχίες. Έτσι διευκολύνθηκε η ριζοσπαστικοποίηση των συλλογικών δράσεων αλλά και πλήθυναν αριθμητικά οι γραμμές του εργατικού κινήματος, δημιουργώντας προοπτικές για ακόμα πιο δυναμικές διεκδικήσεις.

---

65 Λιβιεράτος Δ., Η Κίνηση των 115 - Κοινωνικοί Αγώνες 1962-1967, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 2003, σ. 23.

Ο Κώστας Μαραγκουδάκης, πρώην μέλος της Διοίκησης των 115 Συνεργαζόμενων Σωματείων περιγράφει:

« Το 1960 και μετά, ιδρύθηκε ένα συνδικαλιστικό κίνημα, το λεγόμενο δημοκρατικό συνδικαλιστικό κίνημα, με σκοπό την κινητοποίηση των εργαζομένων, για τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος και την βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των εργαζομένων. Είναι μια περίοδος όπου οι τρεις ομοσπονδίες, η ομοσπονδία ηλεκτρισμού και επιχειρήσεων κοινής ωφελείας, με τον Ορέστη Χατζηβασιλείου επικεφαλής, η ομοσπονδία Τύπου και Χάρτου και η ομοσπονδία λογιστών, υπογράφουν ένα πρακτικό συνεργασίας, με κέντρα τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος και την βελτίωση της θέσης των εργαζομένων. (...) Και πρέπει να σημειώσουμε ότι ήταν οι πιο μαζικές και δυναμικές οργανώσεις του συνδικαλιστικού κινήματος...Γενικά δεν υπήρχε μια σκληρή συγκεντρωτική δομή. »⁶⁶

Μετά την δολοφονία Λαμπράκη, από τις αρχές Ιούλη του '63, με πρωτοβουλία των "115", ιδρύεται και το Εθνικό Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εργαζομένων. Από αυτό καταλαβαίνουμε πως δεν υπάρχει δισταγμός για την διεύρυνση του μετώπου πάλης, κάτι που δείχνει και την ευρύτερη δραστηριότητα των "115", πέραν των "συντεχνιακών" παρεμβάσεων ή αιτημάτων που συνήθιζαν τα συνδικάτα.

Σε ότι αφορά την μαζικότητα, από τις αρχές του '63, τα αντιπολιτευόμενα συνεργαζόμενα σωματεία είναι 82, εκείνη την χρονιά είναι που αυξάνονται σε 115 και κρατούν και αυτόν τον αριθμό για ονομασία. Συνεχίζουν να αναπτύσσονται αριθμητικά με μεγάλες ταχύτητες, «ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1963-'64, αυξάνονται 3,5 φορές».⁶⁷

Από την στιγμή της ανάληψης της εξουσίας από την Ε.Κ. το 1964, ξεκίνησαν νέο κύκλο κινητοποιήσεων ζητώντας εκδημοκρατισμό και αυξήσεις στους μισθούς. Από την άλλη έγινε κίνηση προσέγγισης και συμμετοχής από αρκετά σωματεία των "115" προς την ΓΣΕΕ. Αλλά ακόμα και παρά το γεγονός της προσωρινής εκδίωξης του Μακρή από την ΓΣΕΕ και των υποτιθέμενων προσπαθειών εκδημοκρατισμού του συνδικαλισμού, οι "115" κρατήθηκαν μακριά από την Συνομοσπονδία⁶⁸ και άρα από την επαφή τους με τον θεσμικό επίσημο συνδικαλισμό.

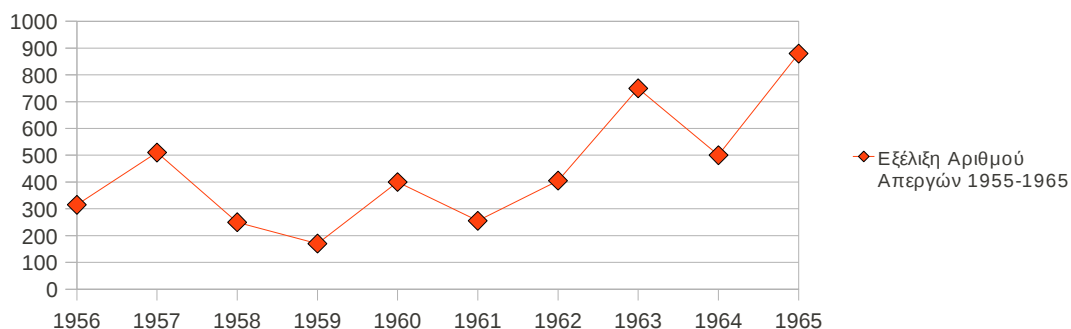
---

66 Μπράτσος Ν., όπ.π., σσ. 142-143.

67 Σεφεριάδης Σ., Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική..., όπ.π., σ. 16.

68 Στο ίδιο, σσ. 16-18.

Από το παρακάτω διάγραμμα, παρατηρούμε μια εντυπωσιακή άνοδο στον αριθμό των απεργών κατά τη διάρκεια της περιόδου από το 1956 ως το 1965, όπου και παρατηρείται μια κορύφωση.

Πίνακας 1: Στον κάθετο άξονα σημειώνονται οι χιλιάδες απεργών.

“Διάγραμμα 1- Πηγή: Εφημερίδες-Περιοδικά”⁶⁹

Τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965, ωθούν σχεδόν όλες τις αντιπολιτευόμενες δυνάμεις να προβούν σε πολυπληθείς κινητοποιήσεις. Πιο συγκεκριμένα, ξέσπασαν πάρα πολλές απεργίες σχεδόν σε όλους τους κλάδους, ενώ σημαντικό ρόλο στο φάσμα αυτών των κινητοποιήσεων έπαιξαν οι “115 ΣΕΟ”. Οι εργατικοί αγώνες τη διετία 1964-65 “φέρνουν την Ελλάδα πρώτη σε απεργιακή δραστηριότητα σε όλο τον καπιταλιστικό κόσμο”.⁷⁰

Σε αυτό το αποτέλεσμα οι “115”, είχαν καταλυτική παρέμβαση, μιας και είχαν καταφέρει να καλέσουν στις περισσότερες από τις απεργίες, κινητοποιήσεις, διαδηλώσεις, εκείνη την εποχή.

Οι αντιπολιτευόμενες δυνάμεις προχωρούν σε κινητοποιήσεις, σε πολλούς κλάδους ξεσπούν απεργίες και ανάμεσα σε όλα αυτά οι “115”, είχαν την καίρια και δυναμική εμπλοκή. Από τη στιγμή του βασιλικού πραξικοπήματος, διοργανώνονται 400 λαϊκές συγκεντρώσεις ενώ «σε 2 από αυτές (η κάθοδος του Παπανδρέου από το Καστρί και η κηδεία του Σ. Πέτρουλα), συμμετείχαν εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτών. Επίσης στις 27/7 έχουμε και τη μεγάλη πολιτική γενική απεργία»⁷¹.

⁶⁹ Ο πίνακας επανασχεδιάστηκε κατά προσέγγιση και είναι το πρώτο διάγραμμα, από το: Κουκουλές Φ.Γ., *Το συνδικαλιστικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου 1964 - '66*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2000, σ. 52.

⁷⁰ Κατσορίδας Δ., όπ.π., σσ. 121-124.

⁷¹ Σεφεριάδης Σ., *Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική....*, όπ.π., σ. 22.

Οι περισσότερες κινητοποιήσεις ξέσπασαν «αυθόρμητα και χωρίς κεντρική καθοδήγηση». Εδώ οι εργαζόμενοι και η «ριζοσπαστικοποιημένη νεολαία», έχουν μείζονα ρόλο, «όμως το εργατικό κίνημα - όπως και άλλες φορές στην ιστορία του - θα λειτουργήσει όχι ως θεσμικό – συνδικαλιστικό, αλλά ως μαζικό - συγκρουσιακό με έντονα τα στοιχεία του λαϊκού πολιτικού λόγου και είναι αυτό ακριβώς το στοιχείο της διαύλωσης λαϊκών και εργατικών αιτημάτων που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, προβληματίζει την πολιτική και κοινωνική εξουσία»⁷².

Εξ' αιτίας των χαλαρών δομών οργάνωσης, της έλλειψης συγκεκριμένης αυστηρής ιεραρχίας, της έλλειψης σκληρού οργανωτικού συγκεντρωτισμού, της ευρύτητας των αιτημάτων και των συνθημάτων (μισθοί, ασφάλιση, εκδημοκρατισμός, ελευθερίες), οι “115” κατάφεραν να στελεχωθούν από μεγάλη μερίδα των εργατών και των σωματείων. Μπόρεσαν να αποκτήσουν βασικές προσβάσεις μέσα στον κοινωνικό ιστό και να δικτυωθούν αργά αλλά σταθερά και σίγουρα αρκετά επιτυχημένα.⁷³

Αυτό που κάποιος μπορεί να ονομάσει “συνδικαλιστικό κίνημα” στην Ελλάδα, υπήρχε υπό όρους και δεν αποτελούσε κίνημα. Ο κορμός του συνδικαλισμού βρισκόταν πλέον ενεργά στις “115”, οι οποίες ήταν λιγότερο θεσμοθετημένες από τις κλασσικές συνδικαλιστικές δομές και σχετικά εκτός του επίσημου πολιτικού συστήματος. Αυτό όμως, ίσως να διευκόλυνε την δημιουργία ευρύτερων κοινωνικών συμμαχιών, κάτι που χαρακτήριζε τις “115”, αλλά και την συμμετοχή των περισσότερων πρωτοβάθμιων σωματείων. Άλλωστε, μπορεί να είχαν κρατηθεί επαφές, με τους περισσότερους επίσημους πολιτικούς χώρους (Ε.Κ., Ε.Δ.Α.), αλλά ήταν πάγια τακτική τους να παραμένουν μακριά από κομματικές παρεμβάσεις και εξαρτήσεις κρατώντας την πολιτική και συνδικαλιστική τους αυτονομία, σε επίπεδο πολιτικού λόγου και δράσης.

---

72 Σεφεριάδης Σ., Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική..., σ. 23.

73 Επίσης βλ. και παράρτημα, αρ. 4, σ. 17.

Τα αιτήματα και οι συλλογικές δράσεις των “115”, εκτός του ότι είχαν απήχηση, κατάφεραν να δείξουν το ευάλωτο της εξουσίας, αλλά και να επιφέρουν πολλές φορές με έμμεσους τρόπους αστάθεια στις πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι κατάφεραν να αφήσουν πλούσια κινηματική κληρονομιά και σημαντικό ιστορικό αγώνων, παρακαταθήκη του εργατικού κινήματος.

“Δίωρες στάσεις εργασίας στον Τιτάνα Ελευσίνας. 30/10/1964,
για συμπαράσταση στους απεργούς ελαιουργο-σαπωνοποιούς”⁷⁴

---

⁷⁴ Μπράτσος Ν., όπ.π., σ. 149.

Άκρα αριστερά και αριστερές αντιπολιτευτικές δυνάμεις

Η άκρα αριστερά στην Ελλάδα, από τις απαρχές της διαμόρφωσής της, θα χαρακτηριστεί από το ασύμμετρο μεταξύ της δυναμικής που κατάφερε να αναπτύξει και της πραγματικής της δύναμης. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στα κινήματα, ακόμα και αν αυτό δεν έχει καταγραφεί ιστορικά. Μπορούσε να δημιουργεί “επαναστατικά γεγονότα και επαναστατικές πράξεις κεντρικής πολιτικής σημασίας, ενώ μπορούσε να υπερφαλαγγίζει τα υπόλοιπα κόμματα της εργατικής τάξης”. Μετά τον εμφύλιο οι πολιτικές οργανώσεις της εργατική τάξης, θα βρίσκονται υπό καθεστώδες παρανομίας βάσει του περίφημου νόμου 509/47', ενώ ανοιχτή δράση θα αναπτυχθεί από τα τέλη της δεκαετίας του 50' και τις αρχές της δεκαετίας του 60'. Ως τότε, το κύριο ρεύμα της ήταν ο τροτσκισμός. Σχετίστηκε με την γενική ανάπτυξη του εργατικού κινήματος και την διαμόρφωση του ως ένα σημείο, και για το οποίο υπάρχουν αρκετά παραδείγματα, όπως το σωματείο των Λιθογράφων και των Οικοδόμων, όπου παρέμβαινε και μια ισχυρή παράταξη με τους Κλεάνθη Δεπαπή, Βασσάλο, Κατσαρλίνο, Μαστρογιάννη (Γιάννης Θεοδωράτος) και άλλων.

Από το 1961 και μετά έχουμε και την εμφάνιση του Μαρξικού ρεύματος, μέσα από το περιοδικό “Αναγέννηση”, το οποίο προέκυψε διεθνώς από τη ρήξη Μόσχας – Πεκίνου, στελεχώθηκε από διεγγραμμένους ζαχαριαδικούς του 1956 (καθαίρεση Ζαχαριάδη, άνοδος Κολιγιάννη) και σύντομα απέκτησε ενεργό ρόλο στο κίνημα.

Ένα τρίτο ρεύμα που εμφανίζεται λιγότερο επίσημα, είναι αυτό του Καστρισμού – Γκεβαρισμού (στο οποίο σύμφωνα με το Σωφρόνη Παπαδόπουλο συγκαταλέγεται και ο Σωτήρης Πέτρουλας), με αρκετές μικρές ομάδες, οι οποίες θα έχουν σημαντική συνεισφορά στο κίνημα και ειδικότερα στα Ιουλιανά.

Συνοψίζοντας, μπορεί να σημειωθεί πως *grosso modo*, ο τροτσκισμός θα έχει μεγαλύτερη απεύθυνση στον εργατόκοσμο, οι μαρξικοί επίσης αλλά και με παρουσία σε αγροτικές περιοχές, ενώ ο Καστρισμός – Γκεβαρισμός, θα βρίσκει μεγαλύτερη απήχηση στους φοιτητικούς κύκλους. Συμπληρώνοντας, υπήρχαν και οι “Φίλοι των Νέων Χωρών”, οι οποίοι ασχολήθηκαν κατά κύριο λόγο με τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και τον επαναστατικό τριτοκοσμισμό (αναφορές στους Φανόν, Λουμούμπα, Μπεν Μπελά) και εξέδιδαν τον Αντιμπεριαλιστή.⁷⁵

Από τη στιγμή που το ρεύμα της “αριστερής αντιπολίτευσης” - τροτσκισμού, είναι και

---

⁷⁵ Παπαδόπουλος Σωφρόνης (Οργάνωση Κομμουνιστών Διεθνιστών Ελλάδας), Για την άκρα αριστερά στην Ελλάδα, διαδικτυακό ραδιόφωνο “Βαθύ Κόκκινο”, εκπομπή “Το χρώμα τ'ουρανού είναι κόκκινο”, από το tsakgiorgis.blogspot.fr, 14/1/2013.

το μοναδικό ρεύμα της άκρας αριστεράς, εκτός ΚΚΕ, μέχρι τα μέσα του 60' και την εμφάνιση των υπόλοιπων ρευμάτων, μπορεί εδώ να καταγραφεί μια συνοπτική εισαγωγή για το παρελθόν αυτού του ρευματος, κυρίως ως τα μεταπολεμικά και μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια. Ο όρος “αριστερή αντιπολίτευση”, χρησιμοποιείται εδώ, κάπως συμβατικά, για να συμπεριλάβει εκτός από τις αναφορές στους επίσημους τροτσκιστικούς σχηματισμούς και αναφορές σε άλλες αριστερές αντιπολιτευτικές τάσεις και ομάδες· σημειώνω συμβατικά μιας και ήδη από το Σεπτέμβριο του 1938, η Διεθνής Αριστερή Αντιπολίτευση, μετατρέπεται σε Δ' Διεθνή. Βέβαια για την επιλογή αυτή είναι σημαντική και η σημείωση του Εμμανουηλίδη για το βιβλίο του “Ο ελληνικός τροτσκισμός και ο β' Παγκόσμιος Πόλεμος”, για μια σημαντική ιδιομορφία αυτού του κινήματος στον ελλαδικό χώρο: «...Η Αριστερή Αντιπολίτευση στην Ελλάδα δεν αποτέλεσε απλώς τη μηχανική μεταφορά των διαφωνιών στο ΚΚΣΕ, αλλά ήταν το παράγωγο της ίδιας αντιφατικής πορείας του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος. Η εμφάνιση της Αριστερής Αντιπολίτευσης στην Ελλάδα (1923) προηγήθηκε της συγκρότησης του τροτσκισμού ως ενιαίου σώματος ιδεολογικοπολιτικών αναφορών (τέλη της δεκαετίας του '20). Οι ελληνικές αντιπολιτευτικές ομάδες συνάντησαν τον τροτσκισμό στην πορεία τους, αλλά διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό την αυτονομία τους από την Διεθνή Αριστερή Αντιπολίτευση».⁷⁶

Πρώτη κίνηση ιστορικά, ήταν η δημιουργία της ομάδας “Αρχείο Μαρξισμού”, με επι κεφαλής τον Φραγκίσκο Τζουλάτι το 1921. Το 1923, εκδίδεται το ομώνυμο περιοδικό, ενώ η ομάδα αυτή διαγράφεται από το ΣΕΚΕ το 1924. Δύο χρόνια αργότερα την ηγεσία αναλαμβάνει ο Δημήτρης Γιωτόπουλος. Δεύτερο αντιπολιτευτικό ρεύμα, το οποίο αναφερόταν και αυτό στην Διεθνή Αριστερή Αντιπολίτευση, δημιουργείται από τον Παντελή Πουλιόπουλο το 1927, ο οποίος ηγήθηκε της οργάνωσης “Σπάρτακος”, η οποία εξέδιδε έντυπο με το ίδιο όνομα. Το Αρχείο μετονομάζεται σε Ένωση Διεθνιστών Κομμουνιστών και αργότερα σε Κομμουνιστική Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας (Αρχειομαρξιστές). Το 1930 αποχωρεί ο Μιχάλης Ράπτης. Η ΚΟΜΛΕ(Α), συσπείρωνε πολύ κόσμο, ειδικότερα μέσα από την δουλειά στο συνδικαλισμό, ενώ είχε και το χρίσμα από την Διεθνή Αριστερή Αντιπολίτευση του Τρότσκι. Όμως ο Δ. Γιωτόπουλος με την πλειοψηφούσα ομάδα ιδρύουν το Κομμουνιστικό Αρχειομαρξιστικό Κόμμα Ελλάδος, ενώ μια μειοψηφία, την Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας. Έκτοτε και τα δύο ρεύματα θα γνωρίσουν πολλαπλές διασπάσεις. Η σταδιοδρομία του ρεύματος Γιωτόπουλου σταματάει στις αρχές της δεκαετίας του 50'. Το συγκεκριμένο ρεύμα είχε περάσει πλέον στο αστικό στρατόπεδο, χαιρετίζοντας τη νίκη του Εθνικού Στρατού το 49'. Από την Απελευθέρωση και μετά, οι τροτσκιστές, αλλά και αρχειομαρξιστές βγαίνουν αποδεκατισμένοι και οι αιτίες πολλές, όπως οι

---

76 Εμμανουηλίδης Μ., Αιρετικές διαδρομές - Ο ελληνικός τροτσκισμός και ο β' Παγκόσμιος Πόλεμος, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2002, σ. 31 και Κατσορίδας Δ., Βιβλιοκριτική, στο Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση.

κακουχίες της κατοχής, οι διώξεις από τις ναζιστικές και φασιστικές δυνάμεις κατοχής αλλά και από την δράση της Ο.Π.Λ.Α. - Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών).⁷⁷

Συμπληρώνω πως αργότερα, για την περίοδο που εξετάζω, σε περιπτώσεις διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό την αυτονομία τους και από την Δ' Διεθνή ή αποσχίστηκαν τελείως ή προσχώρησαν και σε άλλα διεθνή αριστερά αντιπολιτευτικά δίκτυα⁷⁸. Επίσης οι 115 Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις, συγκαταλέγονται στην βιβλιογραφία και σαν "αριστερές αντιπολιτευτικές δυνάμεις", ενώ υπάρχουν και διάφορων ειδών ομάδες, αρκετές από τις οποίες δεν είναι ακόμα καταγεγραμμένες ιστορικά, που δεν βρίσκονταν ξεκάθαρα σε κάποιο πολιτικό ρεύμα που ακολουθούσαν σύμφωνα με την κλασσική ως τώρα τυπολογία, αλλά αντιπολιτεύονταν την ΕΔΑ από τα αριστερά, κυρίως σε επίπεδο πρακτικών, οργάνωσης και λόγου.

ΚΔΚΕ

Η σημαντικότερη συσπείρωση του τροτσκιστικού χώρου εκείνη την εποχή, τουλάχιστον από πλευράς συμμετοχής και ποσότητας παρεμβάσεων ήταν το Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας – ΚΔΚΕ.

Από το 1945, οι Έλληνες τροτσκιστές, απέκτησαν επαφή με την 4η Διεθνή, η οποία άρχισε να τους εφοδιάζει με έντυπο υλικό, εισηγήσεις, αποφάσεις συνεδρίων, βοηθώντας τους έτσι στην πορεία προς το ενοποιητικό συνέδριο του 1945, από το οποίο δημιουργήθηκε το Εργατικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας. Ένα χρόνο αργότερα, στις 27 Ιουλίου 1946, σε μια χαράδρα της Πεντέλης, συναντήθηκαν 40 αντιπρόσωποι από τις οργανώσεις, 10 φρουροί, οι εκπρόσωποι της Διεθνούς, Σέρι Μάγκαν και Μισέλ Πάμπλο (Μιχάλης Ράπτης). Προέκυψε Κεντρική Επιτροπή και Πολιτικό Γραφείο. Οι Μάγκαν και Πάμπλο, δήλωσαν πως είναι απόφαση της Διεθνούς Γραμματείας, στο όνομα του κόμματος να συμπεριλαμβάνεται το "κομμουνιστικό". Έτσι προέκυψε το ΚΔΚΕ.⁷⁹

⁷⁷ βλ. Στίνας Α., *ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΟΠΛΑ*, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1997, Εμμανουηλίδης Μ., *Αιρετικές Διαδρομές - Ο ελληνικός τροτσκισμός και ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2003, Κατσορίδας Δ. - Λιβιεράτος Δ. - Παλούκης Κ., *Ο ελληνικός τροτσκισμός - ένα χρονικό 1923-1946*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2003, Καρύτσας Γ., *Ο σφαγιασμός των αρχαιομαρξιστών της περιοχής Αγρινίου από τον ελληνικό σταλινισμό*, εκδ. Άρδην, Αθήνα 2002 και το κείμενο του Λιβιεράτου Δ. στο *Πόρισμα της Επιτροπής Πρωτοβουλίας για την Αποκατάσταση της μνήμης των αγωνιστών της αριστεράς που συκοφαντήθηκαν και εξοντώθηκαν από τμήματα της ηγεσίας της* (Αναστασιάδης Κ., Βουρνάς Τ., Δαμασκόπουλος Γ., Δρακόπουλος Μ., Ζαρογιάννης Γ., Λαμπάτος Γ., Νεφελοΐδης Β.), επιμ. Κατσορίδας Δ.: "Ομάδα για την διάσωση και μελέτη αρχείων της Αριστερής Αντιπολίτευσης".

⁷⁸ Ρεΐσης Γ., *Σύντομη ιστορική επισκόπηση της "Αριστερής Αντιπολίτευσης" στην Ελλάδα κατά την δεκαετία του 1950 - Το Κ.Δ.Κ.Ε., η συμμετοχή σε κόμματα, στον συνδικαλισμό και οι διασπάσεις*, αδημοσίευτο, Πειραιάς 2009, σ. 2.

⁷⁹ Κατσορίδας Δ., *Το Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΔΚΕ)-1946-1967*, στο *Σπάρτακος*, τχ 78 (2/2005) και *Δαλαβάγγας Γιώργης, Σύντομη Ιστορία του Κομμουνιστικού Διεθνιστικού Κόμματος Ελλάδας – ΚΔΚΕ*, εκδ.

Ήδη από πολύ νωρίς το ΚΔΚΕ, ακολουθούσε συστηματικά την πρακτική του εισοδισμού *suī generis*, όχι μόνο ως προς την ΕΔΑ (κάτι το οποίο το συνεχίστηκε άτυπα και στην δεκαετία του 60') αλλά και προς άλλες κατευθύνσεις όπως το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (Σβώλος-Καρτάλης). Μπορούν να αναφερθούν εδώ μερικά παραδείγματα, τα οποία μπορούν να φωτίσουν τον τρόπο με τον οποίο κατάφερε μια τροτσικιστική τάση να επηρεάζει συνθήκες και καταστάσεις, παρά το δυσανάλογο του μεγέθους της. Σε κείμενο της Ειδικής Επιτροπής του ΚΔΚΕ, με τίτλο « Θέσεις για το Δ.Κ. », το Σεπτέμβριο του 1955, ότι επιβάλλεται να γίνει εισοδισμός στο Δ.Κ.

« ...από την παρανομία του λαϊκού μαζικού κινήματος , από τις τάσεις συνεργασίας που υπάρχουν με τις νόμιμες οργανώσεις του λαϊκού κινήματος, από τις πολιτικές ανάγκες στις οποίες ανταποκρίθηκε η δημιουργία αυτού του κόμματος και από την ανάγκη μιας νόμιμης πολιτικής δράσης των δικών μας δυνάμεων προς τις μάζες πάνω στη βάση ενός μίνιμουμ προγράμματος που μας επιτρέπει αυτό το κόμμα ».

Αυτό θα γινόταν με δημιουργία « διαμερισμάτων » του Δ.Κ. στις λαϊκές συνοικίες όπου υπήρχε κόσμος του ΚΔΚΕ και με το κάλεσμα δημόσιων συγκεντρώσεων. Θα προσπαθούσαν να αποτρέψουν την επιρροή με την Φιλελευθέρα Δημοκρατική Ένωση του Τσιριμώκου (ο Τσιριμώκος τελικά προσχώρησε στο Δ.Κ.) και να στρέψουν το πρόγραμμα του Δ.Κ. αριστερότερα, προς την ΕΔΑ, όπου ήδη γινόταν σημαντική δουλειά εισοδισμού, με σκοπό την δημιουργία ευρύτερου σοσιαλιστικού μετώπου.⁸⁰ Σε ότι αφορά την ΕΔΑ, θα επιχειρηθεί εισοδισμός από νωρίς και εν όψει των εκλογών του 56', με “υπομονή, επιμονή, σύστημα, οργάνωση, στη βάση της συγκρότησης μιας πλατιάς προλεταριακής αγωνιστικής τάσης”, αλλά παράλληλα και η επιδίωξη του να στρατολογηθούν στο ΚΔΚΕ, αν βρεθούν, τα καλύτερα προλεταριακά στοιχεία. Δεν θα παρουσιαστεί, από τους εισοδιστές ολόκληρη η πολιτική πλατφόρμα του ΚΔΚΕ, ώστε “να λανσαριστούν διαδοχικά, με σταθερότητα και απαλότητα στην διατύπωση, οι αντιλήψεις του κόμματος”⁸¹. Ένα τελευταίο, αντίστοιχου τύπου, παράδειγμα της δουλειάς του ΚΔΚΕ, έρχεται από ένα άλλο κείμενο, με τίτλο, “Μερικά βασικά καθήκοντα”. Εδώ, αναλύεται πως θα εισαχθεί σιγά σιγά το σύνθημα “Έξω από το ΝΑΤΟ”. Ύστερα τονίζεται πως η φράξια του ΚΔΚΕ που ήδη δουλεύει μέσα στο Δ.Κ., πρέπει να συνεχίσει, πιο οργανωμένα, πειθαρχημένα και να ξεκαθαριστούν οι προοπτικές που έχουν τεθεί. Προστίθεται πως πρέπει να γίνουν πιο τυπικοί με την επιτροπή που έχει δημιουργηθεί για την “Ειρήνη και την Ύφεση” και να ασκηθούν πιέσεις για

Ενότητα, Αθήνα 2002, σσ. 3-6.

80 Αρχείο Αναστασιάδη Χρ., Ε.Λ.Ι.Α., Ειδική Επιτροπή [ΚΔΚΕ], Θέσεις για το Δ.Κ., Σεπτέμβριος 1955, σσ. 1-2.

81 Αρχείο Αναστασιάδη Χρ., Ε.Λ.Ι.Α., Θέσεις Γενικού Προσανατολισμού της Εργασίας μας μέσα στην ΕΔΑ, εγκύκλιος αυστηρά εσωτερική, από το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΔΚΕ, Εσωτερικά Δελτία του ΚΔΚΕ, αρχειακό κουτί 59, φάκελος 611.

ενότητα, ενώ προτείνει πως σε περίπτωση που δεν πραγματοποιηθεί η συνεργασία ΕΔΑ και Δ. Κ., τότε το ΚΔΚΕ να ψηφίσει ΕΔΑ.⁸²

Στην ίδια περίοδο, λίγο πριν την δεκαετία του 1960, το ΚΔΚΕ είχε σημαντικές παρεμβάσεις και συμμετοχή στον συνδικαλισμό και τις διαδικασίες δημιουργίας ενός μαχητικού εργατικού κινήματος. Συμμετείχε σε δύο σημαντικούς σχηματισμούς. Το ΚΕΣ⁸³ και το ΔΣΚ⁸⁴, των οποίων ένας εκ των ιδρυτών που αναφέρεται και πιο πάνω στο κείμενο ήταν ο Δημήτρης Στρατής παλιός γ.γ. της ΓΣΕΕ. Στο ΔΣΚ, αντιπρόσωπος του ΚΔΚΕ, ήταν ο Λάζαρος Τουρνόπουλος. Όπως αναφέρθηκε πάλι παραπάνω, ήταν πολύ σημαντική η συνεισφορά του ΔΣΚ, η κινηματική παρακαταθήκη και η μετέπειτα στελέχωση των “115 ΣΕΟ”, αλλά και η «παρεμπόδιση της διάσπασης της ΓΣΕΕ την περίοδο 55-63, που επεδίωκαν ένα τμήμα του κομμουνιστικού πυρήνα της ΕΔΑ αλλά και η υπό τον Θεοδώρου αμερικανοκίνητη κίνηση»⁸⁵. Η ενότητα του εργατικού κινήματος και η - με κάθε τρόπο - αποφυγή της διάσπασης της ΓΣΕΕ, ήταν πάγια πρόταξη και του Κ.Δ.Κ.Ε. Επιπλέον το ΚΔΚΕ, είχε καταφέρει παράλληλα, να έχει αντιπροσώπους και επιρροές και σε σημαντικά σωματεία - συνδικάτα, όπως για παράδειγμα, οι Λιθογράφοι και η Ομοσπονδία Τύπου, Οικοδόμοι, λογιστές, εισπράκτορες λεωφορείων, ξυλουργοί και η Ομοσπονδία Ξύλου, ζαχαροπλάστες, τσαγκαράδες, το σωματείο λινοτυπών κ.α.

Από την αρθρογραφία του “Μαρξιστικού Δελτίου”, ξεχώρισα ένα ιστορικό τεκμήριο αρκετά ενδιαφέρον για τα μέχρι τότε ελληνικά δεδομένα, δημοσιευμένο τον Ιανουάριο του 1963: τη συνέντευξη του Hiroshi Kuwahara, ηγετικού στελέχους της Διεθνούς Γραμματείας της Ζενγκακούρεν⁸⁶, η οποία αρχικά είχε δοθεί στο έντυπο - όργανο του ιταλικού τμήματος της Δ’ Διεθνούς “Bandiera Rossa”.⁸⁷

---

82 Αρχείο Αναστασιάδη Χρ., Ε.Λ.Ι.Α., *Μερικά βασικά καθήκοντα*, Εσωτερικά Δελτία του ΚΔΚΕ..., όπ.π.

83 Κίνημα Ελεύθερου Συνδικαλισμού, 1948, με όργανο την εφημερίδα « Ελεύθερα Συνδικάτα »

84 Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα, 1955, με εφημερίδα « Ελεύθερα Συνδικάτα », περίπου την συνέχεια του ίδιου οργάνου του ΚΕΣ.

85 Κουκουλές Φ. Γ., *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου...*, όπ.π., σ. 21.

86 Zengakuren, η Ιαπωνική Ομοσπονδία των Αυτόνομων Φοιτητικών Ενώσεων, ιδρύθηκε το 1948 από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ιαπωνίας, αλλά απομακρύνθηκε από αυτό μετά την εισήγηση Χρουστσόφ το 56’, απορρίπτοντας την “εντός νομιμότητας γραμμή του κόμματος”. Διασπάστηκε προς τα τέλη της δεκαετίας του 60’ σε οργανώσεις προσκείμενες στο ΚΚΙ, στους μαοϊκούς και στους τροτσκιστές. Πρόκειται για τους σπεσιαλίστες των οδοφραγμάτων και των οδομαχιών, που ανάγκασαν την κυβέρνηση μπροστά στο κίνημα που είχε αναπτυχθεί τότε να επιβάλλει στρατιωτικό νόμο. Από Sommier Isabelle, *La violence révolutionnaire*, εκδ. SciencesPo. - Les Presses, Paris 2008 και ραδιο-εκπομπή Τουρμπίνα, Οι Ζενγκακούρεν πάνε στη μάχη - πολιτικό τραγούδι στην Ιαπωνία του 60’, Radio Dada, 27/3/2012.

87 βλ. Παραθέματα, αρ. 2, σ. 93.

Σε αυτήν την συνέντευξη, μεταφέρονται οι εμπειρίες της απεργίας και της κατάληψης του σιδηροδρομικού σταθμού στο Τόκιο. Καταγγέλλεται η διαπραγμάτευση του γενικού γραμματέα του Σοσιαλιστικού Κόμματος με την κυβέρνηση, ενώ παράλληλα τονίζει την αμφισβήτηση του οπορουνισμού της ηγεσίας του κινήματος την ώρα που οι εργάτες με τη βοήθεια των σπουδαστών δεν υποχωρούσαν από το σταθμό. Μάλιστα στις στιγμές της σύγκρουσης σημειώνεται η ανάγκη της προστασίας των προσώπων των εργατών, υπό το φόβο της αναγνώρισης από τους προϊσταμένους και προκρίθηκε η προστασία από τα ίδια τα σώματα των φοιτητών στις πρώτες γραμμές, χωρίς να χρειαστεί κάποια περαιτέρω κάλυψη στο ίδιο το πρόσωπο. Αν και σε φωτογραφικά ντοκουμέντα της εποχής μπορούμε να δούμε πως οι πρώτες γραμμές των φοιτητών της Ζενγκακούρεν που εφορμούσαν είχαν καλυμμένα τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους, λίγο - πολύ, με μεγάλα γυαλιά και ιατρικές μάσκες (πολύ πιθανό για τα δακρυγόνα) και κράνη.⁸⁸

Φοιτητές της Ζενγκακούρεν σε διαδήλωση τη στιγμή της εφόρμησης⁸⁹

88 Αρχείο Αναστασιάδη Χρ., Ε.Λ.Ι.Α., φάκ. 31, Μαρξιστικό Δελτίο, Ιανουάριος 1963, σσ. 28-30

89 από <http://libcom.org/history/zengakuren-japans-revolutionary-students>, πρόσβαση 24/5/2012.

Ένα ακόμη παράδειγμα του λόγου του ΚΔΚΕ, αποτελούν και οι προεκλογικές του προτάσεις τον Φλεβάρη του 64' απόσπασμα από ένα δελτίο του Κ.Δ.Κ.Ε πριν τις εκλογές του Φλεβάρη του 64', με τίτλο "Οι εκλογές της 16ης Φλεβάρη από την προλεταριακή σκοπιά" :

*« Για να προωθηθούν οι αγώνες των εργαζομένων σε ανώτερα επίπεδα, από το πολιτικό στο πολιτειακό με το σύνθημα της Συντακτικής Συνέλευσης για την ανατροπή του θρόνου, από το διασκορπισμό των μαζικών αγώνων στην κατεύθυνση του ενιαίου εργατο-αγροτικού μετώπου πάλης, από τα ατελεσφόρητα αιτήματα προς τις κυβερνήσεις για την διάλυση των παρακρατικών οργανώσεων στην ενεργητική επέμβαση των μαζών με τις εργατικές φρουρές για την υπεράσπιση των λαϊκών συγκεντρώσεων, απεργιών, διαδηλώσεων και τη διάλυση και τον αφοπλισμό των νεοφασιστικών συμμοριών ».*⁹⁰

Μεταξύ άλλων το ΚΔΚΕ, δεν δίστασε έπειτα από αίτημα της γραμματείας της 4ης Διεθνούς, να στείλει δύο στελέχη του, εθελοντές στον πόλεμο της Αλγερίας. Ο Δημήτρης Λιβιεράτος βρέθηκε εκεί από το 1959 και μαζί του ο μηχανουργός Θεοδόσης Θωμαδάκης. Οι δύο τους, συνέβαλαν στην δημιουργία και στην οργάνωση της παραγωγής του τουφεκιού ΡΜ, που χρησιμοποίησε το εθνικοαπελευθερωτικό αντάρτικο.

Τέλος, το ΚΔΚΕ, θα πρωτοστατήσει, αμέσως μετά το πραξικόπημα του 67', στην δημιουργία της πρώτης αντιδικτατορικής οργάνωσης, των Δημοκρατικών Επιτροπών Αντίστασης – ΔΕΑ.

---

⁹⁰ Προσωπικό Αρχείο Λιβιεράτου Δ., Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΔΚΕ – ελληνικό τμήμα της 4ης Διεθνούς, *Οι εκλογές της 16ης Φλεβάρη από προλεταριακή σκοπιά*, Φεβρουάριος 1964 και οι υπογραμμίσεις του ίδιου του εντύπου.

ΕΔΕ

Ένα στρατευμένο έντυπο η « Σοσιαλιστική Αλλαγή », αναφέρει πως την δεκαετία του 1960, « η μεταπολεμική άνθηση του καπιταλισμού άρχισε να εμφανίζει τα πρώτα σημάδια της κρίσης. Στην Ελλάδα, έναν αδύναμο κρίκο, έπαιρνε οξεία μορφή. Η εργατική τάξη είχε αναλάβει από την ήττα του εμφυλίου και έμπαινε σε νέους αγώνες. Τον Γενάρη αυτού του χρόνου⁹¹, εκδόθηκε ο “Διεθνιστής”, μηνιάτικο πολιτικό - θεωρητικό περιοδικό, όργανο της ΕΔΕ (Εργατική Διεθνιστική Ένωση), που λόγω του νόμου 509 εμφανιζόταν σαν συνδικαλιστική παράταξη. Το σημαντικό με τον Διεθνιστή, είναι ότι για πρώτη φορά από το 1953, μπορούσαν να δημοσιεύονται πολιτικές και θεωρητικές θέσεις της Διεθνούς Επιτροπής της 4ης Διεθνούς στην Ελλάδα. »⁹²

Για τον “Διεθνιστή” που έβγαине μέχρι το 67’, υπεύθυνος ήταν ο Τούμπανης και εκδιδόταν από την ΕΔΕ. Αυτή δημιουργήθηκε από τον Λουκά Καστρίτη ή Καρλιάφτη⁹³ και τον Θεοδωράτο, προσκείμενους στο ρεύμα Χίλι (αντίθετοι δηλαδή στο ρεύμα Μαντέλ, Ράπτη - Πάμπλο” και την πρακτική του εισοδισμού). Αυτοί οι δύο είχαν ήδη αποχωρήσει από το ΚΔΚΕ το 1958 και μέχρι το 63’ που ίδρυσαν την ΕΔΕ, εξέδιδαν τον “Φάρο” και τον “Παρατηρητή”⁹⁴. Από τη στιγμή που αποχώρησε ο Καστρίτης, οι Τούμπανης και Σάββας Μιχαήλ (Σαμπετάι Μάτσας) βρέθηκαν τα πρώτα 2 χρόνια της χούντας στην Λαϊκή Πάλη, οργάνωση εκτός νόμου την οποία εξάρθρωσε η ασφάλεια στην Θεσσαλονίκη το 1969 και στην οποία συμμετείχαν μεταξύ άλλων, ο Στ. Κατσαρός, ο Αντώνης Λιάκος κ.α.

Η ΕΔΕ, σε μια δισέλιδη πολυγραφημένη ανακοίνωσή της, αχρονολόγητη, αναφέρει τα εξής:

« Ο Παπαντρέας και η ΕΔΑ, ένα παρά φύσιν σύμπλεγμα αντιμάχων, σας καλούν σε κοινές συγκεντρώσεις για τις 16/2. (...) Αυτός με την πρόθυμη συνεργασία και των ψευτοαριστερών ηγετών της χαφιεδοκρατούμενης ΕΔΑ ματαίωσε στις 15 Ιούλη τη λαϊκή δημοκρατική επανάσταση. (...) Άμεσος σκοπός τους να εκτονώσουν το λαϊκό αγωνιστικό πάθος με “νόμιμες” ειρηνικές διαδηλώσεις. (...) Η ιστορία του 36’, του 44’, του 46’-52’, του 56’ επαναλαμβάνεται. (...) Να

91 σ.τ.γ. 1963-1964 (;).

92 Αρχείο Συρίγγα Ν., Ε.Λ.Ι.Α., φάκ. 4, “Σοσιαλιστική Αλλαγή”, 30’-80’ - 50 χρόνια τροτσκιστικών αγώνων στην Ελλάδα, 4/10/1980, σ. 7.

93 Λουκάς Καρλιάφτης (Κ. Καστρίτης), συμμετείχε στο ΣΕΚΕ, αργότερα γίνεται στέλεχος στο Αρχείο Μαρξισμού, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Μπολσεβίκων Λενινιστών Ελλάδας (Αρχειομαρξιστών), στον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο συμπλέει ως ένα σημείο με την ομάδα Στίνα, στο ενοποιητικό συνέδριο του ’46 για το ΚΔΚΕ η τάση του έχει την σχετική πλειοψηφία, αποχωρεί από το ΚΔΚΕ τέλη του ’50 διαφωνώντας με τον Παμπλισμό (Πάμπλο: Μιχάλης Ράπτης) της γραμματείας της 4ης Διεθνούς και στις αρχές του ’60 συμμετέχει στην συγκρότηση της Εργατικής Διεθνιστικής Ένωσης, προδρόμου του Εργατικού Επαναστατικού Κόμματος: από την εφημερίδα Νέα Προοπτική, 24/11/03.

94 Αλεξάτος Γ., *Ιστορικό λεξικό του εργατικού κινήματος*, εκδ. Γειτονιές του κόσμου, Αθήνα 2008

μιλήσουμε στα ίσια: με υψωμένες γροθιές - με οδοφράγματα - με εξέγερση - με επανάσταση - κάθε λαϊκή γειτονιά να γίνει κάστρο του ξεσηκωμού - κόκκινες σημαίες στις φάμπρικες και στα πανεπιστήμια - θάνατος στα μπασκίνια του φασίστα Αποστολάκου - φωτιά στα άντρα της ολιγαρχίας και των παλατιανών – κρεμάλα στους πραξικοπηματίες. (...) Το έδειξε η 20η Αυγή, όταν ο αυθόρμητα επαναστατημένος λαός κυριάρχησε στο κέντρο της Αθήνας μια ολόκληρη νύχτα αποκρούοντας νικηφόρα τις επιθέσεις των μπράβων του σοσιαλφασίστα Τσιριμώκου. Η ΕΔΑ αποκήρυξε εκείνη την εξέγερση. Γιατί είναι προδοτική.»⁹⁵

Η τάση του « επαναστατικού ντεφετισμού »

Ένα από τα αξιόλογα ιστορικά τεκμήρια που βρέθηκαν κατά την διάρκεια αυτής της έρευνας, είναι και σπαράγματα ενός φυλλαδίου με τίτλο “Κόκκινη Παντιέρα”.⁹⁶ Πρόκειται για το δεύτερο φύλλο, του δεύτερου χρόνου της πρώτης περιόδου του οργάνου των Οπαδών της Προλεταριακής Εξουσίας και χρονολογείται το Γενάρη του 1964. Από τον τρόπο γραφής, τις αναφορές μέσα στο κείμενο για εκδόσεις φύλλων του Εργατικού Μετώπου από την ίδια ομάδα και την αναφορά άρθρων του Πωλ Καρντάν⁹⁷, υποθέτω πως ο συντάκτης ή ένας έστω από τους συντάκτες είναι ο Άγις Στίνας⁹⁸. Ο Στίνας και οι εναπομείναντες ντεφετιστές, είχαν αποχωρήσει από το ΚΔΚΕ το 1947⁹⁹. Επέστρεψε από το χωριό του, στην Αθήνα το 1959 και συμμετείχε εκτός των άλλων, στην ίδρυση της ομάδας Εργατικό Μέτωπο (με την ίδια ονομασία λειτούργησαν και ως εγχείρημα εκδόσεων).

Στο κείμενο του φυλλαδίου, ξεχωρίζουν οι αναφορές για την ίδρυση της 5ης Διεθνούς, καθώς και το κάλεσμα σε διάφορες τάσεις της άκρας αριστεράς αλλά και σε αναρχικούς και αναρχοσυνδικαλιστές για την εκλογική συσπείρωση και συνεργασία εν όψει των εκλογών του

---

95 Αρχείο ΕΔΑ, Α.Σ.Κ.Ι., φάκ. 483, Ένωση Διεθνιστών Ελλάδας (τροτσκιστές), σσ. 1-2.

96 βλ. Παραθέματα, αρ. 3, σ. 94.

97 Πωλ Καρντάν, ψευδώνυμο του Κορνήλιου Καστοριάδη, με το οποίο έγραψε αρκετά κείμενα και άρθρα, κυρίως της πρώιμης περιόδου του, στο Παρίσι.

98 Άγις Στίνας (Σπύρος Πρίφτης το κανονικό του, χρησιμοποίησε και τα Δηρός/ Κορφιιάτης/ Φιλίππου), από τα ιδρυτικά μέλη του ΚΚΕ, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής προερχόμενος από την Σοσιαλιστική Νεολαία Κέρκυρας, γραμματέας της Περιφερειακής Επιτροπής Κεντρικής Μακεδονίας και Θράκης, με ενεργό ρόλο στα γεγονότα της Θράκης το 1922 και καταδικασμένος σε θάνατο για αυτό από τον Πλαστήρα, διαγράφεται από το ΚΚΕ το 1931, κατόπιν συμμετέχει στον χώρο του τροτσκισμού, κατά την διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου προωθεί τις ιδέες και τις τακτικές του επαναστατικού ντεφετισμού: από τον λόγο του Γιάννη Ταμτάκου, ένα χρόνο μετά τον θάνατο του Στίνα. Από τα τέλη της δεκαετίας του '40, αποχωρεί και αργότερα εντάσσεται στις γραμμές του ευρύτερου ελευθεριακού χώρου.

99 Παρά το γεγονός ότι ο Καστοριάδης τους εκπροσώπησε στο β' συνέδριο της Δ' Διεθνούς, τον Απρίλη του '48, μέσω του γαλλικού PCI. Αργότερα θα άφηνε και ο Καστοριάδης τον τροτσκισμό.

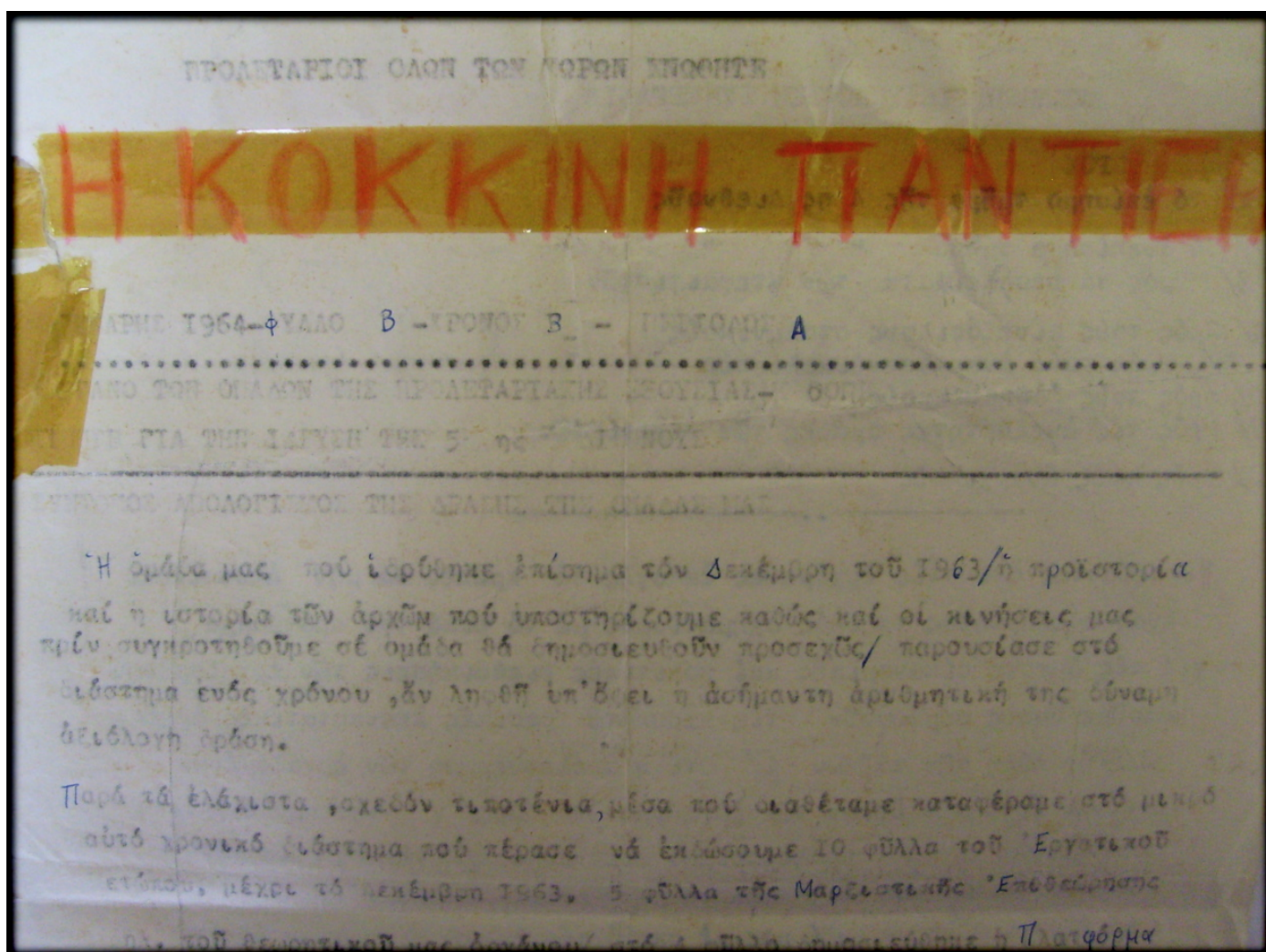
1964. Από την μέχρι τώρα γνώση πάντως, αναρχικοί δεν φαίνεται ότι έδρασαν στην Ελλάδα την δεκαετία του 60'. Ούτε από τις μαρτυρίες ανθρώπων, που ήταν πολύ περισσότερο δραστήριοι εκείνη την εποχή και πιο κοντά σε ιδεολογικές - πρακτικές αποκλίσεις από τα ρεύματα της αριστεράς και άκρας αριστεράς, όπως ο Κατσαρός ή ο Φελέκης. Η μόνη παρόμοια αναφορά που έχω συναντήσει είναι στο βιβλίο του Άλμπερτ Μέλτσερ, το οποίο μεταφράστηκε και εκδόθηκε από τον Ελεύθερο Τύπο του Γιώργου Γαρμπή το 1977, "Αντίσταση δίχως σύνορα - Το επαναστατικό κίνημα στην Ευρώπη (1946-1976)", όπου εκεί ο συγγραφέας αναφέρει επαφές με Έλληνες αναρχικούς γύρω στο 1966. Δεν αποκλείεται πάντως, λόγω των δυσδιάκριτων πολλές φορές ορίων και διαφορών να αναφέρεται είτε στον Στίνα, είτε σε κάποιους από τον κύκλο του, είτε στον Ταμτάκο, ο οποίος ότι είχε γυρίσει στην Ελλάδα, από την Αυστραλία που δούλευε ως μετανάστης¹⁰⁰. και ο οποίος αργότερα θα βρίσκεται στις γραμμές του ευρύτερου αντεξουσιαστικού χώρου.

Οι Άγις Στίνας (Σπύρος Πρίφτης) και Γιάννης Ταμτάκος, θα πάρουν θέση ως προς το σύγχρονο αναρχικό κίνημα εν Ελλάδι, αρκετά αργότερα, μεταπολιτευτικά, από τη στιγμή δηλαδή που ξεκινούν τα πρώτα – εκδοτικά τουλάχιστον - εγχειρήματα του εν λόγω χώρου (Διεθνής Βιβλιοθήκη, Ελεύθερος Τύπος κλπ). Ο Στίνας, είχε διαφωνήσει με τους τροτσκιστές και αποχώρησε, επειδή εκείνοι πίστευαν, όπως αναφέρει, πως η ΕΣΣΔ ήταν ένα εκφυλισμένο εργατικό κράτος. Επίσης επειδή έθεταν την πτώση της γραφειοκρατίας, από μια αφηρημένη πολιτική επανάσταση και με ήπια μέσα. Αντίθετα η τάση Στίνα, Βουρσούκη και άλλων, «θεωρούσαν πως στη Ρωσία έπρεπε να εφαρμοστεί ο επαναστατικός ντεφετισμός, να ανατραπεί η σταλινική γραφειοκρατία και ο κρατικός ολοκληρωτικός μηχανισμός της, σαν τάξη αντισοσιαλιστική εκμεταλλευτική». Το συγγραφικό έργο του Στίνα, είναι διασκορπισμένο σε όλες τις τάξεις του κινήματος. Αρχίζοντας από τον Ριζοσπάστη, την Κομ. Επ., την Φωνή του Εργάτη στη Θεσ/νίκη, σε διάφορα άρθρα και προσούρες, στο βιβλίο "Αναμνήσεις - 60 χρόνια κάτω από την σημαία της Σοσιαλιστικής Επανάστασης", "ΕΑΜ - ΕΛΑΣ - ΟΠΛΑ" εκδόσεων Διεθνούς Βιβλιοθήκης, και σε πολλά άλλα έντυπα της Αναρχικής Ένωσης και της Εργατικής Αλληλεγγύης, αλλά και στο περιοδικό Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα.¹⁰¹

---

100 Μπράτσος Ν., ό.π., σ. 24.

101 Από μαγνητοφωνημένη ομιλία του Γιάννη Ταμτάκου (16/6/1980). Το παραπάνω με άλλα αποσπάσματα ομιλιών του Γιάννη Ταμτάκου όπου αναφέρεται εκτενώς στον φίλο και σύντροφο του Άγι Στίνα, κυκλοφόρησε σε κασέτα μαγνητοφώνου τον Ιανουάριο του 1998 πρωτοβουλιακά στην Θεσσαλονίκη και βρίσκεται στην ιστοσελίδα/ηλεκτρονικό αρχείο της Ελευθεριακής Κολλεκτίβας Αντιεξουσιαστικής Επιθυμίας "Βραχόκηπος".

Εικ. 5: Μέρος του εξώφυλλου του εντύπου Κόκκινη Παντιέρα

Το 1966 εκδίδεται και το έντυπο “Νέο Ξεκίνημα”, όπου υπάρχουν και εκεί αναφορές για κείμενα του Κορνήλιου Καστοριάδη. Μεταξύ άλλων, αναλύει κάποιες θέσεις του ενάντια στο κράτος και αναφέρει σαν πρότυπα μορφών οργάνωσης των ανθρώπων μερικές στιγμές από το ιστορικό επαναστατικό νήμα, όπως την Παρισινή Κομμούνα του 1871, τα σοβιέτ στη Ρωσία το 1905 και 1917, τα εργατικά συμβούλια στη Γερμανία το 1919-1920, τις εργοστασιακές επιτροπές στην Ισπανία το 1936 και τα εργατικά συμβούλια στην Ουγγαρία το 1956. Καταγγέλλει επίσης την διάλυση του λαϊκού κινήματος από την Ε.Κ και την Ε.ΔΑ.¹⁰²

102 βλ. Παραθέματα, αρ. 4, σσ. 95-96.

Ακόμη, στο βιβλίο του, “Εργατικά” κράτη - “εργατικά” κόμματα και το απελευθερωτικό κίνημα της εργατικής τάξης, το οποίο εκδίδεται το 1966, λέει πως χρειάζονται νέες μορφές πάλης, η απομάκρυνση από οργανώσεις και αρχηγούς, με σκοπό τις “άγριες απεργίες”, προτείνει ότι η μελλοντική οργάνωση θα πρέπει να προέρχεται από ελεύθερες και αυτόνομες μάζες και από την εξουσία των ένοπλων εργατικών συμβουλίων. Αξίζει να σημειωθεί, πως υπογραμμίζει τη συμβολή των “μικρών ομάδων” στις “άγριες απεργίες”, οι οποίες βρίσκονται κοντά στην Α' Διεθνή και απέχουν από τις κλασσικές οργανώσεις.¹⁰³

Μαοϊκό ρεύμα - “μαρξισμός - λενινισμός”

Προς το τέλος της δεκαετίας, θα βρούμε και άλλα παραδείγματα από τον χώρο της άκρας αριστεράς, καθώς τότε είναι που εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα δημιουργίας του μ-λ “χώρου”, από αποχωρήσαντες της ΕΔΑ κατά κύριο λόγο. Την περίοδο 64’-67’, εκδίδεται το περιοδικό “Αναγέννηση”, με συμμετοχή των Ιορδανίδη Ισαάκ, Παπαδόπουλου Γ. και Δανιηλίδη. Με διευθυντή τον Γιάννη Χοτζέα προετοιμάζεται η έκδοση του “Λαϊκού Δρόμου - στην υπηρεσία της συνεπούς αριστεράς”, η οποία ήταν εβδομαδιαία και τα γραφεία βρίσκονταν στην οδό Θεμιστοκλέους.¹⁰⁴ Από την οικονομική αλληλογραφία για το έντυπο, εκδότης φαίνεται ο Ισαάκ Ιορδανίδης¹⁰⁵ και για τον όγκο της έκδοσης έχουμε περίπου δεκαπέντε χιλιάδες φύλλα για την Αθήνα και δέκα χιλιάδες για την επαρχία στις 28-1-1967 και στις 4-2-1967, δεκαοχτώ χιλιάδες για Αθήνα και Πειραιά και δέκα αντίστοιχα για την επαρχία. Σε ένα πολυσέλιδο, άτιτλο και αχρονολόγητο κείμενο, αναφέρεται στην δεύτερη σελίδα “η πλατφόρμα των σχεταριστοδογματιστών”:

« ...Οι κύκλοι της Αναγέννησης, γνωστοί δογματιστές με αχαλίνωτη φραξιονιστική δράση στο όνομα της ‘γνήσιας επαναστατικής γραμμής’”, αποκαλύφθηκαν μετά την 6η ολομέλεια του ΚΚΕ το 1956. Αναφέρεται μεταξύ άλλων: “όλα’ αυτά είναι ζητήματα τακτικής για την επιτυχία της στρατηγικής επιδίωξης, που δεν πρέπει να χάνεται ποτέ από τα μάτια μας. Η τακτική της άμεσης δράσης στη βάση ‘ενός προγράμματος ριζικών αλλαγών’ είναι μια τακτική στείρα, ανεδάφικη, που αγνοεί κάθε φορά τη συγκεκριμένη πραγματικότητα, μια τακτική τυχοδιωκτική που θα μας

¹⁰³ βλ. Παραθέματα, αρ. 5, σσ. 97 – 98.

¹⁰⁴ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, φάκ. 483, υποφάκελος “προετοιμασία 1ου τεύχους 67’ “, Λαϊκός Δρόμος, έτος Α1, αρ. φύλλου 1, Σάββατο 21-1-1967.

¹⁰⁵ όπ.π., υποφάκελος “οικονομική αλληλογραφία για την εκτύπωση και την κυκλοφορία της εφημερίδας”, Προς το Νέον Πρακτορείον εφημερίδων και περιοδικών.

απομόνωνε από τις πλατιές δημοκρατικές μάζες που επηρεάζονται από τα κόμματα του Κέντρου ».¹⁰⁶

Από την εμφάνιση του αυτό το ρεύμα, απέκτησε σύντομα ενεργό ρόλο στο κίνημα. Βασικό του στοιχείο, όπως και διεθνώς, ήταν η επηρέειά του στην “επαναστατική πράξη”, ενώ στο επίπεδο των προγραμματικών θέσεων, βρισκόταν περίπου όπου και η παραδοσιακή Αριστερά (θεωρία σταδίων, Λαϊκές Δημοκρατίες κλπ). Στην ελληνική του μορφή, αυτό το ρεύμα, δεν ακολούθησε την πρακτική των συμμαχιών με τις αστικές δυνάμεις.¹⁰⁷ Για τους φοιτητές εξέδιδε την εφημερίδα “Σπουδαστικό Κίνημα”.

Σε σωματεία σερβιτόρων, οικοδόμων κλπ, υπήρχαν ομάδες που δημιουργήθηκαν και αντιτέθηκαν στην γραμμή της ΕΔΑ, κάτι το οποίο δημιούργησε και πολιτικές συγκρούσεις. Πολλά δραστήρια άτομα από την ΕΔΑ, κυρίως οικοδόμοι, διαχώρισαν τις θέσεις τους και εκφράζονταν περισσότερο από την “Αναγέννηση” για παράδειγμα.¹⁰⁸

Στις 15 Απριλίου 1967, ιδρύεται η Συνεπής Πολιτική Αριστερή Κίνηση (ΣΠΑΚ), ο πρόδρομος της Οργάνωσης Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας (ΟΜΛΕ).

Εξχωριστά ρευμάτα εντός/εκτός ΕΔΑ

Θα καταγραφεί παρακάτω, μια προσπάθεια προσέγγισης για τις υπόλοιπες ομάδες, οργανώσεις, φράξιες που βρίσκονταν εντός ή κοντά στην ΕΔΑ και οι οποίες συμπλήρωναν ένα ευρύ φάσμα κόσμου, με φιλικές ή εχθρικές – επικριτικές σχέσεις. Τα παραδείγματα, είναι ενδεικτικά και αναφέρονται κυρίως για την κατανόηση των λειτουργιών, των δομών και των σχέσεων του συνόλου μιας υπερδραστήριας κινηματικής μειονότητας κοινωνικής επιρροής.

Σε μια συνοπτική σταχυολόγηση εγχειρημάτων, αναφέρεται το λογοτεχνικό περιοδικό “Μαρτυρία”, τροτσκιστικού προσανατολισμού, που εκδιδόταν από το 62' ως το 64' και το 65'-66. Υπεύθυνοι έκδοσης ήταν οι Ροζάνης Στέφανος και Πορφύρης Τάσος και συνεργάζονταν οι Λαμπρίδης Μανώλης, Λεοντάρης Βύρωνας, Λυκιαρδόπουλος Γεράσιμος. Άσκησε κριτική στο σοσιαλιστικό ρεαλισμό και εντοπίζονται επιρροές από τον Κορνήλιο Καστοριάδη. Από το 65' ως το 67', το “Κίνημα 15 Ιούλη”, εξέδιδε το περιοδικό “Ουμανιστής”, με υπεύθυνο τον Κώστα Λάμπο. Επιθυμούσαν την ίδρυση εργατικού κόμματος σε αμεσοδημοκρατική βάση και προσανατολισμό ουμανιστικό και αυτοδιαχειριστικό.¹⁰⁹

Συναντάμε επίσης την Κίνηση Εργατικής Δημοκρατίας, η οποία προέκυψε από πρώην μέλη της ΕΔΑ και αργότερα του ΚΔΚΕ, το 1964. Μετά την δικτατορία ένα μέρος της προσχώρησε

---

106 όπ.π. φάκ. 483.

107 Παπαδόπουλος Σωφρόνης, Για την άκρα αριστερά στην Ελλάδα..., όπ.π.

108 Πισσίας Β., συνέντευξη σε ντοκιμαντέρ, *Οι λαχειοπώλες...*, όπ.π.

109 Αλεξιάτος Γ., όπ.π., σσ. 298, 332.

στην ΟΚΔΕ, ενώ εξέδιδε την εφημερίδα Εργατική Δημοκρατία, η οποία εκδίδεται και σήμερα από την Κίνηση Εργατικής Δημοκρατίας και Ανασυγκρότησης της 4ης Διεθνούς.¹¹⁰

Ακόμη το 1962, φτιάχνεται η Κίνηση Αντικαπιταλιστικής Αλληλεγγύης – Φίλοι των Νέων Χωρών, με κύριο συμμετέχοντα τον Ψυρούκη. Ο ίδιος είχε προτείνει την θεωρία πως η Ελλάδα δεν ήταν καθυστερημένη και εξαρτημένη χώρα, αλλά ιμπεριαλιστική. Ως οργάνωση, είχαν χαρακτηριστεί σαν κινεζόφιλοι και άλλες φορές σαν Γκεβαρικοί. Ασχολήθηκαν κυρίως με τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, την Κύπρο, τη Κούβα και εξέδιδαν τον “Αντιιμπεριαλιστή”, έντυπο στο οποίο φέρεται να έχει αρθρογραφήσει και ο Σ. Πέτρουλας.

Ερευνώντας κάθε πιθανή πηγή για την άντληση πληροφοριών ή λεπτομερειών για την δράση και τις κινήσεις αγωνιστών του τροτσκιστικού χώρου εντός ή εκτός ΕΔΑ, παραπέμπουμε ακόμη και στην δίκη του Θεολόγου Ψαραδέλλη, ο οποίος κατηγορήθηκε για συμμετοχή στην « Επαναστατική Οργάνωση 17 Νοέμβρη ». Ο Ψαραδέλλης αναμείχθηκε στην υπόθεση, καθώς είχε παραδεχτεί τη συμμετοχή του σε ληστεία το 83' μαζί με τον Σκανδάλη. Τα χρήματα από τη ληστεία, ήθελε να τα χρησιμοποιήσει για ένα εκδοτικό εγχείρημα, την έκδοση ενός βιβλίου του Πουλιόπουλου. Ενδιαφέρον για το θέμα, αποτελούν : η απολογία του, καθώς εξιστορεί την πολιτική του δράση μέχρι και το 2002 - 2003 αλλά και οι ομιλίες των μαρτύρων υπεράσπισης, αναφερόμενοι στο πώς και πότε τον γνώρισαν και ειδικότερα για την περίοδο 60' – 70'.

Ο Θεολόγος Ψαραδέλλης, δούλεψε στην κλωστοϋφαντουργία του Κυπριανίδη στο Χαλάνδρι. Πρώτη φορά τον συνέλαβαν σε μια απογευμαινή διαδήλωση για την Κύπρο και το Βιετνάμ, το 1964 επί Παπανδρέου. Ενώ ακολούθησαν και άλλες συλλήψεις. Από τους μάρτυρες υπεράσπισης, στις 6 Ιουνίου 2003, ο Καλογρίδης αναφέρει ότι τον γνώρισε στη νεολαία Λαμπράκη. Τροτσκιστής και ο ίδιος, λέει πως και οι δυο μπορούσαν να συμμετέχουν μιας και “οι Λαμπράκηδες ήταν ευρείας ιδεολογίας”. Άλλος ένας μάρτυρας, ο Γρίβας Π., δηλώνει πως τον γνώρισε και αυτός στη ΔΝΑ Χαλανδρίου το 64' και τον στρατολόγησε στο τροτσκιστικό κίνημα γιατί ξεχώριζε για τις δραστηριότητές του στους εργασιακούς χώρους, πρωτοργάνωσε την απεργία στην κλωστοϋφαντουργία που δούλεψε και μετά οργάνωσε μια σειρά από “επιτροπές αλληλεγγύης”¹¹¹.

---

110 Δούμας Π., *Η πάλη για το νέο επαναστατικό κόμμα και την 4η Διεθνή στην Ελλάδα*, εφημερίδα Εργατική Δημοκρατία – Μηνιαία Εφημερίδα Επαναστατικής Πολιτικής / Για την ανασυγκρότηση του παγκόσμιου κόμματος της προλεταριακής επανάστασης (4η Διεθνής), ειδική έκδοση νο6, Αθήνα Φεβρουάριος 2006, σ. 4

111 Πρακτικά ειδικού δικαστηρίου για την υπόθεση της Επαναστατικής Οργάνωσης 17 Νοέμβρη, μάρτυρες υπεράσπισης 6/6/2003 και απολογία Θεολόγου Ψαραδέλλη 20/8/2003.

Όπως θα δούμε και αμέσως μετά, περιπτώσεις σαν αυτήν του Ψαραδέλλη, είναι χαρακτηριστικές παραδειγμάτων ρευμάτων που βρίσκονταν εντός, εκτός ή πλησίον της ΕΔΑ. Όταν στην οργάνωση Χαλανδρίου, η ΕΔΑ διέγραψε τον Φελέκη ως τροτσκιστή, τον αντικατέστησαν με τον Ψαραδέλλη¹¹².

Συμπληρώνουμε εδώ και ένα σχόλιο από μια ομιλία του Κατσαρού που αναφέρεται στο θέμα:

« Αυτή η ρουτίνα [της επίσημης αριστεράς] ωστόσο πέρα από γενικότερα τον κόσμο, απελευθέρωσε προβληματισμένους νεαρούς και άρχιζε να σπάζει ο πάγος. Εμφανίστηκε και η διάσπαση με τους μαοϊκούς πρώτα – πρώτα και αυτό έχει μεγάλη σημασία, που νομίζω καθορίζει και τη σημερινή κατάσταση του κινήματος. Δηλαδή αρχίζει μια αμφισβήτηση της επίσημης ηγεσίας πια, και αρχίζουν όλα τα λουλούδια να ανθίζουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην οργάνωση Χαλανδρίου διαγράφουνε το Φελέκη για τροτσκιστή και τον αντικαταστήσανε με τον Ψαραδέλλη. Άρχισε μια κίνηση, δηλαδή εμφανιστήκανε μαοϊκοί και τροτσκιστές. Αλλά αυτό ήτανε μόνο η κορυφή του παγόβουνου. Δηλαδή άρχισε πια η αμφισβήτηση απέναντι στις κομματικές ηγεσίες να παίρνει μαζικές διαστάσεις. Βέβαια δε φάνηκε αυτό άμεσα. Φάνηκε λίγο αργότερα. Τα πράγματα είχανε γίνει αποπνιχτικά. Ενώ ο κόσμος ανέπνεε, αναζητούσε κάτι νέο, έχουμε τις διαγραφές του Σωτήρη του Πέτρουλα, διαγραφές του Παπούλια, απειλή διαγραφής για μένα [Κατσαρός], απειλή διαγραφής για κάποιους άλλους. Ο κόσμος αντέδρασε με δύο τρόπους: είτε ενίσχυσε τις υπάρχουσες δυνάμεις του ΚΚΕ, οι τροτσκιστές και η Αναγέννηση – μαοϊκοί, είτε δεν στρατεύθηκε σε άλλη οργανωμένη κατάσταση, παρέμεινε ανένταχτος αλλά πολιτικοποιημένος και το κυριότερο, επειδή είχε ας πούμε διαπαιδαγώγηση, μια πορεία, δρούσε οργανωμένα. Ήταν ομάδες, παρέες ανώνυμες σε μια κατάσταση δηλαδή που έπρεπε να κάνεις ιχνηλασία ή να είσαι μέσα σε αυτόν τον κόσμο για να την εντοπίσεις. Ακόμα ήταν αδιόρατη.»¹¹³ Για το ρόλο και τη σημασία της παρέας, στο θέμα της εργασίας, θα υπάρξει πιο αναλυτική αναφορά αργότερα στο κείμενο.

Ο Βαγγέλης Πισσίας προσθέτει πως υπήρχε και ένα μέτωπο σταθερό, φιλοσοβιετικό, εντός της ΔΝΛ, όπου οι διαφοροποιήσεις από την επίσημη γραμμή οδηγούσαν σε εσωτερικές συγκρούσεις και ειδικά από το 64' – 66', προκύπτουν νέα σχήματα και ομαδοποιήσεις, όπως με το παράδειγμα του Πέτρουλα.¹¹⁴

---

112 βλ. Παραθέματα, σσ. 92-93.

113 Κατσαρός Στ., εισήγηση στην εκδήλωση της κατάληψης ΠΚΠΑ..., όπ.π.

114 Πισσίας Β., όπ.π.

Παράδειγμα κινητικότητας μεταξύ συνδικαλισμού, ΕΔΑ, συλλογικοτήτων και άτυπων ομάδων, είναι και ο Γιάννης Φελέκης που αναφέρθηκε πιο πάνω. Για την κατάσταση στο εσωτερικό της ΕΔΑ, αλλά και για την από τα έξω αντιμετώπιση της, εντοπίζει κομβική χρονική στιγμή το 1958, καθώς η σινοσοβιετική διένεξη, τροφοδότησε εντός ΕΔΑ, ρεύματα οπαδών του Ζαχαριάδη, σταλινικών, τροτσκιστών και γι'αυτό συστάθηκαν ομάδες, πολλές φορές άτυπες φράξιες, που διέδιδαν ιδέες αντίθετες με αυτήν του “ειρηνικού περάσματος για τον σοσιαλισμό”. Συμπληρώνει πως, οι αυταπάτες που έτρεφαν στελέχη της ΕΔΑ και της ΔΝΛ για την Ένωση Κέντρου και τον Παπαντρέου, απογυμνώνονταν με περιστατικά σαν αυτά του Λαυρίου το 64'. Στην απεργία του εργοστασίου του Καρέλα και την κατάληψη του, περιστατικό που αναφέρεται στο παρόν κείμενο, ο κόσμος του Λαυρίου στήριξε μαζικά και δυναμικά τους απεργούς. Όταν κατέφθασε επιπλέον χωροφυλακή από την Αθήνα, υπήρξαν τραυματίες από πυροβολισμού αστυνομικών, ενώ η ΕΚ μόλις είχε αναλάβει την κυβέρνηση.

Η λογική της ΕΔΑ, των ήσυχων συναθροίσεων υπό τον φόβο κάποιου πραξικοπήματος, πολεμήθηκε από ομάδες της υπό διαμόρφωση άκρας αριστεράς. Το να γίνονται οι συγκεντρώσεις σε κλειστούς χώρους, τις οποίες ακολουθούσε το “διαλυθείτε ησύχως”, παραβιαζόταν από αυτές τις ανυπόμονες και οργισμένες ομάδες που κατέβαιναν πρώτες στο δρόμο, κάνοντας τις ανοιχτές διαδηλώσεις και πορείες, κατάκτηση του συγκρουσιακού εργατικού κινήματος.

Σε ότι αφορά την πολιτική κινητικότητα του Φελέκη, αυτός εντάχθηκε στο κίνημα, αρχικά μέσω του συνδικαλισμού, πιο συγκεκριμένα από τον κλάδο του επισιτισμού/σερβιτόρων το 1959 στην Αθήνα. Γνώριζε τον Δημήτρη Στρατή και μοίραζε τα “Ελεύθερα Συνδικάτα”, από τα γραφεία της Σοφοκλέους σε όλη την Αττική, από χώρους εστίασης έως οικοδομές. Αναφέρει πως η καθοδήγηση ερχόταν από τους προπολεμικούς συνδικαλιστές όπως ο Δ. Στρατής και ο Παπανικολάου, ο προπολεμικός πρόεδρος της ομοσπονδίας επισιτισμού. Από το 1961, μπαρκάρει από τον Πειραιά και ξεκινάει το διάβασμα και όταν ξεμπαρκάρει, αποκτά επαφές με ναυτεργάτες, που δεν είχαν δικαίωμα μπάρκου, λόγω πολιτικής δράσης και στιγματισμού, όπως ο Αμπατιέλου και ο Κλαουδάτος. Σύντομα οργανώνεται στη ΔΝΛ Αμπελοκήπων/Εξαρχείων και έπειτα στη ΔΝΛ Χαλανδρίου. Σημειώνει, πως στο Χαλάνδρι, η ΔΝΛ ελεγχόταν πλήρως πλέον από τους τροτσκιστές, εξαιτίας του εφαρμοσμένου από το ΚΔΚΕ εισοδισμού. Το πραξικόπημα τον βρίσκει φαντάρο στην Θεσσαλονίκη, όπου από εκεί μεταφέρεται στο 516 πειθαρχικό τάγμα Ξάνθης και συναντιέται με τον Μάκη Παπούλια, Τάκη Παππά κ.α. Εξαιτίας της μυστικής δουλειάς των τροτσκιστών εντός ΕΔΑ και ΔΝΛ, και της παράνομης ως προς τις αρχές, υπήρχε στοιχειώδης παράνομος μηχανισμός και έτσι από την πρώτη μέρα οι πολύγραφοι των τροτσκιστών τυπώνουν προκυρήξεις. Σημειώνει τέλος, πως οι απόψεις των τροτσκιστών, ότι η χούντα δεν είχε λαϊκό

έρεισμα και εξ' αιτίας του παραδείγματος του Πάμπλο και του πολέμου της Αλγερίας, επιλέγεται να ξεκινήσουν άμεσες δυναμικές ενέργειες, ώστε αυτές να γίνουν παραδειγματικές πράξεις ένοπλης βίας ενάντια στην χούντα. Αυτή η τακτική, θα οδηγήσει και στην σχεδόν άμεση σύλληψη των περισσοτέρων.¹¹⁵

ΕΔΑ και οι σχέσεις της με οργανώσεις της αριστεράς και “άκρας αριστεράς”

Κάπου εδώ, κρίνεται σκόπιμο, να αναφερθώ συνοπτικά στο ρόλο της ηγεμονικής πολιτικής παρουσίας της ΕΔΑ, αλλά κυρίως στη σχέση της με τις οργανώσεις της άκρας αριστεράς και της “αριστερής αντιπολίτευσης”.

Για τη σχέση κομμάτων - κινημάτων, κρίσιμοι παράγοντες θεωρούνται - η ισχύς της παραδοσιακής διαιρετικής τομής Δεξιάς - Αριστεράς (βαθείς τομές τείνουν να καθυστερούν την εμφάνιση “νέων κοινωνικών κινημάτων” και περιορίζουν την υποστήριξη που παρέχει η Αριστερά), η υφή του κομματικού ανταγωνισμού (όσο πιο ασταθές και αβέβαιο το εκλογικό τοπίο τόσο πιθανότερη η στήριξη της κοινωνικής διαμαρτυρίας από αριστερά κόμματα) και το αν ο ιδεολογικά εγγύτερος κομματικός σχηματισμός βρίσκεται στην εξουσία ή όχι.¹¹⁶

Η ιδιοτυπία εκείνης της περιόδου, έγκειται μεταξύ άλλων και στο ότι, παράλληλα με αυτήν την αντιπολιτευτική ηγεμονία – εκλογικά και σε επίπεδο συσπείρωσης πληθυσμού, υπήρξαν μικρότερες δραστήριες αντιπολιτευτικές κινήσεις στο εσωτερικό ή πλησίον της ΕΔΑ, οι οποίες είτε συγκρούονταν, είτε προσπαθούσαν να ριζοσπαστικοποιήσουν τις θέσεις και την πρακτική της. Να σημειωθεί ακόμη, πως ήδη από την δεκαετία του 50', μέρος αυτών των κινήσεων είχε επιδιώξει να εισωρήσει στο εσωτερικό του κόμματος, με σκοπό να το διαβρώσει και να το μετακινήσει στις θέσεις του. Όπως θα δούμε και αμέσως μετά, η ΕΔΑ, την δεκαετία του 60', είχε γίνει ελαστικότερη και λιγότερο προσεκτική, ως προς την εσωτερική της συνοχή και ιδεολογική καθαρότητα.

Στο Β' Συνέδριο της ΕΔΑ, το συνέδριο «οργανωτικής οικοδόμησης», υπάρχουν σημαντικά στοιχεία ως προς την οργανωτική της αναδιάρθρωση, αλλά και ως προς τους σκοπούς της. Στην εισήγηση της Επιτροπής Πόλης στην προσυνεδριακή Παναθηναϊκή Συνδιάσκεψη

---

115 Φελέκης Γιάννης, συνέντευξη στην εκπομπή “Το βάθος του ουρανού είναι κόκκινο”, διαδικτυακό ραδιόφωνο “Βαθύ Κόκκινο”.

116 Σεφεριάδης Σ., *Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα...*, όπ.π., σ. 13.

αναφέρεται : « Είναι γεγονός ότι δεν καταλάβαμε σ' όλη την έκταση και το βάθος ότι ένα κόμμα σαν την ΕΔΑ, που φιλοδοξεί να είναι οργανωτής και καθοδηγητής των λαϊκών αγώνων, της γενικότερης πάλης του λαού (...) πρέπει να είναι αρκετά πλατύ , για να δέχεται στις γραμμές του κάθε οπαδό του, που θέλει να εργαστεί για την υπόθεση της Αλλαγής (...). »¹¹⁷

Προσθέτει στη συνεισήγηση του ο Αντ. Μπριλλάκης τις αδυναμίες της ΕΔΑ, οι οποίες πρέπει να εξαλειφθούν, ώστε να γίνει αυτή πλατύ μαζικό κόμμα : « έλλειψη ευρείας αντιλήψεως όσον αφορά τη στρατολογία νέων μελών (...), υποτίμηση της σημασίας που έχει η συνεχής ανάπτυξη της εσωκομματικής δημοκρατίας, της συλλογικότητας, της κριτικής και αυτοκριτικής και της αναπτύξεως των σε όλο και ανώτερα επίπεδα, έλλειψη ευλυγισίας και πνεύματος αναπροσαρμογής όσον αφορά τα σχήματα και τις μορφές οργανώσεως, πολυποίκιλες εκδηλώσεις του γραφειοκρατισμού, της γραφειοκρατικής καθοδηγήσεως : μηχανική μεταφορά των αποφάσεων προς τα κάτω χωρίς επεξεργασία και εξειδίκευση, την μέσω εντολών καθοδήγηση, την απόσπαση των στελεχών από τη βάση και τη ζωή. Τέλος, συγκεντρωτισμός με τη μορφή είτε περιορισμού της πρωτοβουλίας των κατώτερων κρίκων, είτε της διεξαγωγής όλης της δουλειάς από τα γραφεία του κόμματος. Ξέκομμα των οργανωτικών καθηκόντων από τα πολιτικά τους πλαίσια, τη μεταφορά τους προς τα κάτω , χωρίς να τονίζεται και να εξηγείται η πολιτική τους σημασία. (...) Υποτίμηση του συνεχούς ανεβάσματος του θεωρητικού επιπέδου των στελεχών και μελών σαν απαραίτητης προϋποθέσεως για την επιτυχή οργανωτική δουλειά, για την δημιουργική αφομοίωση της πείρας από ένα συνεχώς υψηλότερο θεωρητικό επίπεδο ».

Ο Τρίκκας, σημειώνει επίσης αναφορικά για το Β' συνέδριο, « Οφείλει [ένα κόμμα σαν την ΕΔΑ] και στον οργανωτικό τομέα να απομακρυνθεί από το τριτοδιεθνιστικό παράδειγμα. (...) "Δεν πρέπει να μας φοβίζει ότι παρουσιάζονται διαφορετικές λύσεις για προβλήματα που εν μέρει εμφανίζονται για πρώτη φορά", είχε πει ο Palmiro Togliatti όταν, μέσα από την δράση του στην Αντίσταση, το Ιταλικό Κ.Κ είχε πολλαπλασιάσει την δύναμη και την επιρροή του. (...) Επεξηγώντας αργότερα τη στροφή για την ανέλιξη στα μεταπολεμικά χρόνια, του ΙΚΚ σε "νέο κόμμα" [partito nuovo] ο Togliatti τόνισε : " Θελήσαμε να δώσουμε καινούργιο χαρακτήρα στο κόμμα μας, ο οποίος συμπεριλάμβανε την ολική εγκατάλειψη των παλιών σχεταριστικών θέσεων. Την κριτική της αντίληψης του κόμματος σαν μιας στενής ομάδας εκλεκτών, με περίπου στρατιωτική οργάνωση. Την ορμή στη στρατολογία. Νέες μορφές οργάνωσης και δουλειάς".¹¹⁸

Στις 14 Σεπτεμβρίου, στο θέατρο Διάνα, συγχωνεύεται η Δημοκρατικής Ένωση Νέων "

117 Τρίκκας Τ., ό.π., σ. 937, από ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 6.2, φ. 2.

118 Τρίκκας Τ., ό.π., 938, από Togliatti P., *Il Partito - Scritti e discorsi*, εκδ. ΙΚΚ, 1973, σ. 62 και Τολιάτι Π., *Για την ειρήνη και το σοσιαλισμό*, εκδ. Παπακώστα, χ.χ., σ. 81.

Γρηγόρης Λαμπράκης" και η κομματική νεολαία της ΕΔΑ¹¹⁹. Η καινούργια οργάνωση πήρε το όνομα "Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη". Ο Λάδης αναφέρει τρεις αιτίες γι' αυτήν τη συγχώνευση : η απουσία μεγάλων ιδεολογικών διαφορών. Ήδη πολλοί νέοι ανήκαν και στις δύο οργανώσεις, ενώ η ΕΔΑ βρισκόταν ήδη σε μααρασμό, ιδιαίτερα από την εμφάνιση των "Λαμπράκηδων" και έπειτα. Η αυξανόμενη πίεση του Παλατιού και των άλλων πόλων αντίδρασης για την δικαστική διάλυση των "Λαμπράκηδων". Παίρνοντας μια κάποια κομματική χροιά, η οργάνωση έβαζε ένα ισχυρό εμπόδιο σε αυτές τις επιθυμίες. Η ανεξαρτητοποίηση της νεολαίας από το κόμμα, για να μπορεί να εκφράζεται αυτόνομα, να έχει δική της καθοδήγηση, ως ιδιαίτερη και "δύστροπη" κατηγορία, που είναι σε όλες τις εποχές και ανεξάρτητα από ιδεολογίες.¹²⁰

Ειδικά για το Β' Συνέδριο, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως υπάρχει η τάση η ΕΔΑ, να γίνει ακόμα πιο ελαστική και ευέλικτη οργανωτικά, πολύ περισσότερο δηλαδή από την δεκαετία του 50', την εποχή του εισοδισμού του ΚΔΚΕ σε αυτήν, όπως θα δούμε και παρακάτω στο κείμενο. Αυτό θα ενισχύσει σε μεγάλο βαθμό ίσως, την γενικότερη ώθηση μιας ευρύτερης πολιτικής και ιδεολογικής ζύμωσης, τουλάχιστον στο επίπεδο της βάσης του κόμματος (γειτονιές, εργασιακοί χώροι, νεολαία), όπου οργανώσεις / κόμματα της άκρας αριστεράς (περισσότερο της "αριστερής αντιπολίτευσης" σε αυτό το παράδειγμα και στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία) και άτομα που μπορεί και να παρεκκλίνουν από την ισχύουσα κομματική γραμμή (μάλλον σε πρακτικό επίπεδο), παρεμβαίνουν συστηματικά και δυναμικά. Εντύπωση προκαλεί, πως από τις εισηγήσεις δεν θα σχολιαστεί το φαινόμενο των "115" και γενικά οι αναφορές στην οργάνωση του εργατικού κινήματος και τις αναγκαίες παρεμβάσεις είναι ελάχιστες.

Σε σχέση με το ΚΔΚΕ και τις πρώτες "επαφές" με την ΕΔΑ, αναφέρεται εδώ, μια μαρτυρία από ένα έντυπο του Δαλαβάγγα, σε σχέση με το ξεκίνημα του εισοδισμού την δεκαετία του 1950, όπου μεταξύ άλλων αναφέρει:

« Το κόμμα μας τότε που ήταν στην παρανομία, ακολουθώντας για πρώτη φορά την εισοδιστική πολιτική της Διεθνούς αποφάσισε να εφαρμόσει αυτήν την πολιτική στην "Δημοκρατική Παράταξη"(...) Οι σταλινικοί προετοιμάζανε όμως και μιαν άλλη κατάσταση που να την ελέγχουν πλήρως, την ΕΔΑ. Από κοντά και η ομάδα μας, το ΚΔΚΕ. Αλλά δεν ήταν εύκολο να μπεις σε μια σταλινική οργάνωση και ακόμα δυσκολότερο να παραμείνεις στο και να παλέψεις με βάση ένα εισοδιστικό πρόγραμμα. Οπότε επενέβει σαν απο μηχανής θεός ο στρατηγός Χατζημιχάλης λέγοντας ορθά κοφτά στους σταλινικούς, "μ' αυτά τα παιδιά είμαστε μαζί στην Μακρόνησο και μαλιστα ήταν

119 Πρώην "Ενιαία Δημοκρατική Νεολαία Ελλάδας" η οποία είχε διαλυθεί το 52' από την υπ' αριθμόν 65 απόφαση της Επιτροπής Δημοσίας Ασφαλείας του Νομού Αττικής ως εξωκομματική οργάνωση Επονητών του ΚΚΕ, από την Κομμουνιστική Επιθεώρηση – Θεωρητικό και πολιτικό όργανο της κεντρικής επιτροπής του ΚΚΕ, τχ 5, 2008.

120 Λάδης Φώντας, Μίκης Θεοδωράκης – Το χρονικό μιας επανάστασης 1960 – 1967 / Η ιστορία της γενιάς του 1-1-4 και των "Λαμπράκηδων", εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2001, σσ. 163-164.

από τους αγωνιστές που δεν λυγίσανε". (...) Τελικά αυτός ο εισοδισμός πήρε τέλος όταν οι σταλινικοί στις επερχόμενες εκλογές βάλανε θέμα κοινής καθόδου με το κόμμα του Μαρκεζίνη... »¹²¹.

Για αυτό το λόγο η κριτική θα είναι σκληρή, από την πλευρά της "Αναγέννησης" (πρόδρομου της Οργάνωσης Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας), με αφορμή την ομάδα "Φίλοι των Νέων Χωρών" που δρούσε πλησίον της ΕΔΑ:

« ...η ιταλική πείρα και ο ιταλικός δρόμος, προβάλλονται σαν το μεγάλο πρόσωπο και το κύριο παράδειγμα (...) Η δημοσίευση στο όργανο της Ιταλικής Κομμουνιστικής Νεολαίας κειμένων σχετικά με την ιδεολογική και πολιτική αποκατάσταση του Τρότσκυ και η σχετική πρεσ-κόνφερανς των Παγιέτα – Αλικότα κλπ αποτέλεσαν το έναυσμα των σχετικών ζυμώσεων. Η άβυσσος που χώριζε άλλοτε την Αριστερά στη χώρα μας από τους τροτσκιστές, έγινε χαντάκι. Και ρίχθηκε η γέφυρα για να εισορμήσουν οι ποικίλες υποδιαίρέσεις του ελληνικού τροτσκισμού. Τότε υπήρξε η χρυσή εποχή του ελληνικού τροτσκισμού. Από το 1931 είχε να γνωρίσει τέτοια ευφορία καρπών ο ελληνικός τροτσκισμός (...) »¹²²

Για τις ήδη διαπιστωμένες πολιτικά και ιστορικά επιρροές ή και "παρεκκλίσεις", θα σχολιάσει στο ίδιο συνέδριο ο Γιάννης Φραγκούλης: « (...) από τη συνεισήγηση του φίλου Αντώνη [Μπριλλάκη], φάνηκε ότι έχουμε περισσότερες εκδηλώσεις παρεκκλίσεων και κακής λειτουργίας. Τί συμβαίνει; Καιρός να επισημάνουμε, να εντοπίσουμε ζωντανά και με ακρίβεια τις παρεκκλίσεις για να μπορέσουμε να τις εξαλείψουμε. Φίλοι, οι δεξιές παρεκκλίσεις είναι επικίνδυνες, οι αριστερές το εμπόδιο. Έτσι διάβασα νομίζω σε ένα τελευταίο ντοκουμέντο γειτονικού προοδευτικού κινήματος. Το κίνημα μας από τις δεύτερες έπαθε. Αυτές το έφεραν πίσω, αυτές το γονάτισαν, αυτές το γέμισαν αίμα, θυσίες και δάκρυα. Οι καταστάσεις που δημιούργησαν αυτές, μας βασανίζουν, μας εμποδίζουν να αναπτυχθούμε όσο οι συνθήκες επιτρέπουν σήμερα. Σέρνουμε μια βαριά κληρονομιά. Ας προσέξουμε πολύ το εμπόδιο ». ¹²³

Πέραν του συνεδρίου, κριτική ασκήθηκε και από τον Λευτέρη Αποστόλου¹²⁴ και την ΑΟΔΑ¹²⁵. Ο ίδιος αναφέρει πως η ΕΔΑ επιλέγει μορφές πάλης ανώτερες, χωρίς το πέρασμα να έχει γίνει από πιο απλές, όπως η συλλογή υπογραφών.¹²⁶ Αργότερα την κατηγορεί για "σταλινισμό,

121 Προσωπικό αρχείο Λιβιεράτου Δ., Δαλαβάγγας Γ., *Σύντομη ιστορία του Κομμουνιστικού Διεθνιστικού Κόμματος Ελλάδας*, εκδ. Ενότητα, Αθήνα 2002, σσ. 11-12.

122 Κριτική της Αναγέννησης για τους Φίλους των Νέων Χωρών: *Μια απόπειρα αντιπερισπασμού του αγώνα των δυνάμεων της συνεπούς αριστεράς*, χχ., σ. 57, από το Blog Κόκκινο Μετερίζι μέσω του scribd.com

123 Τρίκας Τ., όπ.π., σσ. 961-962.

124 Παλιό στέλεχος του ΚΚΕ, αδερφός της Ηλέκτρας Αποστόλου και από τους συνυπογράφοντες της ίδρυσης του ΕΑΜ, μετά τη μεταπολίτευση προσχώρησε στο ΚΚΕ εσωτ.

125 Ανανεωτική Ομάδα Δημοκρατικής Αριστεράς, 1964-1967.

126 ΑΣΚΙ, αρχείο Λευτέρη Αποστόλου, κ. 4, φ. 2, υποφ. 1-5.

παραποίηση των αρχών του διεθνισμού, για κυριαρχία των ζαχαριαδικών που θέλουν δημοκρατίες του 99,98%”¹²⁷. Επίσης εκτός της ΕΔΑ, στο ανοιχτό γράμμα του για τους νέους.ες αγωνιστές της αριστεράς και της άκρας αριστεράς, δηλώνει ακροαριστερός, ενώ σημειώνει πως πρέπει να προσέχουν τους προβοκάτορες που μπαίνουν στις διαδηλώσεις και πετάνε πέτρες ώστε να προκληθεί σύγκρουση μεταξύ νεολαίων και αστυνομικών.¹²⁸

Ειδικότερα στα προβληματικά χαρακτηριστικά της οργανωτικής διάρθρωσης της ΕΔΑ, όπως τα επισημαίνει ο Μπριλλάκης στη συνεισήγηση του, θα δούμε αργότερα πως αφορούν ζητήματα στα οποία οι τροτσκιστικές οργανώσεις έδιναν και δίνουν εκείνη την περίοδο μεγάλη βαρύτητα, ως προς την ίδια τους την εσωτερική λειτουργία, ως προς την παρέμβαση τους στο εργατικό κίνημα, αλλά και στη σύμπραξη, συνδιαμόρφωση λόγου ή πράξης με λοιπές δημοκρατικές – αριστερές δυνάμεις. Πιο συγκεκριμένα ακόμα, μπορεί να παρατηρηθεί πως για το τελευταίο στη σειρά πρόβλημα της οργάνωσης της, αυτό της υποτίμησης της θεωρητικής – ιδεολογικής ανάπτυξης των στελεχών, μελών κλπ η "αριστερή αντιπολίτευση στην Ελλάδα", ειδικεύεται πριν ακόμα και από την επίσημη ύπαρξη της, από το Αρχείο Μαρξισμού δηλαδή, το οποίο είχε συσταθεί ακριβώς για αυτόν το σκοπό και το οποίο και μετά την απόσπαση του από το ΚΚΕ, είχε πολύ σημαντική επιρροή για κάμποσο χρονικό διάστημα ενώ "τράβηξε" μαζί του και σημαντικό αριθμό στελεχών-μελών. Από την δεκαετία του 50' ως την δεκαετία του 70', το ΚΔΚΕ, η ΕΔΕ, η "τάση Στίνα", έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στην θεωρητική κατάρτιση του κόσμου, με την συνεχή έκδοση εντύπων και την προσεκτική δουλειά στην κοινωνική-λαϊκή βάση.

Στις αιτίες συγχώνευσης της νεολαίας ΕΔΑ, παρατηρούνται κάποιες αντιφάσεις. Είναι δεδομένο πως η νεολαία ΕΔΑ, δεν μπορούσε να συγκριθεί σε δυναμισμό και αριθμούς με τους "Λαμπράκηδες". Ήταν αναπόφευκτο να επιδιωκόταν κομματικά η πρόσδεση της στο άρμα της ΕΔΑ καθώς οι πολιτικοί ανταγωνισμοί οξύνονταν στο εσωτερικό της αριστεράς.

---

127 Αποστόλου Λ., *Από την σκοπιά ενός αριστερού, η επιστολή της ΕΔΑ προς τον Έλληνα ψηφοφόρο και το καθήκον των αριστερών*, ΙΙ, σσ. 1-4, ΑΣΚΙ, αρχείο Λ. Αποστόλου, κ. 3.

128 ΑΣΚΙ, αρχείο Λευτέρη Αποστόλου, κ.3.

Νεολαία Λαμπράκη Πειραιά¹²⁹

Οι “Λαμπράκηδες”, έχοντας ενσωματώσει πολλές και διαφορετικές σκέψεις, φωνές και δράσεις, δεν άφηνε περιθώριο εξέλιξης στη Ν. ΕΔΑ, πολλώ δε μάλλον από τη στιγμή που στο εσωτερικό της, δρούσαν συνειδητά εδώ και καιρό εξωκομματικοί, “αριστεριστές”, τροτσκιστές, οι οποίοι είχαν αναλάβει “εργολαβικά” και εν συνειδήσει τους, την ιδεολογική, πολιτική, θεωρητική κατάρτιση ενός πολύ ζωντανού και ζωηρού κομματιού της νεολαίας και άρα απομακρύνονταν (και θα ξεμάκρυναν ακόμη περισσότερο στο μέλλον) από την επιρροή της γραμμής ΕΔΑ. Μια πρώτη αντίφαση είναι πως θα ερχόταν σε πιο άμεση επαφή με αυτό το ιδεολογικοπολιτικό ζύμωμα, ο πιο σκληρός πυρήνας της Ν. ΕΔΑ. Ταυτόχρονα και επίσης αντιφατικά, αν και οι “Λαμπράκηδες” θα θίγονταν από αυτήν την συγχώνευση στο επίπεδο της πολιτικής τους αυτονομίας, ίσως να ήταν και μια τελευταία ευκαιρία να γλιτώσουν τυχόν ακαριαία θεσμική καταστολή.

Εντοπίζονται χοντρικά δύο βασικές ομαδοποιήσεις, δύο είδη κουλτούρας, που δεν θα μπορούσαν να συνπάρξουν για πολύ. Η μια, χαρακτηρίζεται από την ενσωμάτωση της “ήττας”, κάτι που θα αντικατοπτριστεί στον κινηματογράφο, στη λογοτεχνία κλπ. Προέρχεται από τις εξελίξεις ουσιαστικά στο εσωτερικό του ΚΚΕ και της ΕΔΑ και λέει λίγο – πολύ πως το συγκεκριμένο σύστημα δεν μπορεί να αλλάξει με τη σύγκρουση, αλλά μπορεί να βελτιωθεί. Η διεθνής συγκυρία και οι διεθνείς συσχετισμοί, έχουν αναγνωστεί ως ευνοϊκοί. Η ΕΣΣΔ μπορεί να

129 Δημοσιευμένη στον ιστότοπο “Βαθύ Κόκκινο”, από το ψηφιακό φωτογραφικό αρχείο των ΑΣΚΙ:

http://tsak-giorgis.blogspot.fr/2011/03/blog-post_3267.html πρόσβαση Μάιος 2012.

φαντάζει σαν εγγυήτρια δύναμη, σε περίπτωση που η Αριστερά συγκεντρώσει πλειοψηφία και διεκδικήσει ειρηνικά την εξουσία, υπάρχει και το κοντινό – και χωρικά – παράδειγμα της Ιταλίας, όπου το εκεί ΚΚ αλλάζει. Εμφανίζεται ένα συμφιλιωτικό κλίμα, το οποίο προκύπτει από την αναγκαιότητα εξεύρεσης συμμαχιών, μπροστά στην ζοφερή πολιτική κατάσταση της Ελλάδας και αυτές οι συμμαχίες διερευνώνται στο Κέντρο, το οποίο πλέον περιγράφεται αξιολογικά σαν δημοκρατικό κοκ. Θα μπορούσαμε ίσως να ανιχνεύσουμε τάσεις και για έναν “ιστορικό συμβιβασμό”, προτού καν αυτός εμφανιστεί καλά – καλά στην Ιταλία. Από την άλλη, μεγάλο μέρος του κόσμου δεν συμφωνεί και αναμοχλεύονται ιστορικά ζητήματα του παρελθόντος (ιδιώνυμο Βενιζέλος – Μεταξάς, ρόλος Παπανδρέου στα Δεκεμβριανά κλπ). Σε σωματεία σερβιτόρων, οικοδόμων, φοιτητών, δημιουργούνται ομάδες, που δεν ακολουθούν την γραμμή της ΕΔΑ, διαχωρίζουν τις θέσεις τους, εκφράζουν διαφορετικές πολιτικές, προκύπτουν διασπάσεις και ακόμα διαφοροποιήσεις που παίρνουν τον χαρακτήρα της σύγκρουσης τελικά και δημιουργούνται νέες ομαδοποιήσεις, όπως με το παράδειγμα του Πέτρουλα.¹³⁰

Παρακάτω θα δούμε πως οι επιλεγμένοι οργανωτικοί σχηματισμοί και τα επι μέρους χαρακτηριστικά τους, που σχετίζονται με τη ριζοσπαστικοποίηση του συγκρουσιακού κινήματος, καθώς η ιστορική αφήγηση σε συνδυασμό με την ερμηνευτική μεθοδολογία περιελίσσει τη συμβολή τους στο εργατικό συγκρουσιακό κίνημα της δεκαετίας του 60'.

---

130 Πισσίας Βαγγέλης, ντοκιμαντέρ “Οι λαχειοπώλες τ’ ουρανού”, εκδ. Διάδοση, 2010.

Κεφάλαιο Δ'

Συγκρουσιακές εκφάνσεις του εργατικού κινήματος την δεκαετία του 60'

Από τη στιγμή που ο επίσημος - θεσμικός συνδικαλισμός δεν λειτουργούσε, ως διεκδικητικός συνδικαλισμός και αποτελεί λίγο - πολύ, την σκοτεινή πλευρά του εργατικού κινήματος εκείνη την εποχή, όπως είδαμε και στο δεύτερο κεφάλαιο, το ενδιαφέρον στράφηκε στις ανεπίσημες και εξωθεσμικές πτυχές του εργατικού κινήματος. Από αυτούς τους χώρους ουσιαστικά ριζοσπαστικοποιήθηκε η διεκδίκηση και ενισχύοταν το συγκρουσιακό εργατικό κίνημα, το οποίο μπορεί να αναλυθεί εδώ υπό το πρίσμα των θεωριών και της μεθοδολογίας της συγκρουσιακής πολιτικής. Ο Σεφεριάδης αναφέρει πώς “θεωρητικός κλάδος σε φάση δυναμικής ανάπτυξης, η συγκρουσιακή πολιτική αποσκοπεί στη διερεύνηση φαινομένων που αναφύονται στο χώρο της κατά τεκμήριον ανεπίσημης πολιτικής, πολιτικής που διεξάγεται εκτός ή πέραν των επίσημων διαύλων του πολιτικού συστήματος (αν και σε στενή αλληλεπίδραση μαζί τους), με στόχο το θεσμικό μετασχηματισμό. Οι έννοιες, οι επεξηγηματικές γενικεύσεις και οι θεωρητικές προτάσεις που οι μελετητές της συγκρουσιακής πολιτικής διατυπώνουν προσπαθούν να φωτίσουν τους μηχανισμούς δια μέσου των οποίων αναδύονται διεκδικητικά υποκείμενα, ικανά να συγκροτούν οργανώσεις, να αρθρώνουν συνεκτικό πολιτικό λόγο και να πλοηγούν με στρατηγική ορθολογικότητα στη μεταβαλλόμενη πολιτικοθεσμική συγκυρία με στόχο - ακριβώς - να διεκδικήσουν: να αντιπαρατεθούν με αντιπάλους υπέρτερων τυπικών και θεσμικών πόρων, για να προωθήσουν συμφέροντα, ιδεολογικές αρχές ή πολιτισμικές ταυτότητες”.¹³¹

---

¹³¹ Σεφεριάδης Σ., *Συλλογικές δράσεις - κινηματικές πρακτικές...*, όπ.π., σ. 58.

Αστυνομικές δυνάμεις στη διαδήλωση των οικοδόμων ¹³² [1960]

Σύμφωνα με το Σεφεριάδη, «κρίσιμος γνωστικός στόχος αποτελεί η θεωρητικά ενσυνείδητη (επανα)σύνθεση του κινηματικού φαινομένου» και έτσι «στο πλαίσιο μιας τέτοιας οπτικής “κινήματων εν δράσει” ιδιαίτερη σημασία αποκτά η έννοια του συγκρουσιακού κύκλου».

Ήδη από την εισαγωγή αυτής της εργασίας γίνεται αναφορά στον ορισμό της έννοιας του συγκρουσιακού κύκλου κατά τις επισημάνσεις του Σεφεριάδη, οι οποίες συγκλίνουν και οι della Porta - Diani.¹³³ Οι τελευταίοι εξηγούν τον όρο σύγκρουση (conflict), ως την αντιπολιτευτική σχέση μεταξύ των δρώντων που επιδιώκουν τον έλεγχο κοινών σημείων. Για να εμφανιστεί η κοινωνική σύγκρουση, είναι απαραίτητο πρώτα να οριστεί ένα κοινό πεδίο, με δρώντες που αντιλαμβάνονται ο ένας τον άλλο ως διαφορετικό, αλλά την ίδια στιγμή συνδέονται με κοινές αναφορές ενδιαφερόντων και αξιών τις οποίες και οι δυο πλευρές θεωρούν ως σημαντικές ή ως ψηλούς στόχους οι οποίοι επιδιώκονται από έναν ή περισσότερους αντιπάλους. Επιπλέον, είναι απαραίτητο ότι αυτή η διάδραση θα οδηγήσει, στο κομμάτι όπου ο κάθε δράστης εμπλέκεται, σε αρνητικές αξιώσεις ή σε απαιτήσεις που αν πραγματοποιηθούν, θα προκαλέσουν ζημιά στα συμφέροντα των άλλων δρώντων, για να μην αναφερθούν οι απειλές των ρητών κυρώσεων ως προς

¹³² Μπράτσος Ν., όπ.π., σ. 89.

¹³³ Della Porta D. - Diani M., Social Movements - an introduction, εκδ. Blackwell Publishers, Οξφόρδη 1999, σ. 188.

τους τελευταίους.¹³⁴

Για να εξελιχθούν σε συγκρουσιακό κύκλο, οι απλές αντιπαραθέσεις πρέπει σύμφωνα με τον Tarrow, όταν εμφανιστούν πολιτικές ευκαιρίες ή απειλές, κομβικά τοποθετημένοι “πρωτοπόροι” κλάδοι, να ξεκινήσουν κινητοποιήσεις με αιτήματα που να απηχούν τις επιδιώξεις και άλλων κοινωνικών ομάδων.¹³⁵

Πολιτικές ευκαιρίες / απειλές

Οι πολιτικές ευκαιρίες και απειλές, καταλαμβάνουν ξεχωριστή θέση, ανάμεσα σε αυτά που κομίζει η θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής. Το συγκρουσιακό εργατικό κίνημα του 60', εμφανίζει αρκετές ιδιομορφίες για τις οποίες είναι κρίσιμη η διερεύνηση πτυχών των εξωθεσμικών εκφάνσεων του εργατικού κινήματος του 60', ενώ ερμηνείας χρήζουν τα ερωτηματικά που προκαλεί, η ξεδίπλωση νέων κινηματικών πρακτικών, από υποκείμενα (συλλογικά ή ατομικά), τα οποία μπορεί στο παρελθόν να βρίσκονταν στην αφάνεια, αλλά παρέμεναν δραστήρια, ενεργά και σχετικά δεκτικά σε νέες ιδέες και πρακτικές, τις οποίες είτε δοκίμασαν πρώτη φορά, είτε εξέλιξαν. Καταγράφεται η υπόθεση, πως ένας παράγοντας που βοήθησε σε αυτήν την στροφή σε συγκρουσιακές, άτυπες, ανεπίσημες ή εξωθεσμικές ατραπούς των επιμέρους πολιτικών υποκειμένων του εργατικού κινήματος του 60', είναι και η λειτουργία των ευκαιριών/απειλών.

Σε ότι αφορά τώρα τις πολιτικές ευκαιρίες, αυτές, «ως συστηματικές - αν όχι απαραίτητα θεσμικές ή μόνιμες - είναι διαστάσεις του πολιτικού περιβάλλοντος, οι οποίες δημιουργούν κίνητρα για συλλογική δράση.» Επίσης είναι σημαντικό να τονιστεί πως οι πολιτικές ευκαιρίες «διευκολύνουν την εκδήλωση συλλογικών δράσεων και δεν τις προκαλούν. Οι ευκαιρίες είναι παράγοντες επικουρικοί και όχι γενεσιουργοί».¹³⁶

Λίγο πριν την δεκαετία του '60 και κατά τη διάρκειά της, εμφανίζονται διάφορων ειδών ευκαιρίες. Όπως είδαμε στην πρώτη και δεύτερη ενότητα: οι αντιδράσεις και το ξεκίνημα της κριτικής προς τη Δεξιά για το Κυπριακό, η αστικοποίηση και τα νέα επαγγέλματα, η ανάδειξη της ΕΔΑ ως αξιωματικής αντιπολίτευσης το 1958, η απονομιμοποίηση της Κυβέρνησης - που προέκυψε από τις εκλογές του '61 - στα μάτια της κοινωνίας αλλά και ο “Ανένδοτος” και επίσης η άνοδος της Ε.Κ. στην εξουσία, αποτέλεσαν πολιτικές ευκαιρίες εξαιρετικά σημαντικές για την

---

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 15.

¹³⁵ Στο Σεφεριάδης Σ., Συγκρουσιακή πολιτική..., ό.π., σ. 32, από το Tarrow S., *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1998, σ. 144.

¹³⁶ Στο Σεφεριάδης Σ., Συγκρουσιακή πολιτική..., ό.π., σ. 32, από το Tarrow S., *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1998, σσ. 12 - 14.

ανάδειξη και ισχυροποίηση ενός δυναμικού κοινωνικού κινήματος.¹³⁷

Εξίσου σημαντικός ήταν και ο ρόλος των απειλών, όπως για παράδειγμα η “απειλή αυταρχικοποίησης” που προέκυψε από τις εκλογές του ’61¹³⁸. Σε ότι αφορά το θέμα των “απειλών”, βλέπουμε πως παρά τον αυταρχισμό ενός σκληρού κράτους και την άμεση και συνεχή βία από την πλευρά της κρατικής και παρακρατικής καταστολής, ο κόσμος και οι εργάτες δεν δίστασαν να συμμετέχουν στις δημόσιες συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις και πορείες οι οποίες εξελίσσονταν πολλές φορές σε βίαιες συγκρούσεις. Είναι εντυπωσιακό πως ο κόσμος, κατεβαίνει στον δρόμο τις στιγμές εκείνες ακριβώς που το κράτος θα δείξει το σκληρότερο και πιο αυταρχικό πρόσωπο του. Με τη δολοφονία του Πέτρουλα (δείγμα των πιο επικίνδυνων διαθέσεων της καταστολής) και με την επιβολή των επιλογών του παλατιού στο κυβερνητικό πλαίσιο τον Ιούλιο του 1965 (δείγμα μηδενικής ανοχής σε οποιαδήποτε κατάσταση δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του), ακριβώς λοιπόν σε αυτές τις κορυφώσεις της επιβολής και απειλής ως προς την κοινωνία, ήταν που ο κόσμος δεν δίστασε και με περισσότερη δυναμική προσέτρεξε να απαντήσει και να εξελίξει τον αγώνα του. Αυτές οι μορφές της κρατικής και παρακρατικής αδιαλλαξίας και σκληρότητας θα δώσουν και μια επιπλέον ώθηση στην “έκρηξη του διεκδικητικού κινήματος”.¹³⁹

Ο Δ. Παπανικολόπουλος, πάνω σε αυτό το θέμα, αναφέρει χαρακτηριστικά πως “οι απειλές, εκτός από αμφίδρομο χαρακτήρα, έχουν και αμφίσημο”. Στην παρουσίαση του αναφέρει το “κατασταλτικό παράδοξο” του Tarrow, όπου οι απειλές έχουν ως στόχο την μείωση της κινηματικής επιθυμίας ατόμων και συλλογικοτήτων, αλλά την ίδια ώρα καταφέρνουν να αυξήσουν “τη δυσaráσκεια και το αίσθημα αδικίας” με αποτέλεσμα το αντίθετο από το προσδοκώμενο των απειλών, δηλαδή την αύξηση της κινηματικής επιθυμίας τελικά. Σημειώνει τα λόγια των Goldstone και Tilly, ότι ακόμα και στην περίπτωση που οι ευκαιρίες απουσιάζουν, μια ομάδα μπορεί να ρισκάρει την διαμαρτυρία, την στιγμή που το κόστος της αδράνειας φαίνεται μεγάλο. Ακόμα προσθέτει πως “όσο περισσότερο ένα κράτος είναι δυνατό, τόσο περισσότερο γίνεται ορατό” και πως “στην περίπτωση της πολιτικής καταπίεσης”, αυτή έχει το παράλογο αποτέλεσμα του δανεισμού πολιτικών αποχρώσεων ακόμα και σε συνηθισμένες δράσεις.¹⁴⁰

Σχετικά με τη συλλογική κινητοποίηση, ένα καθεστώς αδικίας δεν αρκεί από μόνο του στο να δικαιολογήσει μια κινητοποίηση. Για να κινητοποιηθεί ο κόσμος, πρέπει πρώτα απ’ όλα να υπάρχει ένα σημαντικό πλήθος ανθρώπων, που δεν θα πιστεύει στην ατυχία μιας συγκυρίας

---

137 Παπανικολόπουλος Δ., *Απειλές και ευκαιρίες στην αφετηρία του συγκρουσιακού κύκλου του ’60*, Παρουσίαση στα Σεμινάρια του Κύκλου Συγκρουσιακής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο 2008-2009. (αδημοσίευτο)

138 Στο ίδιο, σ. 13.

139 Σεφεριάδης Σ., *Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από την δικτατορία 1962-1967*, στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ 12 (11/1998), σσ. 12-13.

140 Παπανικολόπουλος Δ., ό.π., σ. 7.

ανεκτής κατά τα άλλα, αλλά που θα συνηγορεί σε μια κοινωνικά κατασκευασμένη και συλλογική αναπαράσταση της αδικίας ή μιας ανήθικης κατάστασης. Δηλαδή μια κινητοποίηση χρειάζεται να έχουν ευθυγραμμιστεί οι ατομικές ερμηνείες σε ένα συλλογικό πλαίσιο. Σύμφωνα με το Snow, αυτό το πλαίσιο συνίσταται σε 3 σημεία: Πρέπει τα εν δυνάμει κινηματικά υποκείμενα να συμφωνήσουν σε μια διάγνωση της κατάστασης (“diagnosis framing”), όπου το πρόβλημα καθ’ αυτό αναγνωρίζεται και αποδίδονται ευθύνες. Δεύτερον, στα μέσα που θα καταφύγουν (“prognostic framing”) και τέλος στην ανάγκη και την πιθανότητα δράσης (“motivational framing”).¹⁴¹

Μορφές δράσεων και « ρεπερτόρια »

Οι della Porta και Diani, σε ότι αφορά την διαμαρτυρία (ιδιαίτερα στην πιο καινοτόμο και ριζοσπαστική της μορφή), την θεωρούν ως χαρακτηριστική μορφή δράσης των κοινωνικών κινημάτων επειδή, αντίθετα από τα πολιτικά κόμματα και τις ομάδες πίεσης, τα κινήματα έχουν λιγότερους διαύλους πρόσβασης προς τους ιθύνοντες.¹⁴²

Για τις αλλαγές στις μορφές δράσεων, ο Σεφεριάδης επισημαίνει αυτό που υποστήριξε ο McAdam, πως “οι αλλαγές στις μορφές συλλογικής δράσης ανακύπτουν ως αποτέλεσμα της διαρκούς αλληλεπίδρασης των κινημάτων και των αντιπάλων τους - στο πλαίσιο της προσπάθειας των πρώτων να εξισορροπήσουν την τεράστια διαφορά δύναμης που τους χωρίζει από τους δεύτερους”.¹⁴³ Κάτι τέτοιο υποθέτω πως θα μπορούσε να ισχύσει και για τα γεγονότα που εξετάζονται σε αυτήν την εργασία. Ανάμεσα στο κράτος, την εξουσία και τα όργανα καταστολής και το κίνημα, υπήρξε τεράστια διαφορά δύναμης. Η ανάγκη του να εξισορροπηθεί η διαφορά ανέβασε τον πήχυ της κοινωνικής αντι-βίας και επηρέασε τις επιλογές στα ρεπερτόρια δράσης.

Οι della Porta και Diani, είχαν σημειώσει, ότι το σύγχρονο ρεπερτόριο των συλλογικών δράσεων, έχει την τάση να υιοθετεί μορφές δράσης που αντικατοπτρίζουν μια ιδιαίτερη πολιτική λογική. Η προσπάθεια του να επηρεαστούν οι ιθύνοντες, στηρίζεται σε μια επίδειξη δύναμης, είτε ποσοτικά (μαζικά συλλαλητήρια, συλλογές υπογραφών κ.ο.κ.) είτε στην χρήση στρατιωτικής αναλογίας, όπου θα επιβληθεί η μέγιστη ζημιά στον εχθρό με τις ελάχιστες απώλειες¹⁴⁴ (απεργίες, οδοφράγματα, χρήση φωτιάς κλπ).

Μέχρι τα τέλη του 50', οι κινητοποιήσεις στον δρόμο, ήταν περιορισμένες και ειρηνικές κατά κύριο λόγο, φέρνοντας αιτήματα όπως αυτό της αμνηστίας. Μεγαλύτερες μάξεις κόσμου, κινητοποιήθηκαν για το Κυπριακό, κινητοποιούνταν από την ΕΔΑ και την πρωτοβουλία την είχαν

141Contamin Jean-Gabriel, Cardrages et luttes de sens, στο Penser les mouvements sociaux..., όπ.π., σ. 58.

142Della Porta D. - Diani M., όπ.π., σ. 170.

143Σεφεριάδης Σ., Συγκρουσιακή Πολιτική..., όπ.π., σ. 22.

144Della Porta M. - Diani M., όπ.π., σ. 173.

οι κεντρώοι. Οι αστυνομία μπορούσε να τις διαλύσει εύκολα, ενώ ο κόσμος απαντούσε ως τότε καθιστικά με το να τραγουδάει πχ τον εθνικό ύμνο. Το πολύ – πολύ, μερικοί να πετούσαν στους αστυνομικούς πέτρες ή νεράτζια, οι τελευταίοι όμως, είχαν άμεση και αποτελεσματική επέμβαση.¹⁴⁵ Τα παραπάνω βέβαια, θα άλλαζαν σύντομα.

Από την περίοδο του τέλους της δεκαετίας του 50' και των αρχών του 60', μέχρι τα έτη 65' – 66', θα παρατηρηθεί μια δυναμική κλιμάκωση στα ρεπερτόρια δράσης του κινήματος και στις συγκρουσιακές πρακτικές. Φυσικά σε αυτό συνέβαλε η ανανέωση, η ριζοσπαστικοποίηση και η όξυνση της επανστατικής πρακτικής, η οποία όπως είδαμε συνοδεύτηκε και από μια ανάλογη θεωρητική ριζοσπαστικοποίηση (τουλάχιστον στις περισσότερες από τις οργανώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω και όντως μαζί με τις κινηματικές πρακτικές τους, ριζοσπαστικοποιήθηκαν θεωρητικά και σε επίπεδο προγραμματικών θέσεων).

Από τις συγκρούσεις με την αστυνομία ¹⁴⁶ [1960]

Από τις αρχές του 60' λοιπόν και με την άνοδο του εργατικού κινήματος κυρίως, συνέβησαν πολύ μαζικές διαδηλώσεις και καλέστηκαν πολυπληθείς συγκεντρώσεις, σε κλειστούς και σε ανοιχτούς χώρους, όμως επιλέχθηκε και η λογική του να επιτευχθούν πλήγματα στην κυβέρνηση και στα αφεντικά με μαζικές, περιφρουρούμενες και πολυήμερες απεργίες (π.χ. απεργία

145 Κατσαρός Στ., Εγώ ο προβοκάτορας, ο τρομοκράτης, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2008, σ. 32.

146 Μπράτσος Ν., όπ.π., σ. 90.

των Μεταλλωρύχων του Λαυρίου το 1961¹⁴⁷), με καταλήψεις εργασιακών χώρων (π.χ. η κατάληψη της κλωστοϋφαντουργίας του Καρέλα¹⁴⁸ στο Λαύριο¹⁴⁹), με τις εντυπωσιακές μεθόδους των αγωνιστών στον οικοδομικό κλάδο, αλλά και με βίαιες συγκρούσεις στον δρόμο, στήσιμο οδοφραγμάτων, καταστροφές δημόσιας περιουσίας και εμπρησμούς.

Ο Ηλίας Στάβερης, γενικός γραμματέας της ΕΔΑ στους οικοδόμους από το 1962 ως το 1967, λέει για τη συμβολή των οικοδόμων στο εργατικό κίνημα εκείνης της εποχής:

« Το κίνημα το οικοδομικό αναπτύχθηκε πολύ εκείνα τα χρόνια και ήταν ένα φαινόμενο στην ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος. Ήταν μαζικό, μαχητικό, πολιτικοποιημένο, με την αυτονομία του, γκρέμισε το φράγμα της τρομοκρατίας και δημιούργησε μια νέα αγωνιστική παράδοση (...). Η πρώτη μεγάλη μάχη ήταν η 1η Δεκέμβρη 1960. (...) Ήταν μια μάχη ανοιχτή με την αστυνομία, που συνδέθηκε με το ξήλωμα των πεζοδρομίων στο κέντρο της Αθήνας, για ώρες, που έσπασε τα φράγματα της τρομοκρατίας. Έπεισε τους εργαζόμενους της πατρίδας μας, ότι οι αγώνες μπορεί να είναι αποτελεσματικοί, έσπασε τις φοβίες. (...) Αυτή η μάχη ανοίγει την αυλαία μιας νέας εποχής.

(...) Μια μάχη με ξεχωριστή σημασία για τον κλάδο, ήταν το 7ωρο. Πρόκειται για μάχη που αποφασίστηκε από την βάση και όχι από τα πολιτικά όργανα, δεν την αποφάσισε η ΕΔΑ, η οποία δεν είχε και πολύ - πολύ συμφωνήσει, για τον τρόπο που το έθεταν οι οικοδόμοι. Αλλά κάποιο πρωί, οι μπετατζήδες στην πλατεία Δημαρχείου που ήταν η πιάτσα τους, κρέμασαν στο στήθος τους ταμπελάκια που έγραφαν “7 ώρες δουλειά”. (...) Τη μία μέρα δεν τους πήραν στη δουλειά, την δεύτερη το ίδιο, την τρίτη μέρα οι δουλειές έπρεπε να προχωρήσουν και οι εργολάβοι ήταν πια υποχρεωμένοι να πάρουν τους εργάτες που έγραφαν στην ταμπέλα, 7 ώρες δουλειά.

Ξεκίνησαν οι μπετατζήδες, ακολούθησαν οι χτίστες, συνέχισαν οι κονιαστές, το ίδιο και οι ξυλουργοί, οι υδραυλικοί, όλοι ο ένας μετά τον άλλον, φυσικά χωρίς μείωση των αποδοχών.

(...) Το ότι ήταν αγώνας που δεν ξεκίνησε με απόφαση της ΕΔΑ, δείχνει την αυτόνομη παρουσία αυτού του κινήματος. Μπορεί οι οικοδόμοι της ΕΔΑ να συμφώνησαν, αλλά οι μπετατζήδες ήταν αυτοί που το έβαλαν μπροστά.»¹⁵⁰

Εκτός από το παραπάνω παράδειγμα, που αναφορικά με την πρακτική των οικοδόμων περί επταώρου, περιέχει μια μορφή πρωτότυπης διεκδίκησης, ακόμα και κλασσικού τύπου διεκδικήσεις, εμπλουτίστηκαν με νέα στοιχεία και χαρακτηριστικά πάνω στην κατεύθυνση ριζοσπαστικοποίησης του αγώνα. Από την άλλη, επειδή ο αγώνας ήταν ήδη προωθημένος, στο επίπεδο δηλαδή μιας

147 Κατσορίδας Α. Δ., όπ.π., σ. 123.

148 Πρόκειται για μια από τις μεγαλύτερες κλωστοϋφαντουργίες στην Ευρώπη, την Αιγαίον Α.Ε., με εργοστάσια στο Άργος, στο Άστρος Κυνουρίας, στην Βέροια και στο Λαύριο, είχε την έδρα της στον Πειραιά, ενώ ο ιδιοκτήτης της Δ. Καρέλας ήταν και ο πρόεδρος της ομάδας του Εθνικού Πειραιά.

149 Στο ίδιο, σ. 123.

150 Μπράτσος Ν., σσ. 78-94.

αμφίδρομης σχέσης που είχε δημιουργηθεί μεταξύ ριζοσπαστικοποίησης των αγώνων / εμπλουτισμού – ανανέωσης ρεπερτορίων, τα νέα στοιχεία προστέθηκαν στο επίπεδο της προστασίας του αγώνα και της συνέχισης του ως συμπληρωματικά ή αναγκαία χαρακτηριστικά. Σε μια απεργία στου Σκαλιστήρη συμμετείχαν οι οικογένειες των απεργών, βοηθούσαν στην περιφρούρηση και εμποδίζαν την φορτοεκφόρτωση υλικών. Καθώς συνέβαιναν τέτοιου είδους σημαντικές απεργίες (Σκαλιστήρης, Σαλαπάτας, τσιμέντα Τιτάνα), οι συμμετέχοντες και οι αλληλέγγυοι, συνέλεγαν τρόφιμα για τη συντήρηση των οικογενειών, στήνονταν συλλογικές κουζίνες - συσσίτια, ακόμα και μέσα στο Εργατικό Κέντρο ¹⁵¹.

Από την απεργία της 24-25 Μάη 1966 της Π.Ο.Σ. ¹⁵²

Σημαντικές είναι και οι περιγραφές από τις διαδηλώσεις και τις πορείες που πλαισίωναν τις απεργίες και τις πολιτικές – οικονομικές διεκδικήσεις. Μέσα από αυτές, διακρίνουμε επίσης μια επέκταση στη χρήση μέσων, αναφορικά με την ποικιλία των κινηματικών πρακτικών. Διατηρούνταν τα βασικά χαρακτηριστικά, για παράδειγμα το δρομολόγιο της πορείας, χρήση συνθημάτων και πλακάτ, όμως η βάση του κόσμου και πολλές πολιτικές και εργατικές οργανώσεις φλέρταραν ήδη με τις πρακτικές της άμεσης σύγκρουσης με τις δυνάμεις καταστολής. Μέχρι το

151 Μπράτσος Ν., όπ.π., σσ. 148-151, από τη μαρτυρία του Χρήστου Σπυρόπουλου, ο οποίος διετέλεσε και πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Ελευσίνας τις περιόδους από το 64' ως το 67' και μετά την δικτατορία από το 74' ως το 85'.

152 Στη φωτογραφία 93 απεργοί, κατηγορούμενοι στο τριμελές Θεσ/νίκης, γιατί απήργησαν αν και ήταν επιστρατευμένοι. Από Μπράτσος Ν., όπ.π., σ. 117 [ΠΟΣ: Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών]

ξεδίπλωμα των συγκρουσιακών πρακτικών του κινήματος και των οργανώσεων και την κορύφωση συμβάντων άμεσης δράσης και βίας, θα συναντήσουμε ξανά τον άξονα της αμφίδρομης σχέσης μεταξύ ριζοσπαστικοποίησης των διεκδικητικών πρακτικών - στον δρόμο αυτήν την φορά - και του εμπλουτισμού των ρεπερτορίων για την επέκταση, προστασία και συμπλήρωση των ίδιων ριζοσπαστικότερων μεθόδων. Μέσα από τα γεγονότα και τις περιγραφές τους, εντοπίζουμε και έναν άλλον άξονα διαμόρφωσης των επιλεγμένων ρεπερτορίων. Πρόκειται για την διελκυστίνδα, μεταξύ των παραδοσιακών κομμάτων (Ε.Κ. - ΕΔΑ και σχηματισμών σχετικών με αυτά τα κόμματα), που προσπαθούσαν να περιορίσουν την σύγκρουση και επέμεναν στις ήδη δοκιμασμένες πρακτικές δρόμου (οι οποίες αφορούσαν περισσότερο την περάτωση του δρομολογίου της διαδήλωσης και της αμυντικής στάσης) και των οργανώσεων της άκρας αριστεράς και των δικτύων τους, των προωθημένων κομματιών του εργατικού κινήματος και μιας βάσης διαδηλωτών, που δοκίμασαν – σε κάποιες περιπτώσεις και για πρώτη φορά – νέες μεθόδους δράσης και τρόπων διαδήλωσης, κυρίως πάνω στο ζητούμενο ή το αναπόφευκτο της βίαιης εμπλοκής.

Από το φθινόπωρο του 62', ο ανένδοτος κλιμακωνόταν, ενώ υπήρχε κυβερνητική απαγόρευση για συγκεντρώσεις. Στην Ε.Κ, τον ανένδοτο και στις συγκεντρώσεις, συμπαραστέκεται πρακτικά η ΕΔΑ. Πραγματοποιείται παρ' όλα αυτά συγκέντρωση της Ε.Κ., στις 22 Νοεμβρίου του 62' στην πλ. Κλαυθμώνος, η οποία αδειοδοτείται από την κυβέρνηση. Η αστυνομία πανταχού παρούσα, δεν επεμβαίνει, "ενώ οργανωμένες ομάδες της ΕΔΑ μεριμνούν για τη ματαίωση προκλήσεων".¹⁵³

Στο παρόν κείμενο έχει ήδη αναφερθεί και υπάρχουν παραπομπές για το ανασταλτικό του χαρακτήρα του μηχανισμού της ΕΔΑ ως προς τη θέληση της βάσης για σύγκρουση. Μια από τις πρώτες φορές που αμφισβητήθηκε αυτό πρακτικά, συμβαίνει τον Δεκέμβρη του 59' σε μια απεργία των οικοδόμων και την περιγράφει Ο Κατσαρός ως εξής:

« Με τα μεγάφωνα κτλ : "φεύγουμε συνάδερφοι, ο αγώνας συνεχίζεται, φεύγουμε να συναντηθούμε να ετοιμαστούμε για άλλον αγώνα". Ωστόσο ο κόσμος δεν έφευγε και ήταν η πρώτη φορά που έπεσε ξύλο. Δεν θυμάμαι τους αριθμούς καλά. Πρέπει να ήταν πάνω από 150 οι οικοδόμοι που πήγαν στο νοσοκομείο και άλλοι τόσοι οι αστυφύλακες..."¹⁵⁴.

Προσθέτει από την δική του οπτική, ο Λάδης, για τα γεγονότα των Ιουλιανών :

« Ένα ορμητικό ποτάμι έφτανε κάθε βράδυ έξω από τη Βουλή, όπου οι "κυβερνήσεις του βασιλιά" προσπαθούσαν να πάρουν την πλειοψηφία, έστω και με μια ψήφο (...). Στις πλατείες, στα στενά ξανάρχιαν οι μάχες. Η Αθήνα ήταν μια πόλη σε "κατάσταση πολιορκίας" (...) Αυτή τη φορά τα συνθήματα βγαίνουν αυθόρμητα από το στόμα απλών ανθρώπων, δε βγαίνουν από τα γραφεία των

¹⁵³ Τρίκκας Τ., όπ.π., σ. 926.

¹⁵⁴ Κατσαρός Στ., εισήγηση στην εκδήλωση της κατάληψης ΠΙΚΠΑ..., όπ.π.

κομμάτων κι όσα βγαίνουν είναι άνοστα ή δειλά, ο κόσμος τα αγνοεί, λέει μονάχα τα δικά του. (...) Ο κόσμος θέλει να πάει προς το παλάτι, οι ηγέτες της Αριστεράς τον κρατάνε με χίλια ζόρια. Ο κόσμος θέλει να πάει μέχρις εκεί, οι ηγέτες της αριστεράς, ιδροκοπώντας τον σταματάνε. (...) Ο κόσμος αρχίζει να μην ακούει πια τους ηγέτες του... ».¹⁵⁵

Η σύγκρουση στο δρόμο ως γεγονός και πρακτική θα κορυφωθεί στα Ιουλιανά. Στις 17 Ιουλίου, στη συγκέντρωση στο Παναθηναϊκό Στάδιο, ο κόσμος ανυπομονούσε να κατέβει στο δρόμο, παρά την κλήση από τα μεγάφωνα πως δεν θα ακολουθήσει πορεία. Έξω από το γήπεδο, οι “έφοροι τάξης” δεν κατάφεραν να συγκρατήσουν το πλήθος, υπό το βάρος της φυσικής και ψυχολογικής πίεσης, ενώ πολλοί από αυτούς ακολούθησαν τον κόσμο και «το “πεζοδρόμιο” κυριάρχησε στους δρόμους της Αθήνας»¹⁵⁶. Στις 21/7, οι αστυνομικοί δεν κατάφεραν να συγκρατήσουν τους διαδηλωτές και σύντομα ανέλαβαν οι αύρες και το πλήθος σκορπίζεται από εκτεταμένη χρήση δακρυγόνων. Από τον κόσμο που δεν σκόρπισε αμέσως, σχηματίστηκαν μικρές ομάδες οι οποίες άναψαν φωτιές, έστησαν οδοφράγματα και ξεκίνησαν να πετούν στους αστυνομικούς πέτρες. Εκείνη τη μέρα θα πέσει νεκρός και ο Σωτήρης Πέτρουλας.¹⁵⁷

Ο Μακρής, είχε απομακρυνθεί από την ΓΣΕΕ, έτσι η Συντονιστική Επιτροπή των “115”, προγραμματίσε από κοινού με την κεντρική διοίκηση της Συνομοσπονδίας, την γενική απεργία της 27ης Ιούλη, μια από τις σημαντικότερες μέρες της “70ήμερης αντίστασης”. Κατά την διάρκεια της διαδήλωσης, ομάδες νεολαίων ακινητοποιήσαν λεωφορεία και έκλεισαν τα μαγαζιά που δεν απεργούσαν. Τα στελέχη της ΕΔΑ και οι “έφοροι τάξης” δεν κατάφεραν να το αποτρέψουν αυτό, όπως και το να μην κατευθυνθεί η πορεία στη Βουλή. Για άλλη μια φορά το “πεζοδρόμιο” επικράτησε, ενώ στον δρόμο για το Σύνταγμα τραγουδήθηκε το “Πότε θα κάνει ξαστεριά” παραλλαγμένο ως: “θα κατεβώ στ’ ανάκτορα, στη στράτα του Ηρώδη, για να σκοτώσω Γερμανούς και Έλληνες προδότες”.

Τον Αύγουστο και μετά την “εντολή σχηματισμού” στον Τσιριμώκο, ακολουθούν οι συγκεντρώσεις της 19ης και 20ης Αυγούστου. Η αστυνομία δεν ολιγωρεί όπως άλλες φορές και κάνει επίδειξη δύναμης παρεμβαίνοντας βίαια και αμείλικτα. Η μόνη απάντηση ήταν ρίψεις μολότοφ. Από εκεί και πέρα ο μηχανισμός καταστολής, ξεκινάει να δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει την κατάσταση και οι κομματικοί μηχανισμοί να “συμμαζέψουν τον κόσμο”. Στις 20 Αυγούστου, η αστυνομία κατεβάζει τις αύρες και πυροσβεστικές αντλίες, ενώ κάνει και χρήση δακρυγόνων. Ομάδες απαντούν με μολότοφ και πάλι, μπαίνουν φωτιές, στήνονται οδοφράγματα και καίγονται πυροσβεστικές αντλίες, ενώ το πλήθος που πλησιάζει την Αμαλίας ξεκινάει πετροπόλεμο. Ήταν

¹⁵⁵ Λάδης Φώντας, ό.π., σσ. 202 – 203.

¹⁵⁶ Κατσαρός Στ., ό.π., σσ. 52-53.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 55.

ξεκάθαρο πως ο κόσμος είχε αποφασίσει να περάσει στην άμεση σύγκρουση, η οποία κράτησε μέχρι τις 3 τη νύχτα. Οι εφημερίδες της Αριστεράς μίλησαν για “προβοκάτορες με καρό πουκάμισα” και χαφιέδες.¹⁵⁸ Τέτοιου είδους κατηγορίες, η ύπαρξη πραγματικών χαφιέδων, η αστυνομική καταστολή και ο στιγματισμός, οδηγούν τον κόσμο να καλύπτει τα πρόσωπά του με μαντίλια:

« Ο μηχανισμός της ΕΔΑ σκύλιαζε στη θέα αυτών των νέων με τα μαντίλια στα πρόσωπα. Τους αποκαλούσε κουκουλοφόρους, θέλοντας να τους παρομοιάσει με τους κουκουλοφόρους προδότες της Κατοχής. Ωστόσο, παρά τις συκοφαντίες αυτές, τα πρόσωπα με τα μαντίλια γίνονταν διαρκώς περισσότερα. »

Οι μικρότερες οργανώσεις, παρέμεναν απομονωμένες, έτσι η συνεργασία και ο συντονισμός μετεξύ τους και στην πράξη, ήταν αναγκαίος και είχε σαν στόχο το στήσιμο και την υπεράσπιση των οδοφραγμάτων:

« Για το σκοπό αυτό η χρήση οδοφραγμάτων θα έπρεπε να είναι μετρημένη και στην κατάλληλη στιγμή. Η άκαιρη χρήση τους είχε προκαλέσει πανικό στο πλήθος αντί να του δώσει θάρρος. »

Γενικά το κίνημα βρισκόταν ακόμα υπό την “πλειοψηφική επιρροή” της ΕΔΑ. Οι διαφωνούντες και παρεκκλίνοντες, δεν αποχωρούσαν, αλλά δημιουργούσαν φράξιες στο εσωτερικό της.

Μετά από τα παραπάνω γεγονότα, ο Στ. Κατσαρός αναφέρει και μια συνομιλία με κάποιες “επαφές”:

*« Κάποιος πρότεινε να εφοδιαστούμε και με άλλα μέσα εκτός από βενζίνη και μπουκάλια. Η πρόταση αυτή πέρασε εντελώς σιωπηλά. Δεν ακούστηκε καμιά φωνή επιδοκιμασίας ή αποδοκιμασίας. Ήταν όμως σχεδόν κοινό μυστικό ότι αρκετοί από την ομάδα αυτή είχαν εφοδιαστεί ήδη με τέτοια “άλλα μέσα”. »*¹⁵⁹

---

158 βλ. και στα Παρθέματα, τεκμήριο 4, σ. 95-96.

159 Κατσαρός Στ., όπ.π., σσ. 63- 64, 67, 71-74 και από την εισήγηση στην εκδήλωση της κατάληψης ΠΙΚΠΑ, όπ.π.

Κινηματικά δίκτυα και οι “υπερδραστηριες κινηματικές μειοψηφίες”

Πολλές φορές ο λόγος της κυριαρχίας, όταν απειλείται η εξουσία από την οποία πηγάζει ή όταν οι διαμαρτυρίες αυξάνονται καταλαμβάνοντας χώρο στην δημόσια συζήτηση ή γίνονται βίαιες, αναφέρει την δράση ακραίων μειοψηφιών. Υπονοείται, ότι υπάρχει ένα κυρίαρχο ρεύμα κοινωνικό, της δημοκρατίας, της λογικής, του διαλόγου, της νομοταγούς πλειοψηφίας κλπ, ενώ ταυτόχρονα υπάρχουν κάποιες μειοψηφίες (συνήθως σκοτεινές, μυστήριες, σχετικά άορατες) που κάνουν την εμφάνιση τους με σκοπό την διασάλευση της τάξης ή της προβοκάτσιας. Δεν αναφερόμαστε σε τέτοιου είδους μειοψηφίες.

Σε διάφορα είδη κοινωνικών κινημάτων, ειδικότερα όταν αυτά περνούν από συγκρουσιακές φάσεις ή απλώνονται αρκετά χρονικά, μπορούμε να παρατηρήσουμε ύστερα από ενδελεχή ιστορική έρευνα την ύπαρξη κάποιων μικρών ομάδων, μειοψηφούντων με έντονη δραστηριότητα και δυναμική παρά το μικρό τους μέγεθος και το λιγοστό των ατόμων που συμμετέχουν. Σε ένα τέτοιο κοινωνικό κίνημα, υπάρχουν μία ή περισσότερες ηγεμονικές δυνάμεις που το κατευθύνουν (στο παράδειγμα μας έχουμε δύο, Ε.Κ και ΕΔΑ). Στην προκειμένη περίπτωση, η ΕΔΑ είναι ο κύριος και βασικός εκφραστής της ουσιαστικής αντιπολίτευσης από την αριστερά και αντιμετωπίζει την δεξιά και ως ένα βαθμό και την Ε.Κ (σε όσες χρονικές στιγμές βρέθηκε εκτός των πλαισίων του διμέτρωπου αγώνα). Στο παράδειγμά μας, υπάρχει ένα κομμάτι οργανώσεων που βρίσκεται αντιμέτωπο με την εξουσία, τις κυβερνήσεις και την καταστολή και από την άλλη αντιπολιτεύεται στο εσωτερικό της αριστεράς τον κυρίαρχο ανταγωνιστικό λόγο και την κυρίαρχη διεκδικητική τακτική.

Ειδικά στην τελευταία ενότητα, είναι σημαντικό, να μην παραβλέψουμε τη σημασία και το ρόλο που έπαιξαν, ακόμη και οι πιο μικρές ομάδες ή οργανώσεις, ακόμα και οι πολύ μικροί πολιτικοί σχηματισμοί, που μπορεί να είχαν τη μορφή έστω ενός βασικού πυρήνα ατόμων. Έπαιξαν, τον δικό τους ρόλο, σε μια συγκυρία, όπου φάνηκε εκ των υστέρων, η σπουδαιότητα της όρεξης για πολιτική δουλειά, η αφοσίωση και η διαθεσιμότητα των κάθε φορά συλλογικών και ατομικών υποκειμένων, κάποιες φορές ο δυσανάλογος όγκος φυλλαδίων, εφημερίδων, δελτίων που μοιράζονταν τυπογραφημένα όπως - όπως και από χέρι σε χέρι. Οι διαδρομές της πληροφορίας, από πρακτικά ζητήματα της οργάνωσης στον δρόμο, μέχρι την ενημέρωση – που ειδικά εκείνη την εποχή ήταν πολυτέλεια – για τις διεθνείς εξελίξεις, είναι αρκετά εντυπωσιακές. Πολύ σωστά και εύγλωττα αντικατοπτρίζεται αυτό, στο παρακάτω χωρίο ενός πρόσφατου κειμένου, που αναφέρεται ακόμα και στο ρόλο της « παρέας ».

Εντέλει κάποιες φορές, είναι αυτοί οι σχηματισμοί που μπορεί να διαφεύγουν της προσοχής· από τη μία δεν παύουν να υπάρχουν, από την άλλη, ανάλογα με τη συγκυρία και τις ιστορικές συνθήκες, μπορούν να κάνουν την διαφορά. Αναφέρεται εδώ ως παράδειγμα, το χωρίο μιας μπροσούρας, όπου με πολύ απλό τρόπο τονίζεται η σημασία μικρών σχηματισμών, ακόμη δηλαδή και της προσωπικής παρέας:

« Η παρέα είναι μια παροδική συσχέτιση ανθρώπων χωρίς γραφεία, αρχεία και εφημερίδες γι' αυτό και είναι καταδικασμένη να χάνεται στην ανωνυμία της ιστορίας –όπως άλλωστε και όλες οι άλλες «άτυπες» μορφές οργάνωσης του προλεταριάτου. Γι' αυτό και είναι πολύ δύσκολο να μάθουμε με λεπτομέρειες την ακριβή έκταση της δράσης των ανθρώπων που ήταν οργανωμένοι με αυτόν τον τρόπο. Όμως, περιδιαβαίνοντας όλα τα χρόνια από το '65 μέχρι και το '77, αλλά και αργότερα, βλέπουμε αυτούς τους ανθρώπους να εμφανίζονται συχνά-πυκνά με διάφορες αφορμές: πότε σαν ομάδα «προβοκατόρων» –που ήδη στα Ιουλιανά του '65 κάνει άνω κάτω την Αθήνα, παρ' όλες τις φιλότιμες προσπάθειες των στελεχών της ΕΔΑ, που θα προσπαθήσουν να καταστείλουν κάθε άγρια συμπεριφορά–, πότε σαν ανώνυμος προπαγανδιστής συνθημάτων κατά της χούντας ή και εκτελεστής δυναμικών ενεργειών για τις οποίες ποτέ δεν θα αναληφθεί η ευθύνη, πότε σαν αιφνίδια παρουσία σε μια διαδήλωση, όπως τον Νοέμβρη του '73 όπου οι εργάτες βγαίνουν από τα καφενεία της Ομόνοιας κατά ομάδες και αναλαμβάνουν δράση, πότε σαν πρωταίτιοι ενός τσαμπουκά με τις δυνάμεις της τάξης ή με διάφορες αφορμές καθ' όλη την περίοδο μετά την χούντα και τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80. Αυτές οι παρέες που δημιουργούνται κάτω απ' τις πιο αντίξοες, φαινομενικά, συνθήκες θα αποτελέσουν τον κορμό των οργανωτικών μορφωμάτων που θα δημιουργηθούν εκείνη την εποχή και θα παίξουν πρωτεύοντα ρόλο στον ταξικό ανταγωνισμό κατά την διάρκεια της χούντας και μετά. » ¹⁶⁰

Συμπληρώνω εδώ, αυτό που επαναλαμβάνεται και στο κείμενο, πως ήδη πριν την χούντα, αυτός ο κορμός οργανωτικών μορφωμάτων, είχε σημαντικό ρόλο στον ταξικό ανταγωνισμό.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων που συμμετέχουν σε μικρές ομάδες, και οι προσωπικές σχέσεις που χτίζονται, μεταξύ αυτών των ομάδων, ενισχύουν τη συνοχή αυτών των δικτύων, διευκολύνουν την εμπλοκή στη συλλογική δράση, αλλά συνεισφέρουν επίσης στην χρονική διάρκεια και στον ιδιαίτερο χαρακτήρα που παίρνει αυτός ο συντονισμός δράσεων¹⁶¹.

---

160 Miette, Το προλεταριακό κίνημα των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης - το “κοινωνικό” και το “πολιτικό”: η ελληνική εκδοχή, Αθήνα 2010, σ. 8.

161 Della Porta D. - Diani M., Κοινωνικά κινήματα – μια εισαγωγή, επιμ. Σεφεριάδης Σ., εκδ. Κριτική, Αθήνα 2010, σ. 214.

Το ότι τα δίκτυα ανοίγουν τον δρόμο και σε έναν άλλον κρίσιμο τομέα των κινημάτων, αυτόν της στρατολόγησης, αλλά και της υποστήριξης για συλλογικές δράσεις, έδωσε τη δυνατότητα στους μελετητές, να ανακαλύπτουν τις υποδώριες γεφυρώσεις αιτίων, καταστάσεων και αποτελεσμάτων, ώστε να αμφισβητηθούν απόψεις που ήθελαν την διαμαρτυρία ή την πολιτισμικά εναλλακτική συμπεριφορά αποκλίνουσες. Παράδειγμα, η αντιμετώπιση από τον McAdam της ατομικής εμπλοκής στα κοινωνικά κινήματα, «ως αποτέλεσμα ενός μείγματος προσωπικής παθολογίας και κοινωνικής αποδιοργάνωσης»¹⁶².

Επιπλέον, η συμμετοχή σε σωματειακές οργανώσεις και μικρές ομάδες, διευκολύνει την κινηματική κοινωνικοποίηση των ανθρώπων, φέρνει κοντά ανθρώπους που έχουν την επιθυμία για δράση, με αυτούς που έχουν τις δεξιότητες ή την εμπειρία να το κάνουν. Βιωμένα συναισθήματα ηθικής πίεσης από τον δρώντα, ως προς αυτόν που απέχει, μπορεί να ενεργοποιήσει τον τελευταίο για την διεκδίκηση κάποιου στόχου.¹⁶³ Επιπλέον, οι δικτυακοί δεσμοί, ανεβάζουν το επίπεδο εγρήγορσης και προετοιμασίας, ώστε να αντιμετωπιστούν επείγουσες ανάγκες και απειλές, να μεγιστοποιηθεί η προσαρμοστικότητα, να επιτραπεί η κλιμάκωση της δράσης κατά το δοκούν και να προωθηθούν καινοτομίες.¹⁶⁴

Μια ακόμα ιδιομορφία του συγκρουσιακού κινήματος του 60', είναι η συνύπαρξη κινηματικού μοντέλου, με κόμματα που συσπείρωναν μεγάλο μέρος κόσμου (εκλογικά αλλά και στο δρόμο) και σχήματος κινηματικών δικτύων. Ταυτόχρονη ύπαρξη παραδοσιακών πολιτικών οργανώσεων και “εκλεκτικών ομάδων”¹⁶⁵. Ακόμα και η ύπαρξη δικτυακών οργανώσεων είναι υβριδική στο εσωτερικό της για τα παραδείγματά μας, καθώς πολλές φορές συμβαίνει εναλλάξ, όπου συνδυάζεται η κάθετη ενσωμάτωση, όπως σε κλασσικές τυπικές οργανώσεις - μιας και έχουμε να κάνουμε με κομματίδια - με οριζόντια ενσωμάτωση, με ανεξαρτησία συνιστωσών (οι οποίες μπορεί να είναι και ατομικές), με ευελιξία στόχων και στρατηγικών.¹⁶⁶

Ένα δεύτερο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, είναι οι πολλαπλές εντάξεις. Αυτές, είχαν ξεχωριστό ρόλο στην ενσωμάτωση διάφορων χώρων του κινήματος. Το να ανήκει κανείς στις ίδιες κινηματικές οργανώσεις (όπως και γενικότερα σε οργανώσεις άλλου τύπου) διευκολύνει τις προσωπικές επαφές και την ανάπτυξη άτυπων δικτύων, τα οποία με τη σειρά τους ενθαρρύνουν την ατομική συμμετοχή και την κινητοποίηση πόρων. Οι πολλαπλές εντάξεις είναι σημαντικές, όσο και τα διαπροσωπικά δίκτυα για την κινηματική δραστηριότητα: διευκολύνουν την ταχύτητα πληροφόρησης και της λήψης αποφάσεων. Τα άτομα που εργάζονται σε πολλές οργανώσεις

---

162 Στο ίδιο, σ. 219.

163 Στο ίδιο, σ. 220.

164 Στο ίδιο, σ. 283.

165 Αυτοργανωμένες και αυτοδιοικούμενες ομάδες που βασίζονται σε κοινότητα αξιών και ενδιαφερόντων.

166 Στο ίδιο, σ. 281.

διευκολύνουν την ανάπτυξη συναντίληψης για τις συγκρούσεις και συμβάλλουν στην ανάπτυξη αμοιβαίας εμπιστοσύνης¹⁶⁷.

Στην δεκαετία του 60', οι πολλαπλές εντάξεις δεν είχαν να κάνουν μόνο με τα διαφορετικού περιεχομένου μικροκινήματα που δημιουργήθηκαν, πχ εργατικά, φοιτητικά, Κύπρος, εκλογικό πραξικόπημα κλπ, αλλά και με τα επιμέρους κόμματα, οργανώσεις, επιτροπές. Για παράδειγμα, μπορούσε κάποιος να είναι μέλος του ΚΔΚΕ, να παρεμβαίνει σε επιτροπές ελεγχόμενες από την ΕΔΑ, αλλά και να συμμετέχει στις "115"· να είναι μέλος της ΕΔΑ, συνδικαλιστής των "115", αλλά εκτός γραμμής κόμματος όταν εμπλέκεται στις συγκρούσεις στα Ιουλιανά και υπερασπίζεται το πρώτο οδόφραγμα της παρέας του· μέλος της ΔΝΛ, φραξιονιστής εντός ΕΔΑ, συγγραφέας άρθρων περιοδικού αριστερά της ΕΔΑ, φοιτητής και πρωτοστάτης σε πορεία εργατικής απεργίας. Τα παραδείγματα ατομικά και συλλογικά είναι αρκετά και σε πολλούς πιθανούς συνδυασμούς, κάτι που κάνει την καταγραφή και την ερμηνεία ακόμα δυσκολότερη.

Σε αντίστοιξη με τις δύο παραπάνω παραγράφους, αξίζει να σημειωθεί πως ανάμεσα στις διάφορες οργανώσεις, ομάδες κλπ, υπήρχε έντονος ανταγωνισμός, καθώς συναγωνίζονταν λίγο πολύ μέσω κυρίως του εργατικού κινήματος, για έναν γενικότερο εκδημοκρατισμό, ενώ απευθύνονταν σε ένα ευρύ κοινό. Δεύτερον, σχετίζονταν με πολλαπλές διασπάσεις. Υπήρχε παλαιότερος εντονότερος ανταγωνισμός ο οποίος ήταν στιγματισμένος από αίμα, δολοφονίες, εσωτερικές διώξεις, διαφορετική στάση στον κατοχή και στον εμφύλιο (σε ειδικά γεγονότα δηλαδή, όπου οι αποφάσεις διαμόρφωσαν τον ελλαδικό χώρο και τον πληθυσμό του συνολικά). Τέταρτον ανταγωνίζονταν στην ορθοδοξία κοινού δόγματος και πέμπτον, ανταγωνίζονταν στο επίπεδο της επαναστατικής πράξης, της δράσης δηλαδή που θα πλαισιώσει μια υπερεπεναστατική ιδεολογική θέση ή που θα επιδείξει επαναστατική ισχύ και ετοιμότητα.

Αυτά τα δίκτυα, που είχαν μεν χαλαρή δομή και ταλανίζονταν από εσωτερικές έριδες, άντεξαν το πέρασμα του χρόνου, την καταστολή και τις διώξεις και κάμποσα από αυτά υπήρχαν λίγο πολύ κατά την διάρκεια της δικτατορίας καθώς και μετά την επιβολή της. Σημαντικά ήταν και τα αποτελέσματα – επιρροές τους, ως παραδείγματα για μετέπειτα εγχειρήματα.

Τέλος για την αλληλεγγύη, μεταξύ δικτύων – όποτε αυτή εκδηλώθηκε, προσθέτουμε πως πολλές μορφές διαμαρτυρίας ασκούν βαθιές επιδράσεις στο ομαδικό πνεύμα των συμμετεχόντων. Με την διαμαρτυρία δημιουργείται και η αίσθηση συλλογικής ταυτότητας που είναι προϋπόθεση για την επίτευξη κοινού σκοπού. Στόχος εκτός από την επιρροή, είναι η αύξηση των συμμετεχόντων ακτιβιστών, αλλά και η ανάπτυξη των αλληλέγγυων δεσμών μεταξύ τους· η αλληλεγγύη αναπτύσσεται μέσα από τις δυσκολίες της διαμαρτυρίας: στο πεζοδρόμιο, στο οδόφραγμα και

---

167 Στο ίδιο, σσ. 233 – 237.

αλλού¹⁶⁸. Είναι αυτό που είχε συνοψίσει ο Albert Camus στον Επαναστατημένο Άνθρωπο, ότι “η αλληλεγγύη των ανθρώπων βασίζεται στην κίνηση προς την εξέγερση”.

“Υπερδραστήριες μειοψηφίες” ή “μειονοτικές ομάδες κοινωνικής επιρροής”;

Η συζήτηση των θεωριών των κοινωνικών κινημάτων, πάνω στο θέμα των δικτύων, βοήθησε αρκετά στο παρόν ιστορικό παράδειγμα, αλλά συνολικότερα ως θεωρία δεν βρήκα να συμπεριλαμβάνει αναλυτικότερα τέτοιου είδους φαινόμενα· να ορίζει αυτού του είδους της ομάδες ή του φάσματος των ομάδων και να αναλύει – ερμηνεύει την δράση τους. Από έναν διαφορετικό και αμφιλεγόμενο (ως προς την παλαιότερη αντίληψή του περί διεκδικητικών κινημάτων) κλάδο των κοινωνικών επιστημών, αυτού της Κοινωνικής Ψυχολογίας, βρέθηκε ένα θεωρητικό μοντέλο, του οποίου τα χαρακτηριστικά, μπορεί να μην αντιστοιχούν, αλλά βρίσκονται αρκετά κοντά, με τα αποτελέσματα της ιστορικής έρευνας και μπορούν να δικαιολογήσουν – ερμηνέυσουν την δράση του φάσματος αυτών των αριστερών αντιπολιτευτικών ρευμάτων.

Ο Serge Moscovici, ανέπτυξε την θεωρία του “γενετικού μοντέλου κοινωνικής επιρροής”, αυτού που αντιτίθεται στο παλαιότερο “λειτουργικό” της κοινωνιοψυχολογίας. Το γενετικό μοντέλο, ασχολείται με τις λεγόμενες “μειονοτικές ομάδες κοινωνικής επιρροής”¹⁶⁹, οι οποίες εναντιώνονται στην επιρροή που προέρχεται “από τα πάνω”, την κυρίαρχη ιδεολογία και του status quo που έχει θέσει η εξουσία. Αυτές οι ομάδες, διακρίνονται από το αντίθετό τους, την πλειονότητα, γιατί δεν συμμετέχουν στους κοινωνικούς κανόνες που η τελευταία έχει θέσει. Ξεχωριστό κομμάτι τους, είναι οι αντινομιστικές μειονοτικές ομάδες, που έχουν σκοπό την αναδιοργάνωση της υφιστάμενης κατάστασης και πολλές φορές τις συναντάμε ιστορικά, ως εργατικές οργανώσεις, ανορθόδοξα ρεύματα σκέψης, κινήματα διαμρτυρίας.

---

168 Στο ίδιο, σ. 312.

169 Τα χαρακτηριστικά του γενετικού μοντέλου και η κοινωνιοψυχολογική ανάλυση των χαρακτηριστικών των μειονοτικών ομάδων επιρροής, αντλήθηκαν από: Ματθαίου Λεωνίδας, *Μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, πτυχιακή εργασία, τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2000, σσ. 14 – 36 και Σακελλαρίου Αλέξανδρος, *17 Νοέμβρη: η οργάνωση, μια μελέτη για την τρομοκρατία, την ταυτότητα και την επιρροή της*, Διπλωματική Εργασία, ΠΜΣ Κοινωνικός Αποκλεισμός – Μειονότητες – Φύλο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2003, σσ. 24 – 26, οι οποίοι αναφέρθηκαν σε: Μαντόγλου Α., *Κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες, μειονοτική επιρροή και αντιστάσεις στην επιρροή των μειονοτήτων*, πανεπιστημιακές σημειώσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1999, σσ. 41 - 49· Moscovici S., *Καινοτομία και μειονοτική επιρροή*, 1985 στο Παπαστάμου Στ., *Η κοινωνική επιρροή...*, σσ. 255 – 315· Παπαστάμου Σ., *Η κοινωνική επιρροή*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ. 14· Παπαστάμου Σ. - Μιούνι Γκ., *Μειονότητες και εξουσία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σσ. 24-26, 49, 66-79, 83-85, 274-275.

Ο δέκτης επιρροής, ένας δεδομένος πληθυσμός για παράδειγμα, αναγνωρίζει τον τρόπο συμπεριφοράς των μειονοτικών ομάδων από το επίπεδο συνείδησης στο εσωτερικό της ομάδας και των εξωτερικών σημάτων που εκπέμπει, αν τα σήματα αυτά είναι αναγνωρίσιμα από την σταθερότητα και συστηματικότητα εκπομπής τους και αν η συμπεριφορά ανταποκρίνεται σε αυτήν τη σήμανση.

Ο Moscovici, θέτει πέντε τρόπους συμπεριφοράς των μειονοτικών ομάδων επιρροής: την επένδυση, κατά πόσο η προσήλωση στις θέσεις της ομάδας υπερσχύει του κόστους [καταστολής], την αυτονομία: τον αυτοκαθορισμό της ομάδας, γ) τη σταθερότητα: συνέπεια και συνοχή γύρω από την υπεράσπιση των θέσεων της ομάδας. Αυτή χωρίζεται στην εσωτερική συνάντηση ως προς τις θέσεις και στην επανάληψη του μοτίβου θέσεων στο χώρο και το χρόνο δ) την ακαμψία: το αδιάλλακτο μπλοκάρισμα της διαπραγμάτευσης. Αυτό βέβαια μπορεί να λειτουργήσει και αντίστροφα κάνοντας την ομάδα να φαίνεται δογματική ως προς τον δέκτη επιρροής και ε) την αμεροληψία/ισότητα: την ελαστική εκδοχή της σταθερότητας, μέσω της διαλεκτικής σχέσης που μπορεί να αναπτυχθεί με τον δέκτη επιρροής.

Οι μειονοτικές ομάδες επιρροής, βρίσκονται απέναντι στην πλειονότητα, η οποία επιδιώκει την κοινωνική συνοχή/ομοιογένεια, την πειθαρχηση και την κανονικότητα και επιδιώκουν τη σύγκρουση, καταλύουν την κοινωνική συνάντηση και δημιουργούν ρωγμές στην ομαλή λειτουργία του υφιστάμενου καθεστώτος. Σημαντικό χαρακτηριστικό αυτών των ομάδων, είναι η καινοτομία, η οποία συμβάλει και αυτή στην διεύρυνση της σύγκρουσης. Με την καινοτομία, γίνονται προσπάθειες για την εισήγηση νέων ιδεών, τρόπων σκέψης και συμπεριφορών. Είναι αυτό που θα λέγαμε σε άλλη περίπτωση, ανανέωση των κινηματικών ρεπερτορίων, των βεστιαρίων των διεκδικητικών και συγκρουσιακών κινημάτων, νέων μορφών συγκρουσιακής δράσης κ.α.

Βάσει των παραπάνω, η πρόκληση σύγκρουσης, αυξάνει τις κοινωνικές εντάσεις, απειλή το προνόμιο βίας της πλειονότητας και τέλος γίνεται παραδειγματική, ως προς το εύθραστο της ισχύος της πλειονότητας.

Οι μελέτες των Mugny και Παπαστάμου, εξελίσσουν το θεωρητικό μοντέλο του Moscovici, στο “τριαδικό μοντέλο μειονοτικής επιρροής”, όπου πλέον οι πόλοι αλληλεπίδρασης είναι τρεις: πλειονότητα/εξουσία, μειονότητες, πληθυσμός/δέκτης επιρροών.

Το ιστορικό παράδειγμα της παρούσας εργασίας, παρουσιάζει άλλη μια ιδιομορφία που εντείνει τη συνθετότητα του, ως παράδειγμα και φαινόμενο. Έτσι δεν μπορεί να καλυφτεί εξ' ολοκλήρου, ούτε από αυτήν την “ομπρέλα” θεωρητικών μοντέλων. Αναφέρομαι στο ότι, ακόμα και να δεχτούμε ότι πολλά από τα χαρακτηριστικά των “μειονοτικών ομάδων επιρροής”, ανταποκρίνονται στην εμφάνιση και δράση των “υπερδραστήριων κινηματικών μειοψηφιών”, οι

πόλοι αλληλεπίδρασης στον ελλαδικό χώρο του 60', είναι περισσότεροι: υπάρχει η λεγόμενη πλειονότητα, το κράτος και η κυβέρνηση, το παρακράτος, η ηγεμονική αντιπολίτευση (Ε.Κ), η ηγεμονική αντιπολίτευση του χώρου της αριστεράς (ΕΔΑ), το φάσμα των αντιπολιτευτικών αριστερών και ακροαριστερών οργανώσεων και ο πληθυσμός (ως δέκτης επιρροής, ο οποίος δεν πρέπει να ξεχνάμε πως, έχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του βιώματος του εμφύλιου).

“Αυθόρμητο κίνημα” και συνειδητή διεύθυνση

Όπως, είχε σημειωθεί στην εισαγωγή, η πρόκληση του παρόντος κειμένου, ήταν μεταξύ άλλων και η αμφισβήτηση μέρους των μέχρι τώρα κυρίαρχων αφηγήσεων, όπου αναφορικά με το εργατικό και συγκρουσιακό κίνημα της δεκαετίας του 60', απουσίαζαν τα υποκείμενα (ατομικά και συλλογικά) τα οποία επικαλύπτονταν μέσα σε μια αφήγηση περί “αυθόρμητου ξεσπάσματος”, μαζικών λαϊκών δράσεων κλπ. Εδώ, ο κυριάρχος χαρακτήρας αυτού του κοινωνικού κινήματος, ήταν απρόσωπος, άυλος, ομοιογενής.

Παραδείγματα τέτοιου τύπου εξηγήσεων υπάρχουν για διάφορους λόγους. Πρώτα και κύρια γιατί πολύ απλά μια μελέτη μπορεί να φτάσει στα όρια της εκ των πραγμάτων και να αφήσει τα ερωτήματα στο τέλος της, για τις μελέτες που θα ακολουθήσουν. Για φορείς και υποκείμενα, που δεν είχαν τόσο σημαντική συνεισφορά, είναι βολικό επίσης να ισχυριστούν, πως στα γεγονότα από τα οποία απήχαν, κυρίαρχες ήταν οι αυθόρμητες δράσεις και πρωτοβουλίες, έτσι ώστε να μην φανούν τα όρια της συμμετοχής τους. Για τους χώρους που είχαν ενεργή συμμετοχή στην διαμόρφωση των συγκρουσιακών κινηματικών καταστάσεων, υποθέτουμε πως είτε δεν αυτοπροβάλλονται για να δείξουν πως όταν ο λαός παίρνει την πρωτοβουλία εκείνοι αποτραβιούνται, είτε δεν είχαν συνείδηση της σημασίας αυτού που συνέβαινε. ώστε να μην αφήσουν ίχνη. Έχοντας τα παραπάνω υπ' όψιν, ένας ερευνητής μπορεί να είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικός ως προς το αληθές της “αυθόρμητης δράσης”, σαν ιστορική εξήγηση και ερμηνεία.

Από την άλλη, στην Ιστορία, οι αναφορές στον αυθορμητισμό, παραπέμπουν και σε μηχανιστικές ερμηνείες. Μπορεί βεβαίως να σημειωθεί, πως αυτά οι “αυθόρμητες” συμπεριφορές των μαζών, διαμορφώνονται μέσα από την εμπειρία, την “κοινή λογική” (“την παραδοσιακή αντίληψη του κόσμου”), το ένστικτο (το οποίο μπορεί να ειπωθεί και ως ένα “πρωταρχικό και στοιχειώδες ιστορικό απόκτημα”). Όμως σε ότι αφορά, τα κοινωνικά κινήματα, τις εξεγέρσεις, τα συγκρουσιακά γεγονότα, τις επαναστάσεις και βάσει της ιστορικής θεωρίας, δύσκολα μπορεί να γίνει αποδεκτή η έννοια μιας *ex nihilo* δημιουργίας, με την οποία είχε ασχοληθεί και εξηγήσει και ο Καστοριάδης. Οι “αυθόρμητες” συμπεριφορές των μαζών, οφείλονται και σε μια “συστηματική διαπαιδαγωγική δραστηριότητα, εκ μέρους μιας διευθύνουσας ομάδας, ήδη συνειδητής”.¹⁷⁰

---

170 Γκράμσι Αντόνιο, *Παρελθόν και παρόν*, μτφρ. Αθανασίου Θανάσης, εκδ, Στοχαστής, Αθήνα 1974, σσ. 25 – 26.

Συμπληρώνει ο Στ. Κατσαρός σε μια ομιλία του πως: « εκείνο που έχει σημασία, που νομίζω είναι διαχρονικό και πάντοτε (και σήμερα και αύριο) θα έχει σημασία είναι η σχέση του αυθόρμητου γίνεσθαι και της επέμβασης κάποιων συνειδητών κομματιών, πέστε τους “πρωτοπορία”, πέστε τους “μάζωξη”, πέστε τους όπως θέλετε...».¹⁷¹

Το ότι σε ένα “αυθόρμητο” κίνημα, υπάρχει ένα πρωτογενές στοιχείο συνειδητής κατεύθυνσης, πειθαρχίας, παρέμβασης, μπορεί να εξηγηθεί με έμμεσο τρόπο, από το ότι υπάρχουν ρεύματα και ομάδες που υποστηρίζουν το “αυθόρμητο” ως μέθοδο. Συμβαίνει επίσης, τα στοιχεία μιας “συνειδητής διεύθυνσης”, να μην έχουν ελεγχθεί επαρκώς ή να έχουν επίτηδες επισκιαστεί, ή να μην έχουν αφήσει επιβεβαιώσιμα ντοκουμέντα. Είναι χαρακτηριστικό πως τα “αυθόρμητα” κινήματα συμβαίνουν συνήθως, όταν αναφερόμαστε στην “ιστορία των κατώτερων τάξεων”, που είτε δεν είχαν συνείδηση της σημασίας της ιστορίας τους, είτε ηττήθηκαν¹⁷².

Ο υποβιβασμός των “αυθόρμητων” κινήματων με τον αποκλεισμό τους από την ιστορική αφήγηση, η περιφρόνηση τους που προκύπτει από την άρνηση ύπαρξης μιας “συνειδητής διεύθυνσης”, είναι αρκετά προβληματική. Ο Γκραμσι , το εξηγεί αυτό με μια υπόθεση (έστω απλουστευτική):

« ...μια κρίση για παράδειγμα, δημιουργεί δυσaréσκεια στις κατώτερες τάξεις και στα αυθόρμητα κινήματα της μάζας από το ένα μέρος και από το άλλο δημιουργεί συνωμοσίες αντιδραστικών ομάδων, που επωφελούνται από την αντικειμενική αδυναμία της κυβέρνησης, για να αποπειραθούν πραξικοπήματα. Ανάμεσα στους ικανούς λόγους αυτών των πραξικοπημάτων, πρέπει να θέσουμε την άρνηση των υπεύθυνων ομάδων, να προσδώσουν μια συνειδητή διεύθυνση στις αυθόρμητες κινήσεις και να τα μετατρέψουν σε θετικό πολιτικό παράγοντα.»¹⁷³

---

171 Κατσαρός Στ., εισήγηση από την εκδήλωση – συζήτηση της 6ης Φεβρουαρίου 2010 από πρωτοβουλία ατόμων από τις καταλήψεις ΠΙΚΠΑ και Ευαγγελισμός, Ηράκλειο, Νοέμβρης 2010.

172 Γκράμσι Α., όπ.π., σ. 27 – 28.

173 Στο ίδιο, σ. 29.

Μετά τον συγκρουσιακό κύκλο

Οι σκέψεις της Δεξιάς, περιγράφονται χαρακτηριστικά από την Λαμπροπούλου Δ.: «Αυτή η αμφισβήτηση των ορίων, οι επιπτώσεις της οποίας ήταν δύσκολο να προβλεφθούν, προκαλούσε τρόμο στο αστικό κατεστημένο και φόβιζε την παραδοσιακή αριστερά. Για το πρώτο, ο τρόμος και η αποστροφή προς το συνασπισμένο πλήθος συνδεόταν με τον εφιάλτη της εαμικής αντίστασης, περιγραφόταν με το ανάλογο λεξιλόγιο και αποτελούσε μια κατάσταση νοοτροπιακή. “Σιγά σιγά ετοιμάζεται ο κομμουνισμός και για ένα ενδεχόμενο ‘λαϊκών εξεγέρσεων’ στην περικυκλωμένη από τους συνοικισμούς Αθήνα”, έγραφε ο Π. Παπαληγούρας στον Κ. Καραμανλή τον Οκτώβριο του 1964, μετά την επιτυχία της ΕΔΑ στις δημοτικές εκλογές. “Μαύρα προαισθήματα με κατέχουν και, αν και εκ φύσεως δεν είμαι απαισιόδοξος, το κλίμα μου ενθυμίζει ολίγον ’44, ολίγον ’47”, συμπλήρωνε ο Γ. Ράλλης. “Ο πολίτης θα πιστεύει ότι οιοσδήποτε ή το πεζοδρόμιον, επέβαλε την γνώμην έναντι του Στέμματος”, τόνιζε ο Μαρκεζίνης στο Συμβούλιο του Στέμματος το Σεπτέμβριο του 1965.»¹⁷⁴

Από την άλλη, μετά τα Ιουλιανά, το 1966, υπάρχει όπως είδαμε μεγάλος αριθμός καταγεγραμμένων απεργιών, αλλά όχι ιδιαίτερη κινητικότητα στον δρόμο, στις διαδηλώσεις κλπ. Πέραν από τις αιτίες υπαναχώρησης του κινήματος, παρατηρείται μεγάλο φυλορόφημα όλων των οργανώσεων, ενώ παράλληλα ενισχύεται το ρεύμα που είχε ξεκινήσει να δημιουργείται από το 63'-64', αυτό δηλαδή του αυτόνομου και ανένταχτου κόσμου.

Οι αστυνομικοί διαλύουν τα οδοφράγματα των απεργών ¹⁷⁵

¹⁷⁴ Λαμπροπούλου Δ., Ιουλιανά 1965 - Ο λαός στους δρόμους, εφημερίδα Πριν, (17/7/2005)

¹⁷⁵ Α.Σ.Κ.Ι., Αυγή, από το <http://e-oikodomos.blogspot.fr/2011/12/1-1960.html>, πρόσβαση 28-5-2012.

Ο συγκρουσιακός κύκλος της δεκαετίας του 1960, δεν πρόλαβε κάποια ολική ύφεση. Μεταξύ διάφορων ιστορικών παραγόντων για την επιβράδυνση του επαναστατικού κινήματος, ο Κωστής Μοσκόφ, αναγνωρίζει εκτός από τη μηχανιστική λογική της πρωτοποριακής ιδεολογίας, « τον αναγκαίο χρόνο που κυλά δύσκολα ανάμεσα στη στιγμή της "μαζικοποίησης", στην πλατιά κριτική εκλαΐκευση της ιδεολογίας του παρελθόντος, προϋπόθεση της παραγωγής μιας ιδεολογίας » και στη « φυσική κόπωση, πάλι, των "ενδιάμεσων" πλατύτερων κοινωνικών στρωμάτων, συμμάχων της Αλλαγής, όταν η Αλλαγή αυτή προχωράει με μεγάλα βήματα μέσα σε μια ευνοϊκή συγκυρία, αντιπάλων της ή ουδετεροποιημένων όμως απέναντι στην Αλλαγή. Όταν αυτή αργοπορεί μέσα στις δυσκολίες της Ιστορίας... ».¹⁷⁶ Οι διεκδικητές δεν έδειξαν ιδιαίτερα εμφανή φυσική εξάντληση, ούτε επήλθαν « διασπάσεις εξαιτίας της πολικότητας βία – σύμβαση ». Παρατηρείται όμως πως θα μπορούσαν τα αιτήματα να είχαν εξελιχθεί σε πιο ριζοσπαστικά με το να τεθεί το πολιτειακό ενώ προβληματίζει και η « κοινωνική νηνεμία » των μηνών που προηγήθηκαν της δικτατορίας».¹⁷⁷

Τα κόμματα είχαν επαναπαυθεί μπροστά στο ενδεχόμενο πραξικοπήματος, ενδεχόμενο το οποίο δεν αποδέχονταν με διάφορου τύπου επιχειρήματα, μιας και πλησίαζαν εκλογές, πως η Ελλάδα είναι χώρα του ΝΑΤΟ κλπ. Γίνονταν όμως δημόσιες αντιπαραθέσεις, στα σώματα, στις φοιτητικές συνελεύσεις για το αν θα γίνει πραξικόπημα ή εκλογές. Υπήρχαν άνθρωποι, που πίστευαν ότι πλησίαζε ένα πραξικόπημα και προσπαθούσαν να πείσουν την ΕΔΑ και υπήρχε και κόσμος, ο οποίος ήταν διατεθειμένος να παλέψει ακόμα και ένοπλα, μπροστά σε αυτό το ενδεχόμενο.¹⁷⁸ Οι ομάδες και τα άτομα που έθεταν αυτά τα ζητήματα όμως, δεν είχαν τη γνώση και την κουλτούρα, για να οργανώσουν ολοκληρωτικά παράνομους μηχανισμούς. Πίστευαν μάλλον πως για να φτιάξουν αυτούς τους μηχανισμούς και να συγκρουστούν σε επίπεδο στρατιωτικής βίας, έπρεπε να ωριμάσουν πρώτα πολιτικά.¹⁷⁹

Ο Λάδης αναφέρει το εξής για το διάστημα λίγων ημερών πριν τη χούντα:

« Στο κέντρο της Αθήνας, έγιναν εκείνες τις μέρες δύο εκρήξεις βομβών. Ο Υπουργός Δημοσίας Τάξεως, που ανέλαβε προσωπικά τις ανακρίσεις, έκανε βαρυσήμαντες δηλώσεις στους δημοσιογράφους : " Ερρίφθη αφ' υψηλού δέμα μικρών διαστάσεων, περιέχον καψύλιον." »¹⁸⁰

Αν και δεν μπορεί να αποδειχτεί μάλλον, αυτήν την στιγμή, το μέγεθος της σχέσης και η συνάφεια του διεκδικητικού κινήματος με την επιβολή της δικτατορίας, ο συγκρουσιακός κύκλος της δεκαετίας του '60 « κλείνει » οριστικά στις 21/7/1967, με την επιβολή της χούντας των συνταγματαρχών, που βρίσκει εν τέλει το εργατικό - λαϊκό κίνημα απροετοίμαστο.

176 Μοσκόφ Κ., *Η διοργάνωση του επαναστατικού μας ονείρου*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1987, σσ. 104-105.

177 Σεφεριάδης Σ., *Διεκδικητικό κίνημα...*, όπ.π., σσ. 26-27.

178 Τσιγαρίδας Χρ., συνέντευξη στο ντοκιμαντέρ *Οι λαχειοπώλες τ' ουρανού...*, όπ.π.

179 Πισσίας Β., όπ.π.

180 Λάδης Φ., όπ.π., σ. 230.

Όμως τα κινηματικά δίκτυα και οι ομάδες που αναφέρθηκαν, δεν εξαφανίζονται εντελώς. Άτομα και συλλογικότητες εξελίσσονται και μεταλλάσσονται, είτε παρέμειναν στην Ελλάδα, είτε κατέφυγαν στο εξωτερικό κρατώντας δεσμούς και επαφές τις περισσότερες φορές. Την δράση των “υπερδραστήριων κινηματικών μειοψηφιών”, μπορούμε να την εντοπίσουμε και στην εξέγερση του Πολυτεχνείου. Αναφέρει ο Σωφρόνης Παπαδόπουλος: «...Χάρη στην επιθυμία αυτών των τριακοσίων πρακτόρων του Ρουφογάλη [αναφορά στο έντυπο της Πανσπουδαστικής, με αριθμό φύλλου 8], να κρατηθεί το Πολυτεχνείο τις πρώτες μέρες, είχαμε την εξέλιξη που θα έχουμε αργότερα.»¹⁸¹

Ακόμη και μεταπολιτευτικά, εμφανίζεται ένα λαϊκό εργατικό κίνημα που για πρώτη φορά, έχει να κάνει με την αυτόνομη δράση των εργατών σε όλη την Ελλάδα. Σημαντικά χαρακτηριστικά αυτού του κινήματος είναι η δημιουργία από τη βάση του και η αδιαφορία του για την γραφειοκρατία και τον κλασικό συνδικαλισμό.¹⁸²

---

181 Παπαδόπουλος Σ., συνέντευξη στο ντοκιμαντερ *Οι λαχειοπώλες τ' ουρανού...*, όπ.π.

182 Πισιμίσης Λ., συνέντευξη στο ντοκιμαντερ *Οι λαχειοπώλες τ' ουρανού...*, όπ.π.

Συμπεράσματα – Ερωτήματα

Όλες οι μέχρι τώρα αφηγήσεις, έφταναν μέχρι το σημείο της περιγραφής των πολύ σημαντικών γεγονότων της δεκαετίας του 60'. Την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, την απήχηση της αριστεράς, τη ριζοσπαστικοποίηση των συνθημάτων, το πέρασμα στο συγκρουσιακό - διεκδικητικό κίνημα, την ανάλυση της ίδιας δεκαετίας ως ενός - ή και μικρότερων - συγκρουσιακών κύκλων. Το πέρασμα από συντεχνιακά αιτήματα, σε πιο γενικευμένα, πολιτικά, αιτήματα, εκδημοκρατισμού, αλλά και την ριζοσπαστικοποίηση των ίδιων των πρακτικών των ατομικών- συλλογικών υποκειμένων καθ' όλη την διάρκεια των διεκδικήσεων τους. Το εξίσου όμως σημαντικό , ζήτημα, είναι ο τρόπος. Πώς μπορεί να έγινε το πέρασμα από τη μία φάση στην άλλη, πώς ξεκίνησαν να προκρίνονται πιο ριζοσπαστικές λύσεις στην υπόθεση του κινήματος του 60', ποιοι ήταν οι δίαυλοι μέσω των οποίων επικοινωνήθηκαν νέες πιο ριζοσπαστικές θεωρίες και συγκρουσιακές πρακτικές. Λείπουν για παράδειγμα, παρατηρήσεις του τύπου και της σημασίας που κάνει ο Σεφεριάδης, ο οποίος σημειώνει πως κατά την περίοδο των Ιουλιανών «διαρρηγνύονται οι μετεμφυλιακές συμβάσεις των ασφυκτικά ελεγχόμενων συγκεντρώσεων σε κλειστό χώρο και διαμορφώνουν το πλαίσιο της διεκδικητικής τελετουργίας» του δρομολογίου των διαδηλώσεων στο κέντρο της Αθήνας»¹⁸³.

*Ο λαός της Αθήνας στήνει οδοφράγματα για να εμποδίσει τα αγγλικά στρατεύματα*¹⁸⁴

183 Σεφεριάδης Σ., *Συλλογικές δράσεις...*, ό.π., σ. 67.

184 Κασσιμάτης Μανόλης (επιμ.), *Φωτογραφίζοντας τον Δεκέμβρη του 44'*, εκδ. Πολιτιστική Εταιρεία Φωτογραφίζοντας, Αθήνα 2008.

Το γιατί, λίγο - πολύ απαντιέται σε πολλά κείμενα, οι λεπτομέρειες που μας έλειπαν από το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο, των οποίων το νήμα επιχειρήθηκε τρόπον τινά να ξεδιπλωθεί, είναι αυτές που μας υποδεικνύουν μια διαφορετική κατεύθυνση, από μία “εκ του μηδενός δημιουργία”, του συγκρουσιακού - επαναστατικού ρεύματος, που εξερράγη μεσούσης της δεκαετίας του 60'. Προφανώς υπάρχει μια σημαντική κληρονομιά από τις δεκαετίες του 20', του 30', του 40', ενώ εντοπίστηκαν χαρακτηριστικά τα οποία ήδη ξεκίνησαν να εκφράζονται δειλά - δειλά από την δεκαετία του 50'.

Σε μια υπόθεση που τις περισσότερες φορές μοιάζει ιστορικά τελειωμένη, ή έστω εν υπνώσει, αλλά η οποία πολλές φορές συνεχίζει να εξελίσσεται υποδόρια, να βρίσκει χώρο και χρόνο έκφρασης στα γεγονότα του 73', αργότερα στη μεταπολίτευση και το εργοστασιακό κίνημα κ.ο.κ. Του έργου δηλαδή των “συνειδητών διευθύνσεων” και της διαπαιδαγωγητικής κινηματικής δραστηριότητας και της δράσης των “υπερδραστήριων κινηματικών μειοψηφιών”.

Το ανεπτυγμένο εργατικό κίνημα της δεκαετίας του 60' δεν ήταν αποκλειστικότητα της ΕΔΑ, δεν είχαμε να κάνουμε επίσης με μάζες αγανακτισμένου λαού που απαιτούσαν γενικά « εκδημοκρατισμό » και δεν ήταν « στιγμές παραφροσύνης » που θα έλεγε ο Zolberg. Το εργατικό κίνημα που αναπτύχθηκε και οι συγκρουσιακές του πτυχές, ήταν και προϊόν συστηματικής και στρατευμένης δουλειάς με διάρκεια αρκετών χρόνων, της οποίας οι ρίζες εντοπίζονται σε προηγούμενες δεκαετίες και των οποίων τα αποτελέσματα άμεσα και έμμεσα θα τα δούμε πάλι αργότερα.

Πολύ συνοπτικά, θα μπορούσε να υπογραμμιστεί εδώ, πως οι παραπάνω ομάδες, κόμματα, σχηματισμοί, βοήθησαν σημαντικά α) στη στρατολόγηση εργατών, ανέργων, φοιτητών και μικροαστών β) στην θεωρητική κατάρτιση όπου υπήρχε επιρροή και στην αντίστοιχη θεωρητική αναβάθμιση του εσωτερικού των ίδιων ομάδων γ) μετάδοση σημαντικής και συμπυκνωμένης συνδικαλιστικής πείρας από την δεκαετία του 1950 δ) σημαντική συμμετοχή και επιρροή των τροτσκιστών μέσα από τις γραμμές των “115” και στο εσωτερικό της ΕΔΑ, των οργάνωσεων της και της ΔΝΛ ε) στον εμπλουτισμό και στην ανανέωση των “πρακτικών δρόμου” (διαδήλωση – σύγκρουση) στ) ριζοσπαστικοποίηση θεωρίας και πράξης σε επίπεδο συντροφιάς, γειτονιάς, εργασιακών χώρων. Μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές του εργατικού συγκρουσιακού κινήματος του 60', ήταν και το σπάσιμο του μονοπωλίου της κρατικής βίας. Έστω και αν αυτό συνέβει περισσότερο αμυντικά, παρά επιθετικά (εξελισσόμενο σε βαθμό κοινωνικής αντι-βίας δηλαδή), ήταν κάτι που είχε να συμβεί από την έναρξη του Εμφυλίου και που ήταν δύσκολο, ακριβώς για τους λόγους της ήττας στον Εμφύλιο.

Η αξιοποίηση της κοινωνιολογικής θεωρίας και της μεθοδολογίας της ιστορίας

Σε ένα παλαιότερο άρθρο του, ο Haupt, διερωτάται τα εξής : « ...επαναλαμβάνεται συχνά πως είναι ανάγκη να αφομοιωθεί η πείρα ενός πλούσιου παρελθόντος, να την πάρουν μαζί τους οι καινούργιοι στις γραμμές των εργατικών οργανώσεων. Μήπως όμως την βουτιά στο παρελθόν δεν την αισθάνονται πια σαν ανάγκη οι νέοι αγωνιστές ; Μήπως βρίσκουν και αυτοί όπως οι προηγούμενες γενιές κοντά έναν αιώνα, το υλικό για να βασίζουν τη σιγουριά τους μέσα στα γεγονότα που έζησαν ή που άκουσαν ; Ο ιστορικός δεν αγνοεί αυτήν την πραγματικότητα. Γι' αυτό στην ερώτηση που γεννάει αντικρουόμενες απαντήσεις, για το πώς πρέπει ο ιστορικός να συλλάβει την ιστορία του εργατικού κινήματος, πώς να την δει μέσα από ένα νέο πρίσμα για να την εντάξει μέσα στην ιστορία, προστίθενται κι άλλα ερωτήματα που αφορούν - κατά την έκφραση του Lucien Febvre – "το σταυροδρόμι όπου όλες οι επιρροές συναντιούνται ...τη συνείδηση των ανθρώπων που ζουν σε μια κοινωνία". Για ποιόν γράφεται αυτή η ιστορία ; Με ποιο σκοπό ; Σε τί και σε ποιόν χρησιμεύει σε σχέση με το εργατικό κίνημα; »¹⁸⁵

Η ίδια η λέξη ιστορία, παρατηρεί ο Marc Augé, μπορεί να έχει ταυτόχρονα τρεις εκδοχές. Μπορεί να περιγράφει μια συμβαντολογία, άλλες φορές μια επιστημονική πειθαρχία ή και μια μορφή αυτοσυνείδησης συλλογική και ταυτοτική.¹⁸⁶ Στο επίπεδο της αυτοσυνείδησης σημειώνεται πως κάθε επιστήμη ενός ιστορικού αντικειμένου, προσβλέπει και στον τρόπο που το ιστορικό αντικείμενο προήλθε σαν αποτέλεσμα του παρελθόντος. Ο Αλτουσέρ τονίζει πάνω στη μαρξική θεωρία για την ιστορία, την αναπόφευκτη αναδρομική θέαση, πως αυτή η αναδρομική θέαση της αυτοσυνειδησίας ενός παρόντος, για να μην είναι υποκειμενική, πρέπει αυτό το παρόν να είναι ικανό να κάνει αυτοκριτική και να αναγνωρίζει τον εαυτό του ως τέτοιο.¹⁸⁷

Τέλος στο επίπεδο ερμηνειών, όπως της απόλυτης αιτιολογικής εξάρτησης, προσπαθήθηκε στο παρόν κείμενο να κρατηθεί μια ισορροπία, ανάμεσα σε σχήματα που αναφέρονται στην απόλυτη αυτονομία ή στην απόλυτη εξάρτηση ενός φαινομένου από το κοινωνικο-οικονομικό του πλαίσιο.¹⁸⁸

Στο κομμάτι της εργασίας, όπου χρησιμοποιείται η θεωρία των κοινωνικών κινήματων, επιχειρήθηκε να απλωθεί ένας κάνναβος, όπου οι διάφορες στιγμές του συγκρουσιακού κινήματος αυτή την φορά, να τακτοποιηθούν πάνω του, με τη σειρά που θα μπορέσει να αναδείξει άγνωστους παράγοντες και συσχετισμούς των εξεγερσιακών και συγκρουσιακών στιγμών του εργατικού

185 Haupt G., όπ.π., σ. 58 και η φράση του Febvre από τον πρόλογο στο Dolléans E., *Histoire du mouvement ouvrier*, εκδ. Armand Collin, Παρίσι 1937.

186 Candau ... όπ.π., σ. 63, από Augé Marc, *Pour une anthropologie des mondes contemporaines*, εκδ. Aubier, Παρίσι 1994.

187 Αλτουσέρ Λ., *Ο μαρξισμός δεν είναι ιστορικισμός*, Ο Πολίτης, τχ 79, 5/1987, σ. 32.

188 Δερτιλής Γ., *Προβλήματα αιτιολογίας στην ιστορία*, Ο Πολίτης, τχ. 17, 3/1978, σσ. 52-53.

κινήματος στον ελλαδικό χώρο της δεκαετίας του 60' και της συμβολής της αριστεράς πέραν (κάποιες φορές και “εντός”) του διπόλου ΚΚΕ - ΕΔΑ.

Επιπλέον, μεθοδολογικά, στον αντίποδα μιας συγκριτικής μελέτης των κοινωνικών κινήματων (όπου ένας από τους σκοπούς θα μπορούσε να είναι η ανακάλυψη ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που επαναλαμβάνονται, σταθερών μηχανιστικών διαδικασιών ή κανόνων που διασχίζουν οριζόντια τα κοινωνικά κινήματα γενικά), εδώ θεωρήθηκε σκόπιμη για την ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του συγκρουσιακού κινήματος του 60', η οδός μιας σταθερής σχετικά ιστορικής έρευνας, με διάρκεια στον ερευνητικό χρόνο, έκταση σε επίπεδο τεκμηρίων, συμπληρωμένη από τον απαραίτητο αρχειακό εμπλουτισμό, αλλά και αρχειακό έλεγχο. Ειδικότερα, ο τελευταίος βοήθησε πιστεύω, στην διόρθωση ευρημάτων από το βιβλιογραφικό πεδίο, στην διασταύρωση των προφορικών αφηγήσεων, καθώς και στην ανάδειξη ιδιαίτερων διεργασιών που συντέλεσαν κατά το μάλλον ή ήττον στην διαμόρφωση του χαρακτήρα του συγκρουσιακού κινήματος του 60'.

Προβλήματα και ανεπάρκειες τους παρόντος κειμένου

Η μνήμη από τη μία, συνταιριάζει εκείνες τις λεπτομέρειες που την εξυπηρετούν συνήθως, θρέφεται από αναμνήσεις αφηρημένες, που επιπλέουν, που διπλώνουν και ξεδιπλώνονται, άλλοτε συγκεκριμένες, άλλοτε συμβολικές. Η ιστορία αντίθετα, συνδέει παρά μόνο χρονικές συνέχειες – ή ασυνέχειες, τομές κλπ -στην εξέλιξη ή και στην απλή αναφορά των γεγονότων. Όμως, όπως και η μνήμη, έτσι και η ιστορία, μπορεί να ανασυνθέσει το παρελθόν με επιλεγμένα κομμάτια, να γίνει η ίδια ένα πεδίο διαμάχης και να εξυπηρετεί στρατευμένες στρατηγικές. Η ιστορία μπορεί να γίνει εξίσου απλουστευτική, επιλεκτική ή να “ξεχνάει” γεγονότα.¹⁸⁹

Τα παραπάνω, αποτέλεσαν πεδίο προβληματισμού, για μεγάλο διάστημα, κατά την διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής της παρούσας εργασίας. Προσθέτω πως το ίδιο το θέμα, περιόρισε την έρευνα σε κάτι το πολύ συγκεκριμένο, οδηγώντας στο συμπέρασμα πως έπρεπε να προσπαθηθεί, η εργασία να παραμείνει μικρή σε έκταση, αλλά συμπυκνωμένη. Παράλληλα σύμφωνα με την υπάρχουσα αφήγηση, η περίοδος που αναφέρεται στο θέμα, είναι ιστοριογραφικά εξαντλημένη.

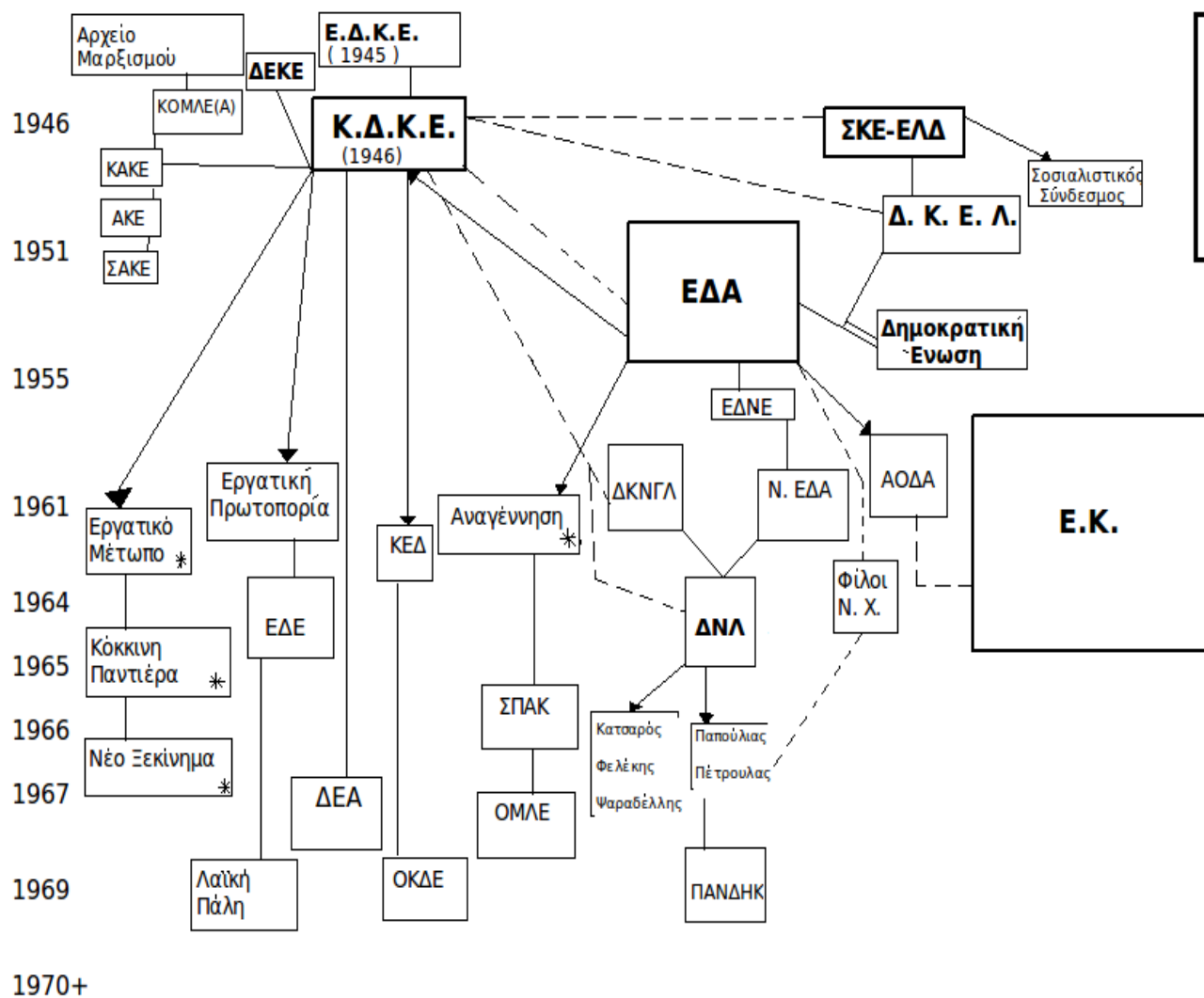
Εκτός των δυσκολιών που αναφέρονταν εντός της εργασίας συχνά – πυκνά, πρέπει να προστεθεί, πως το αντικείμενο της μελέτης εντέλει, οι “υπερδραστικές κινήματικές μειοψηφίες”, επέφεραν έμμεσα αποτελέσματα κατά κύριο λόγο, τα οποία μάλιστα έγιναν αντιλήπτα σε βάθος χρόνου. Αυτό υποθέτω, πως είχε αποδυναμώσει το επίπεδο αυτοσυνείδησής τους, για τον βαθμό της σημασίας των δράσεών τους.

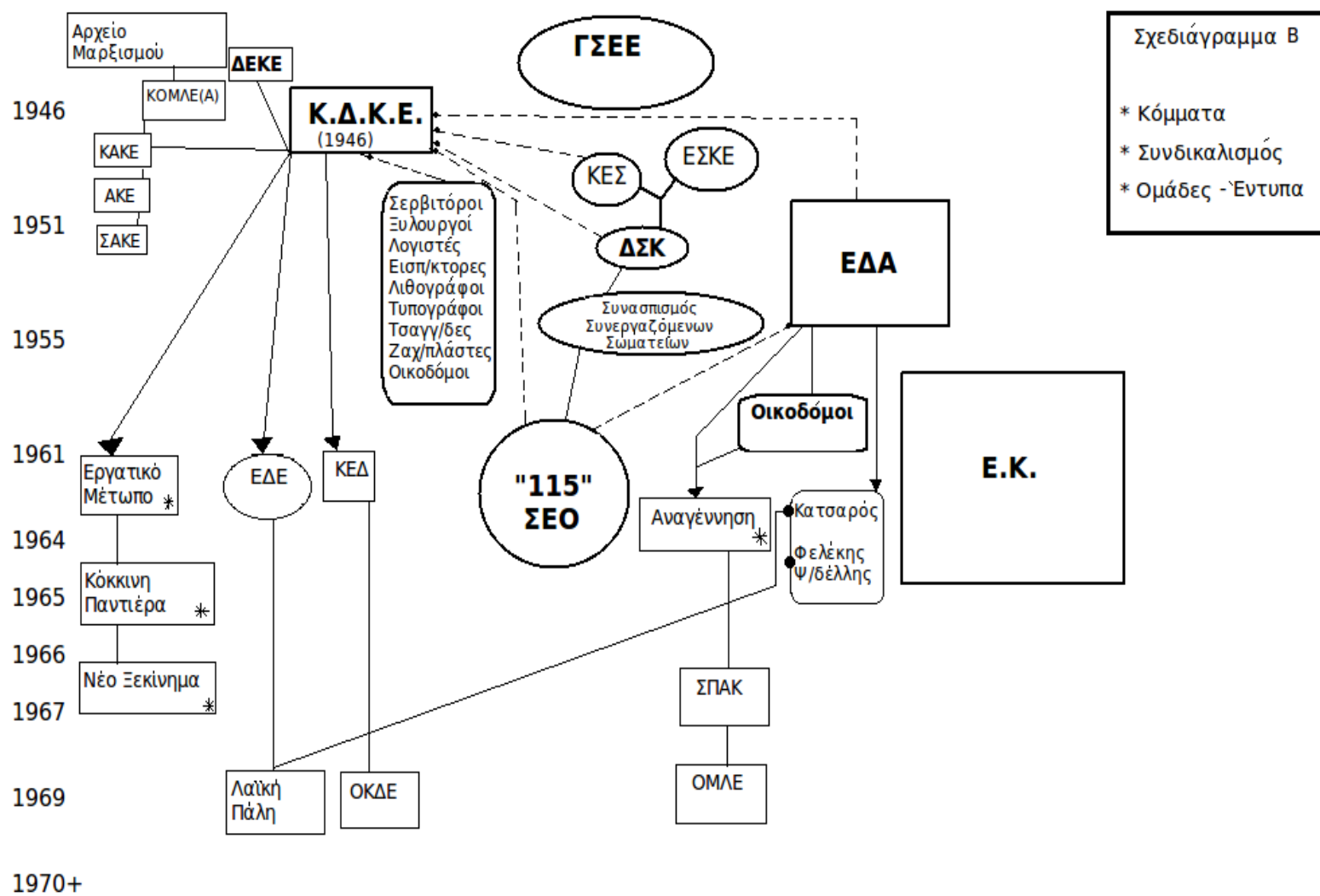
---

189 Candau ... όπ.π., σ.59, από Nora P., *Les lieux de mémoire - La République*, εκδ. Gallimard, Παρίσι 1984.

Τέλος, ενώ οι θεωρίες των κοινωνικών κινημάτων, πλαισίωσαν ικανοποιητικά την ιστορία του εργατικού συγκρουσιακού κινήματος, ανέδειξαν τις συγκρουσιακές εκφάνσεις του, ερμηνεύοντας το ως τέτοιο, αλλά είχαν τα όρια τους, καθώς δεν συμπεριελάμβανε η μέχρι πρότινος βιβλιογραφία τους φαινόμενα, σαν και αυτά που περιγράφηκαν στο παρόν κείμενο. Με αυτόν τον τρόπο, αποφασίστηκε το ρίσκο του θεωρητικού δανείου, από άλλον κλάδο των κοινωνικών επιστημών. Αυτά τα θεωρητικά δάνεια, αν και εξαιρετικά διαφωτιστικά για το παράδειγμα μας, είχαν με τη σειρά τους, συγκεκριμένα όρια. Από εκεί και πέρα, οι αντικειμενικές δυσκολίες συγγραφής του κειμένου, το κατέστησαν περιορισμένο σε έκταση και σε περιεχόμενο, σε σημεία του οκνηρό, αποφεύγοντας να καταλήξει σε βεβαιότητες (για το τελευταίο αμφισβητείται η αξιολόγηση του). Παρ' όλα αυτά όμως, η σχέση των ως άνω “μειοψηφιών” με την σύγκρουση και την συγκρουσιακότητα, συστήνεται ως ενδεχόμενο. Και πέρα από αυτό, τέτοιου είδους ιστορική αναψηλάφηση και ο αναλυτικός – ερμηνευτικός πειραματισμός που επιχειρείται, φέρνει αυτή τη σχέση στο πεδίο της περαιτέρω κριτικής και έρευνας. Ο φανός της ιστορικής και κοινωνιολογικής έρευνας, φωτίζοντας γεγονότα και σχέσεις, μπορεί να δώσει φωνή και να επανεμφανίσει τα υποκείμενα που είχαν για διάφορους λόγους, λιγότερες ευκαιρίες και επιχειρεί την εκ νέου τοποθέτησή τους, στο ερευνητικό προσκήνιο. Αυτό το φως, πολλές φορές, μπορεί να αντανakλά και σε άλλες δεκαετίες, πέραν αυτής του 60'. Η ευαισθητοποίηση του κόσμου και των επόμενων ερευνητών ήταν και είναι στόχος της συγκεκριμένης εργασίας και έρευνας, η οποία σε κάθε περίπτωση αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στα παραπάνω σχεδιαγράμματα, τα διάσπαρτα πλαίσια, έχουν επισημανθεί με τα ονόματα αρκετών - αλλά όχι όλων - κομμάτων, νεολαιών, ομάδων της αριστεράς και κάποιων εντύπων, όταν αυτά αντικαθιστούσαν περιστασιακά, την ύπαρξη κάποιας συγκροτημένης οργάνωσης. Τα τελευταία είναι τα πλαίσια με αστερίσκο.

Στον κάθετο άξονα, έχουν επισημανθεί μερικές σημαντικές ημερομηνίες, αλλά όχι με απόλυτη σχεδιαστική αντιστοιχία με την θέση των πλαισίων.

Οι γραμμές με βέλος υποδεικνύουν διάσπαση, χωρίς βέλος εξάρτηση/σχέση ή εξέλιξη, ενώ οι διακεκομμένες εισοδισμό, σχέσεις/επαφές, επιρροή.

Τα ίδια περίπου ισχύουν και στο σχεδιάγραμμα Β, μόνο που τα στρογγυλά πλαίσια, αναφέρονται στον συνδικαλισμό και σε εργατικές οργανώσεις.

Τα δύο σχεδιαγράμματα αλληλοσυμπληρώνονται, αλλά δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα ενιαίο, καθώς αυτό πιστεύω θα ήταν εξαιρετικά δυσανάγνωστο και δυσνόητο. Παραθέτονται εδώ, με κάθε επιφύλαξη, καθώς αποτελούν μια πρώτη προσπάθεια αποτύπωσης, έστω σε στοιχειώδες επίπεδο σχέσεις και δικτυώσεις, κομμάτων και οργανώσεων, που ίσως επιβεβαιώνουν τα ενδεχόμενα που προκύπτουν από την υπόθεση του παρόντος κειμένου.

Αμέσως παρακάτω, υπάρχει επεξηγηματική λίστα με τα αρκτικόλεξα των οργανώσεων και κομμάτων που αναφέρονται στο κείμενο και στα σχεδιαγράμματα.

ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ

1)

“Σαν συνέπεια της διαβρωτικής δουλειάς, που γινόταν από οργανωμένες ομάδες τροτσκιστών στους κόλπους των οργανώσεων της νεολαίας Δουργούτι, Χαλάνδρι, Αμπελοκήπων έγινε με τη μορφή μαθήματος το θέμα <<Ο Τροτσκισμός παλιά και σήμερα>>. Στη συνοικία Χαλάνδρι και σε μεγαλύτερη έκταση στους Αμπελόκηπους παρουσιάστηκαν οργανωμένες ομάδες Τροτσκιστών <<είμαστε τροτσκιστές>> δήλωναν, που υπεράσπιζαν ανοιχτά τις θέσεις των τροτσκιστών. Στους Αμπελόκηπους μάλιστα ο κύκλος των συζητήσεων με το θέμα αυτό έκλεισε μέσα σε δύο βραδιές. Ίσως χειρότερη κατάσταση να υπάρχει στον τομέα Αμφιθέας όπου η Ε.Π. Αθήνας, όπως έμαθα, αναγκάστηκε να προχωρήσει στη λήψη οργανωτικών μέτρων με τη διάλυση της Τομ. Επιτροπής. Όλα αυτά δείχνουν καθαρά πως σημειώθηκε μια αναζωογόνηση τον περασμένο χρόνο της διαβρωτικής δουλειάς των αναγεννητών - τροτσκιστών, που χτυπάνε από τα αριστερά τη γραμμή της Εθν. Δημ. Αλλαγής, εκμεταλλευόμενοι την καθυστέρηση της δικιάς μας ιδεολογικής δουλειάς και την ιδιόμορφη ψυχосύνθεση και την άγνοια των νέων.

Οι συζητήσεις, που πήραν μεγάλη έκταση και βάθος και αγκάλιασαν όλες τις πλευρές της - εμφάνιση - περιεχόμενο κλπ, του Τροτσκισμού, αποκάλυψαν τη δική μας ιδεολογική καθυστέρηση καθώς και τον κίνδυνο, αν δεν προσέξουμε, να περάσουν ολόκληρες καθοδηγήσεις τομ. οργανώσεων νεολαίας στα χέρια τροτσκιστών. Ο κίνδυνος διαγράφεται πιο απειλητικός για τις συνοικίες γιατί τραβήχτηκαν από κει για να πλαισιωθούν τα κεντρικά όργανα πολλά μεσαία στελέχη κι έτσι οι συνοικίες απογυμνώθηκαν και αδυνάτισαν πολύ. Ακόμα αποκάλυψαν το ιδεολογικό χάος και τις σοβαρές συγχύσεις που υπάρχουν ακόμα και στα πιο στοιχειώδη και βασικά οργανωτικά και πολιτικά προβλήματα (Εθν. Δημ. Αλλαγή κλπ.). Οι τροτσκιστές, χάρη στην οργανωτική αμορφία των οργανώσεων μας στη βάση, χωρίς καν να 'ναι μέλη της νεολαίας μπορούν να παίρνουν μέρος στις συγκεντρώσεις, τα μαθήματα κλπ. και σαν πιο καταρτισμένοι από τους δικούς μας ψαρεύουν τα πιο ζωντανά στοιχεία και σιγά-σιγά τα προωθούν στην καθοδήγηση. Διπλό το κακό. Χάνονται ζωντανά παιδιά και διαβρώνονται οι καθοδηγήσεις. Στο Χαλάνδρι παρατηρήθηκε το φαινόμενο να περάσουν στον τύπο τους ολόκληρα κομμάτια από το Μαρξιστικό Δελτίο, έντυπο της 4ης Διεθνούς. Είδα μόνο 3-4 τομείς της Αθήνας και θα 'λεγε κανείς, πως αυτά που γράφω εδώ να αφορούν ειδικές καταστάσεις και όχι το σύνολο των οργανώσεων. Αμφιβάλλω αν είναι έτσι. Εν πάση περιπτώσει χωρίς να υπερβάλλουμε τον κίνδυνο πρέπει να δούμε ότι στις οργανώσεις της νεολαίας κερδίζουν έδαφος οι τροτσκιστές και οι Αναγεννητές. Είναι ανάγκη να δούμε με ποιο τρόπο θα αντιμετωπίσουμε την κατάσταση. Νομίζω πως ο καλύτερος τρόπος είναι να προσεχθεί, να οργανωθεί και να δοθούν οι

απαραίτητες δυνάμεις στη διαφώτιση της νεολαίας. Μπορεί κατά τη γνώμη μου να εφαρμοστεί ένα ανάλογο πρόγραμμα προσαρμοσμένο στα ενδιαφέροντα της νεολαίας για τη λειτουργία σχολής νεολαίας κεντρικά, πρώτο και δεύτερο ο προγραμματισμός και η λειτουργία σχολών στις συνοικίες.”¹⁹⁰

2)

(...) Η Ζενγκακούρεν υποστηρίζεται από την Μαρξιστική Ένωση Εργαζομένων Νέων, Μ.Ε. Σπουδαστών (...) ιδεολογική επιρροή από Εθνική Επιτροπή της Επαναστατικής Κομμουνιστικής Ένωσης. Αυτές οι οργανώσεις εργάζονται να δημιουργήσουν ένα μαζικό επαναστατικό κόμμα, βασισμένο στην όχι δογματική αφομοίωση του λενινισμού - τροτσκισμού.

(...) Στις 30 Μαρτίου, οι σπουδαστές της Ζενγκακούρεν, πήγανε στον κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό του Τόκιο για να βοηθήσουν τους νέους εργάτες και πέρασαν όλη τη νύχτα στις αποβάθρες τραγουδώντας επαναστατικούς θούριους.

Στις 5 το πρωί οι σιδηροδρομικοί, εξαπέλυσαν αποφασιστικά την απεργία τους σταματώντας τα τρένα και οργανώνοντας απεργιακές φρουρές.

Ωστόσο ο γενικός γραμματέας του Σοσιαλιστικού Κόμματος, άρχισε να διαπραγματεύεται με την κυβέρνηση, πίσω από τις πλάτες των εργατών, επιδιώκοντας έναν επαίσχυντο συμβιβασμό. Οι συνδικαλιστές ηγέτες αποφασίσανε να τερματίσουν την απεργία από το φόβο της ανεργίας.

Παρόλα αυτά οι εργάτες και οι σπουδαστές καταδικάσανε τον ομορτισμό των ηγετών τους και συνέχισαν τις καταλήψεις των σταθμών και του αμαξοστασίου.

Για πρώτη φορά στην ιστορία, η διεύθυνση του σταθμού κάλεσε την αστυνομία και ύστερα από μία ώρα πάλι με τους εργάτες και τους σπουδαστές τους απομάκρυνε από το σταθμό.

Αν οι εργάτες έμπαιναν στην πρώτη γραμμή των συγκρούσεων, ήταν δυνατό να φωτογραφηθούνε και να εκτεθούνε σε διώξεις από μέρους της επιχείρησης καθώς και σε πειθαρχικές κυρώσεις από μέρους των συνδικαλιστών ηγετών. Γι' αυτό το λόγο οι σπουδαστές της Ζενγκακούρεν παρατάχθηκαν στην πρώτη γραμμή και συγκρούστηκαν με τους αστυνομικούς για να υπερασπίσουν τους συντρόφους τους εργάτες.”¹⁹¹

---

190 Α.Σ.Κ.Ι., Αρχείο Ε.Δ.Α., αρχ. φάκ. 483, “Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας - ΚΔΚΕ”, Σημείωμα για την Κ. Επιτρ. Διαφώτισης, Ν. Καρκ., Αθήνα 27-12-1965, σ. 1-2.

191 Αρχείο Αναστασιάδης Χρ., Ε.Λ.Ι.Α., αρχ. φάκ. 31, απόσπασμα συνέντευξης Hiroshi Kuwahara, αναδημοσίευση από το ιταλικό τροτσκιστικό έντυπο Bandiera Rossa στο Μαρξιστικό Δελτίο, Ιανουάριος 1963, σσ. 28-30.

3) Κόκκινη Παντιέρα

“Όργανο των οπαδών της προλεταριακής εξουσίας - Κίνηση για την ίδρυση της 5ης Διεθνούς. Η ομάδα μας που ιδρύθηκε επίσημα τον Δεκέμβρη του 1963 / η προϊστορία και η ιστορία των αρχών που υποστηρίζουμε καθώς και οι κινήσεις μας πριν συγκροτηθούμε σε ομάδα θα δημοσιευθούν προσεχώς / παρουσίασε στο διάστημα ενός χρόνου, αν ληφθή υπ’όψει η ασήμαντη αριθμητική της δύναμη αξιόλογη δράση.

Παρά τα ελάχιστα, σχεδόν τιποτένια, μέσα που διαθέτουμε καταφέραμε στο μικρό χρονικό διάστημα που πέρασε να εκδώσουμε 10 φύλλα του Εργατικού Μετώπου μέχρι τον Δεκέμβρη του 1963, 5 φύλλα της Μαρξιστικής Επιθεώρησης δηλ. του θεωρητικού μας οργάνου, στο 4 φύλλο δημοσιεύτηκε η

Πλατφόρμα των οπαδών της Εργατικής Εξουσίας και στο 5 η περίφημη μελέτη “Το νόημα του σοσιαλισμού” του Πωλ Καρντάν / 2 φύλλα του οργάνου της νεολαίας μας δηλ. της Νέας Φρουράς, 2 φύλλα από το όργανό μας της τοπικής οργάνωσης της Θεσσαλονίκης, Η Κόκκινη Παντιέρα, ένα φύλλο από τον Προλετάριο της οργάνωσης μας των Πατρών, ένα φύλλο της οργάνωσης του Βόλου, την Άμεση Δράση και ένα φύλλο της Τσιμηνιέρας της φράξιάς μας των ναυτεργατών του Πειραιά. Αλλά το σπουδαιότερο είναι ότι κυκλοφορήσαμε πολλές προκηρύξεις σ’ όλο το διάστημα του χρόνου που πέρασε, για την εργατική διεύθυνση, για την πάλη ενάντια στον πόλεμο. Όλ’ αυτά δείχνουν τί μπορεί να κάνει μια ολιγάριθμη ομάδα, όταν περιλαμβάνει ανθρώπους που έχουν διάθεση να εργασθούν χωρίς να είναι επαγγελματίες επαναστάτες ή άλλοι πολιτικοί απατεώνες. Αυτό ακριβώς είναι εκείνο που διακρίνει τα μέλη μιας προλεταριακής οργάνωσης από τα μέλη των μικροαστικών, τροτσκιστικών, ντεφαιτιστικών κλπ λικβινταριστικών ομάδων ή μάλλον φιλολογικών και συζητητικών ομίλων.

ΕΚΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

προς:

- το επίσημο τμήμα της 4ης Διεθνούς
- το ανεπίσημο τμήμα >>
- >>
- προς τα υπολείμματα των ντεφαιτιστών
- προς τους κινεζόφιλους σταλινικούς
- προς τους αναρχοσυνδικαλιστές
- προς στους Ασημυδικούς

- προς τις ανεξάρτητες ομάδες των διεθνιστών
- προς τους αναρχικούς

Πιστεύοντας πως στις ερχόμενες εκλογές θα πρέπει να μην απουσιάσει ένας ανεξάρτητος ταξικός σχηματισμός με το δικό του πρόγραμμα για τις άμεσες οικονομικές και πολιτικές διεκδικήσεις των εργαζομένων καλούμε όσους συμφωνούν στις παρακάτω βασικές επαναστατικές αρχές:

- α) στην πάλη των τάξεων
- β) ότι η απελευθέρωση των εργαζομένων θα είναι έργο των ίδιων των εργαζομένων -

Μαρξ

- γ) την προλεταριακή επανάσταση
- δ) τον προλεταριακό διεθνισμό
- ε) την εξουσία των σοβιέτ των εργαζομένων κατά τη μεταβατική περίοδο

Να έλθουν σε επαφή μαζί μας με σκοπό την εκλογική συνεργασία στα κυριότερα βιομηχανικά κέντρα της χώρας. Νομίζουμε ότι στους συνδυασμούς που θα καταρτίσουμε θα πρέπει να περιλαμβάνονται μόνο επαναστάτες πραγματικοί, όχι εικονικοί, δηλ. επαγγελματίες επαναστάτες / Επίσης υποστηρίζουμε ότι στις περιοχές που δεν θα κατεβάσουμε δικούς μας συνδυασμούς πρέπει να ανοίξουμε καμπάνια υπέρ των εργατικών υποψηφίων της ΕΔΑ.

Παρακαλούμε όσους συμφωνούν με τα παραπάνω να μας απαντήσουν το αργότερο μέχρι τις 15 Γενάρη.

Με φιλικούς χαιρετισμούς

Κομμουνιστική Οργάνωση των Οπαδών της Προλεταριακής Εξουσίας - Κίνηση για την ίδρυση της 5ης Διεθνούς.”¹⁹²

4)

« Πολύτιμα για τους εργάτες διδάγματα:

...Το συμπέρασμα είναι (και αυτό το συμπέρασμα πρέπει να γίνει κτήμα του λαού) ότι κυριαρχία του λαού και κράτος με την έννοια του - πάνω από την κοινωνία – μηχανισμού των ειδικών εις το να ασκούν εξουσία είναι δύο πράγματα εντελώς ασυμβίβαστα. Δεν πρόκειται για τα πρόσωπα, αλλά για τον τύπο, για το μηχανισμό που και ο Παπανδρέου και ο Ηλιού θα τον διατηρήσουν με μια αλλαγή στα πρόσωπα και για τον ίδιο σκοπό, του εξαναγκασμού των μαζών.

Είναι όμως δυνατόν να εννοηθεί κοινωνία δίχως κράτος ; Η ανθρώπινη κοινωνία έζησε αιώνες δίχως καμιά κρατική εξουσία. Το κράτος έκανε την εμφάνιση του όταν η ανθρώπινη κοινότης εχωρίστηκε σε εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενους και η ανάγκη που το επέβαλε ήταν

192 Αρχείο Αναστασιάδη Χρ., Ε.Λ.Ι.Α.

μόνο η εξασφάλιση της κυριαρχίας των εκμεταλλευτών πάνω στους εκμεταλλευόμενους.

...Η Παρισινή Κομμούνα του 1871, τα σοβιέτ στη Ρωσία το 1905 και 1917, τα εργατικά συμβούλια στη Γερμανία το 1919-1920, οι εργοστασιακές επιτροπές στην Ισπανία το 1936, τα εργατικά συμβούλια στην Ουγγαρία το 1956, ήταν νέες μορφές οργάνωσης των ανθρώπων στηριζόμενες σε αρχές αντίθετες απ' αυτές της καπιταλιστικής κοινωνίας. Αυτά τα δημιουργήματα του προλεταριάτου έχουν αναιρέσει στην πράξη τις ιδέες που από αιώνες δεσπόζουν στην πολιτική οργάνωση των ανθρώπων και έχουν αποδείξει ότι είναι δυνατή μια συγκεντρωτική κοινωνική οργάνωση η οποία υποτάσσει τους αντιπροσώπους στον διαρκή έλεγχο των εντολοδοτών τους και πραγματοποιεί για πρώτη φορά στη σύγχρονη ιστορία την πραγματική δημοκρατία στην κλίμακα ολοκλήρου της κοινωνίας.

...Η παύση του Παπανδρέου προκαλεί μια αυθόρμητη εξέγερση των λαϊκών μαζών που δεν έχει το προηγούμενο της στη χώρα σε όγκο, έκταση, βάθος ορμή και αποφασιστικότητα (...). Το “πεζοδρόμιο” κυριαρχεί αποφασισμένο να επιβάλλει τη θέληση του. Από τις πρώτες συγκρούσεις με την αστυνομία γίνεται φανερό ότι αυτή δεν είναι ικανή να επιβληθεί και να καταστείλει την εξέγερση. ... Δεν πρέπει να υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι μάζες θα μπορούσαν εκείνες τις μεγάλες μέρες να σαρώσουν τα πάντα. Κανείς άλλος δεν μπορούσε τότε να ημερώσει και να δαμάσει τις εξαγριωμένες μάζες εκτός από εκείνους που οι μάζες θεωρούσαν δικούς τους : η ένωση Κέντρου και η ΕΔΑ. Τα “έκτροπα” καταγγέλλονται με δηλώσεις επισήμων και με επίσημα ανακοινωθέντα της Ε.Κ. Και της ΕΔΑ. Ο λαός καλείται να πειθαρχεί στους « υπεύθυνους εκπροσώπους » του και να προφυλάξει τον εαυτό του από πράξεις ανεύθυνων στοιχείων, προβοκατόρων, τροτσκιστών, κινεζόφιλων κλπ.

Έτσι το λαϊκό κίνημα χάνει τον αυθόρμητο χαρακτήρα του και μαζί του και τη μαχητικότητα του. Οι συγκεντρώσεις είναι τώρα υπεύθυνες και « προγραμματισμένες ». Εκφωνούνται δριμείς λόγοι καταγγέλλεται το αυλικό πραξικόπημα, εκτοξεύονται απειλές κλπ.

...Η Ε.Κ. Και η ΕΔΑ εξετέλεσαν την αποστολή τους, αποστολή αυστηρά καθορισμένη από την κοινωνική τους φύση. Το λαϊκό κίνημα ευνουχίστηκε, παρέλυσε, διαλύθηκε. Οι μέρες που οι μάζες δεν θα πειθαρχήσουν στους αρχηγούς τους δεν έχουν φτάσει ακόμα... »¹⁹³

---

193 Νέο Ξεκίνημα, Ιούλιος 1966, από: Στίνας Α., Αναμνήσεις, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1985, σσ. 468-499.

5)

« ...Η διεύθυνση της σύγχρονης κοινωνίας είναι έργο που διαφεύγει της εξουσίας, των δυνατοτήτων και των ικανοτήτων οποιουδήποτε ιδιαίτερου κοινωνικού στρώματος. Τα καθήκοντα της διεύθυνσης ανάγονται στο σύνολο των άμεσων παραγωγών.

...Αλλά και γι' αυτό ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από την διεύθυνση της κοινωνίας από τους ίδιους τους εργάτες.

Αυτήν την ανακάλυψη της πηγής της μόνιμης κρίσης της κοινωνίας που αποτελεί και τη θεμελιώδη βάση για τον θεωρητικό επανεξοπλισμό του εργατικού κινήματος την οφείλουμε στο σύντροφο Καρντάν και στους συνεργάτες του στο Socialisme ou Barbarie...

Σ' όλα τα μεγάλα κινήματα από τα μέσα του παρελθόντος αιώνας είναι καταφανείς οι αυθόρμητες σοσιαλιστικές τάσεις του σύγχρονου προλεταριάτου. Οι επαναστατημένες προλεταριακές μάζες δεν εξηγείρονταν απλώς εναντίον της αθλιότητας, αλλά θέτουν το πρόβλημα μιας νέας οργάνωσης της κοινωνίας. Η παρισινή κομμούνια του 1871, τα σοβιέτ της Ρωσίας το 1905 και 1917, τα εργατικά συμβούλια στη Γερμανία το 1919-20, οι εργοστασιακές επιτροπές στην Ισπανία το 1936, τα εργατικά συμβούλια στην Ουγγαρία το 1956, ήταν ταυτόχρονα όργανα πάλης εναντίον των εκμεταλλευτών και του κράτους τους και νέες μορφές οργάνωσης των ανθρώπων στηριζόμενες σε αρχές ριζικά αντίθετες απ' αυτές της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Στο εχθρικό του μέτωπο, το προλεταριάτο, θα συναντά στις πολιτικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις του, όχι γραφειοκράτες άτομα, αλλά την γραφειοκρατία σαν σύστημα, σαν τύπο κοινωνικών σχέσεων, σαν ιδεολογία. Από τις πρώτες στιγμές της μάχης θα αισθανθεί την ανάγκη [η εργατική τάξη] να αναλάβει η ίδια την διεύθυνση των αγώνων της και να βρει νέες μορφές οργάνωσης της πάλης της.

Ο διαχωρισμός της εργατική τάξης από τη ρεφορμιστική και σταλινική γραφειοκρατία εκδηλώνεται σήμερα με την πολιτική απάθεια, με την απομάκρυνση από τις οργανώσεις, με την δυσπιστία στους “αρχηγούς”, στις οργανώσεις και γενικά στην πολιτική και προ παντός με τις άγριες και παρά και εναντίον της θέλησης των διευθυνόντων γραφειοκρατών – απεργίες.

...[Για την οργάνωση των διεθνιστών εργατών] Αλλά αυτή η κοινωνία δεν μπορεί παρά να είναι έργο αποκλειστικά και μόνον της ελεύθερης αυτόνομης συνειδητής δράσης των ίδιων των εργαζόμενων μαζών.

Ότι δεν υπάρχει άλλο εργατικό “κράτος” έξω από το “κράτος” των ένοπλων μαζών, έξω από την εξουσία των εργατικών συμβουλίων.

...Η συγκρότηση των διεθνιστών εργατών σε μία οργάνωση ...[η οποία] θα διακριθεί

από όλες τις ομάδες, τάσεις και κόμματα...θα αποδεικνύει ότι η παραγωγή δεν μπορεί να προσανατολιστεί προς το συμφέρον της κοινωνίας, παρά μόνον όταν οι εργάτες οι ίδιοι, την διαχειρίζονται και την διευθύνουν (...) να αναπτύσσει την πρωτοβουλία, το κριτικό πνεύμα, την αυτενέργεια, την μαχητικότητα των μαζών.

...Οι άγριες απεργίες, όπως και οι μικρές ομάδες που πληθαίνουν κάθε μέρα έξω και εναντίον των κατά παράδοση οργανώσεων και που από την πρώτη μέρα της συγκρότησής τους αναγράφουν στη σημαία τους το αθάνατο σύνθημα της Α' Διεθνούς, ότι η απελευθέρωση των εργατών είναι έργο των ίδιων των εργατών...

Παντού σ' όλες τις εξεγέρσεις, τις απεργίες, τις διαδηλώσεις, παντού και πάντα βρίσκονται οι νέοι...αυτά τα παιδιά τα γνωρίσαμε και εδώ σε όλο τους το μεγαλείο και τις ημέρες του Ιούλη και του Αυγούστου του 65'. Σ' αυτά τα παιδιά αφιερώνεται αυτή η μελέτη.

(...)Η ανασυγκρότηση του διαλυμένου διεθνούς μετώπου της εργατικής τάξης είναι αναμφισβήτητα ένα από τα πιο άμεσα καθήκοντα. Αλλά αυτό θα πραγματοποιηθεί έξω από την 4η Διεθνή και έξω από όλες τις κατά παράδοση παλιές πολιτικές οργανώσεις και εναντίον τους. »¹⁹⁴

---

194 Στίνας Α., “Εργατικά” κράτη - “εργατικά” κόμματα και το απελευθερωτικό κίνημα της εργατικής τάξης, εκδ. Εργατικού Μετώπου, Αθήνα 1966, από ΑΣΚΙ, αρχείο Λευτέρη Αποστόλου, κ. 8.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξάτος Γ., *Ιστορικό λεξικό του εργατικού κινήματος*, εκδ. Γειτονιές του κόσμου, Αθήνα 2008
- Αλτουσέρ Λουί, *Ο μαρξισμός δεν είναι ιστορικισμός*, Ο Πολίτης, τχ. 79, 5/1987
- Boltanski Luc, *De la critique - Précis de sociologie de l'émancipation*, εκδ. Gallimard, Παρίσι 2009
- Βουρνάς Τ., *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας – Από τα πρώτα μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια ως την ημέρα του στρατιωτικού πραξικοπήματος των συνταγματαρχών*, Τόμος Ε', εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2004
- Γκράμσι Α., *Παρελθόν και παρόν*, μτφρ. Αθανασίου Θανάσης, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1974
- Candau Joël, *Anthropologie de la mémoire*, εκδ. Armand Colin, Παρίσι 2005
- Close D., *Ελλάδα 1945 - 2004 – Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία*, εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2006
- Contamin Jean-Gabriel, *Cadrages et luttes de sens*, στο Fillieule Olivier - Agrikoliansky Éric - Sommier Isabelle, *Penser les mouvements sociaux - conflits sociaux et contestations dans les sociétés contemporaines*, εκδ. La Découverte, Παρίσι 2010
- Δαλαβάρδας Γιώργης, *Ημέρες Ημερολογίου 1957-1964*, εκδ. Ενότητα, Αθήνα 2004
- Δαλαβάρδας Γιώργης, *Σύντομη Ιστορία του Κομμουνιστικού Διεθνιστικού Κόμματος Ελλάδας – ΚΔΚΕ*, εκδ. Ενότητα, Αθήνα 2002
- Della Porta D. - Diani M., *Social Movements - an introduction*, εκδ. Blackwell Publishers, Οξφόρδη 1999

- Della Porta D. - Diani M., *Κοινωνικά κινήματα – μια εισαγωγή*, επιμ. Σεφεριάδης Σ., εκδ. Κριτική, Αθήνα 2010
- Δερτιλής Γ., *Προβλήματα αιτιολογίας στην ιστορία*, Ο Πολίτης, τχ. 17, 3/1978
- Δούμας Π., *Η πάλη για το νέο επαναστατικό κόμμα και την 4η Διεθνή στην Ελλάδα*, εφημερίδα *Εργατική Δημοκρατία*, ειδική έκδοση νο6, Αθήνα Φεβρουάριος 2006
- Ελεφάντης Ά., *1951-1967: ΕΔΑ-ΚΚΕ – Τα δύο οργανωτικά πρόσωπα της Αριστεράς*, περιοδικό *Ο Πολίτης*, τχ 83, Δεκ. 2000
- Εμμανουηλίδης Μ., *Αιρετικές διαδρομές - Ο ελληνικός τροτσκισμός και ο β' Παγκόσμιος Πόλεμος*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2002
- Fillieule Olivier - Agrikoliansky Éric - Sommier Isabelle, *Penser les mouvements sociaux - conflits sociaux et contestations dans les sociétés contemporaines*, εκδ. La Découverte, Παρίσι 2010
- Haupt G., *Για την ιστορία του εργατικού κινήματος*, μτφρ. Φραγκουδάκη Α., Ο Πολίτης, τχ. 14, 11/1979
- Ζαμπαρλούκου Σ., *Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός παρεμβατισμός στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: μια συγκριτική προσέγγιση*, στο: Λυριντζής Χ. - Νικολακόπουλος Η. - Σωτηρόπουλος Δ., *Κοινωνία και πολιτική - όψεις της Γ' ελληνικής δημοκρατίας (74' - 94')*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996
- Groux Guy, *Le conflit en mouvement - débat avec Wieviorka Michel*, εκδ. Hachette, Baume-les-Dames 1996
- Τγκερς Γκέοργκ, *Η ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2005
- Καραγιάννη Στέλλα – Νικολάου Αγγελική, *“Βιομηχανική Πολιτική στις πρώτες Μεταπολεμικές Δεκαετίες: Χωρικές και κλαδικές διαστάσεις”*, στο *Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994

- Καρύτσας Γ., *Ο σφαγιασμός των αρχειομαρξιστών της περιοχής Αγρινίου από τον ελληνικό σταλινισμό*, εκδ. Άρδην, Αθήνα 2002
- Κασιμάτης Μανόλης (επιμ.), *Φωτογραφίζοντας τον Δεκέμβρη του 44'*, εκδ. Πολιτιστική Εταιρεία Φωτογραφίζοντας, Αθήνα 2008
- Κατσαρός Στ., *Εγώ ο προβοκάτορας, ο τρομοκράτης - Η γοητεία της Βίας*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2008
- Κατσορίδας Α. Δ., *Βασικοί σταθμοί του Εργατικού – Συνδικαλιστικού Κινήματος στην Ελλάδα*, εκδ. Αρ.Ιστο.Σ. - ΓΣΕΕ, Αθήνα 2008
- Κατσορίδας Δ. - Λιβιεράτος Δ. - Παλούκης Κ., *Ο ελληνικός τροτσκισμός - ένα χρονικό 1923-1946*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2003
- Κατσορίδας Δ., *Το Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΔΚΕ)-1946-1967*, στο *Σπάρτακος*, τχ 78 (2/2005)
- Κουζής Γ., Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος - αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2007, σσ. 33-34, από το: Κουκουλές Γ., Ο σιδηρούς νόμος του διορισμού προσωρινής διοίκησης στη ΓΣΕΕ, “Συνδικαλιστική Επιθεώρηση”, τχ. 55-56, 1989.
- Κουκουλές Φ. Γ., *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1983
- Κουκουλές Φ. Γ., *Ελληνικά Συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση 1938-1984*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994
- Κουκουλές Φ. Γ., *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις 1944-1948*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995
- Κουκουλές Γ., *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου (1964-1966)*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2000

- Λάδης Φώντας, Μίκης Θεοδωράκης – Το χρονικό μιας επανάστασης 1960 – 1967 / Η ιστορία της γενιάς του 1-1-4 και των "Λαμπράκηδων", εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2001
- Λαμπροπούλου Δήμητρα, Ιουλιανά 1965 - Ο λαός στους δρόμους, εφημερίδα “Πριν”, 17/7/2005
- Λέτσα Μ., Εργατικοί αγώνες στην περίοδο της δικτατορίας, εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα χ.χ.
- Λιβιεράτος Δ., Η Εργατική Πρωτομαγιά στην Ελλάδα 1890-1999, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1999
- Λιβιεράτος Δ., Η κίνηση των 115 – Κοινωνικοί Αγώνες 1962-1967, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 2003
- Λιβιεράτος Δ., Τα συνέδρια της ΓΣΕΕ, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1997
- Mathieu Lilian, *Contexte politique et opportunités* στο Fillieule Olivier - Agrikoliansky Éric - Sommier Isabelle, *Penser les mouvements sociaux - conflits sociaux et contestations dans les sociétés contemporaines*, εκδ. La Découverte, Παρίσι 2010
- Ματθαίου Λεωνίδας, Μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, πτυχιακή εργασία, τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2000
- Μαυρογορδάτος Γ., Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη: οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988
- McAdam D.-Tarrow S.-Tilly Ch., *Dynamics of Contention*, εκδ. Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2003
- Meynaud J. - Μερλόπουλος Π. - Νοταράς Γ., Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, Α' Τόμος 1946 – 1965, μτφρ. Μερλόπουλος Π., εκδ. Σαββάλα, Αθήνα 2002
- Miette, Το προλεταριακό κίνημα των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης - το “κοινωνικό” και το “πολιτικό”: η ελληνική εκδοχή, Αθήνα 2010
- Μοσκόφ Κ., Η διοργάνωση του επαναστατικού μας ονείρου, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1987

- Μπράτσος Ν., *Εργατικές Ιστορίες - Συνεντεύξεις με πρωταγωνιστές του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα από το 1920 έως το 1967*, εκδ. ΒUX, Αθήνα 1998
- Παπαθανασίου Ι., *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά – Αρχείο 1951 – 1967*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2001
- Παπανικολόπουλος Δ., *Απειλές και ευκαιρίες στην αφετηρία του συγκρουσιακού κύκλου του '60*, Παρουσίαση στα Σεμινάρια του Κύκλου Συγκρουσιακής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο 2008-09 (αδημοσίευτο)
- Ρεΐσης Γ., *Σύντομη ιστορική επισκόπηση της “Αριστερής Αντιπολίτευσης” στην Ελλάδα κατά την δεκαετία του 1950 - Το Κ.Δ.Κ.Ε., η συμμετοχή σε κόμματα, στον συνδικαλισμό και οι διασπάσεις*, (εργασία), Πειραιάς 2009
- Σακελλαρίου Αλέξανδρος, *17 Νοέμβρη: η οργάνωση, μια μελέτη για την τρομοκρατία, την ταυτότητα και την επιρροή της*, Διπλωματική Εργασία, ΠΜΣ Κοινωνικός Αποκλεισμός – Μειονότητες – Φύλο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2003
- Σβορώνος Γ. Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999
- Σεφεριάδης Σ., *Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση, στο Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 27 (5/2006)
- Σεφεριάδης Σ., *Συλλογικές δράσεις - κινηματικές πρακτικές*, στο Ρήγος Α. - Σεφεριάδης Σ. - Χατζηβασιλείου Ε., *Η “σύντομη” δεκαετία του 60’*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008
- Σεφεριάδης Σ., *Το συνδικαλιστικό κίνημα πριν την δικτατορία (1962-1967)*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, εκδ. Θεμέλιο, τχ. 12 (11/1998)
- Snow D., Soule S., and Kriesi H., *The Blackwell companion to social movements*, Blackwell Publishing, Oxford 2004
- Sommer Isabelle, *La violence révolutionnaire*, εκδ. SciencesPo. - Les Presses, Paris 2008

- Στάβερης Ηλίας, Οικοδόμοι – Ηρωικοί αγώνες μιας επταετίας 1960 - 1967, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 2003

- Σταθάκης Γιώργος, “ Η απρόσμενη οικονομική ανάπτυξη στις δεκαετίες του '50 και '60: Η Αθήνα ως αναπτυξιακό υπόδειγμα”, στο *Η Εκρηκτική Εικοσαετία 1949-1967*, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2002

- Στίνας Α., Αναμνήσεις, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1985

- Στίνας Α., *ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΟΠΛΑ*, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1997

- Στίνας Α., “Εργατικά” κράτη - “εργατικά” κόμματα και το απελευθερωτικό κίνημα της εργατικής τάξης, εκδ. Εργατικού Μετώπου, Αθήνα 1966

- Sotiropoulos D., *The remains of authoritarianism: Bureaucracy and civil society in post - authoritarian Greece*, “*Cahiers d’ études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*”, τχ 20 (Ιούλιος - Δεκέμβριος/ 1995)

- Συλλογικό, *Η Εκρηκτική Εικοσαετία 1949-1967*, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2002

- Σωτηρόπουλος Δ., *Η εγαστρίμυθη εξουσία: κοινωνία πολιτών και κεντρικό κράτος στην τρίτη ελληνική δημοκρατία*, στο: Λυριντζής Χ. - Νικολακόπουλος Η. - Σωτηρόπουλος Δ., *Κοινωνία και πολιτική - όψεις της Γ’ ελληνικής δημοκρατίας (74’ - 94’)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996

- Thompson E. P., *Φωνές από το παρελθόν - προφορική ιστορία*, επιμ. Μπούσχοτεν Ρ. - Μπάδα Κ., εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002

- Tilly Ch., *Κοινωνικά κινήματα - 1768 - 2004*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2007

- Τσουκαλάς Κ., *Η Ελληνική Τραγωδία – Από την Απελευθέρωση ως τους Συνταγματάρχες*, εκδ. Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1982

- Τρίκκας Τάσος, *ΕΔΑ 1951 – 1967, Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2009

- Vakaloulis Michel, “*Antagonisme social et action collective*”, στο Vakaloulis M. (επιμ.), *Travail salarié et conflit social*, εκδ. Presses Universitaires de France, Παρίσι 1999

Διαδίκτυο

<http://greekunions.wordpress.com/2009/04/07/οι-θεωρίες-του-κορπορατισμού-και-του-πλουραλισμού/>

πρόσβαση Αύγουστος 2010.

<http://libcom.org/history/zengakuren-japans-revolutionary-students>,

πρόσβαση Μάιος 2012.

scribd.com

και τα Blogs

- Βαθύ Κόκκινο
- Κόκκινο Μετερίζι

Οπτικοακουστικό υλικό

- Διαδικτυακό ραδιόφωνο “Ράδιο Βαθύ Κόκκινο”, εκπομπή “Το βάθος τ'ουρανού είναι κόκκινο”, συνεντεύξεις: Σωφρόνης Παπαδόπουλος, Φελέκης Γιάννης

- Διαδικτυακό ραδιόφωνο “Radio Dada”, εκπομπή “Τουρμπίνα”: Οι Ζεγγκακούρεν πάνε στη μάχη
- πολιτικό τραγούδι στην Ιαπωνία του 60', 27/3/2012

- Ντοκιμαντέρ, Οι λαχειοπώλες τ'ουρανού, εκδ. Διάδοση, Αθήνα 2010

- Από το ηλεκτρονικό αρχείο της Ελευθεριακής Κollectίβας Αντιεξουσιαστικής Επιθυμίας “Βραχόκηπος”: τα αποσπάσματα ομιλιών του Ταμτάκου Γιάννη (“Μπάρμπα-Γιάννης”) και απόσπασμα ομιλίας Άγι Στίνα, ηχητικό ντοκουμέντο μαγνητοφωνημένο σε κασέτα, η οποία μοιράστηκε πρωτοβουλιακά στην Θεσσαλονίκη τον Ιανουάριο του 1998.

ΑΡΧΕΙΑ

- **Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.)**
  - Αρχείο ΕΔΑ
- **Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.)**
  - Δελτίον Στατιστικής Υπηρεσίας, τόμος 2, 1964
  - Αποτελέσματα Ερευνών Απασχολήσεως και Αμοιβής Εργασίας εις την Βιομηχανία και Βιοτεχνία 1962-1963, Αθήνα 1965
- **Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.)**
  - Αρχείο Αναστασιάδη Χρ.
  - Αρχείο Συρίγγα Ν.
- **Ιστορικό Αρχείο Εργατικού Κέντρου Πειραιά**
  - αλληλογραφία του προέδρου του ΕΚΠ Κασιμάτη προς τον Φώτη Μακρή
  - διαγραφές σωματείων από τη δύναμη του ΕΚΠ
  - επιστολές για αιτήσεις δηλώσεων αποδοχής των ιδεών της εθνικοφροσύνης και των αρχών του “ελεύθερου δημοκρατικού συνδικαλισμού”.
- **Προσωπικό Αρχείο Αλεξίου Κώστα**

Κομ. Επ., *Οι διαλέξεις - συζητήσεις ανάμεσα στο ΚΚΕ και τις παραφυάδες του ελληνικού τροτσκισμού*, εκδ. Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Αθήνα 1947

- **Προσωπικό Αρχείο Λιβιεράτου Δημήτρη**

Βιβλία, μπροσούρες, φυλλάδια, σημειώσεις και ανέκδοτο/αδημοσίευτο υλικό γραμμένο από τον Λιβιεράτο Δ. και τον Δαλαβάγγα Γ.

Εξώφυλλα με τα περιεχόμενα του “*Μαρξιστικού Δελτίου*”

Φωτογραφημένο αρχειακό υλικό από επιμορφωτικά βιβλιάρια και λεξικά εκείνης της εποχής, έντυπα, δελτία και εφημερίδες (πχ Εργάτης Τύπου- Χάρτου - μηνιαίο όργανο στην υπηρεσία των εργατών τύπου - χάρτου, Ο Μηχανουργός - Δελτίον πληροφοριών για τους μηχανουργούς)